

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANA BİLİM DALI

**HZ. PEYGAMBER ZAMANINDA KUR'AN'IN
EZBERLENMESİ VE HAFIZ SAHABİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Ökkeş Dağ

Ankara 2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANA BİLİM DALI

**HZ. PEYGAMBER ZAMANINDA KUR'AN'IN
EZBERLENMESİ VE HAFIZ SAHABİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Ökkeş Dağ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Paçacı

Ankara 2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANA BİLİM DALI

**HZ. PEYGAMBER ZAMANINDA KUR'AN'IN
EZBERLENMESİ VE HAFIZ SAHABİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet PAÇACI

.....

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

.....

Prof.Dr. İbrahim SARIÇAM

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: 29 / 12 / 2006

ÖNSÖZ:

“Hz. Peygamber Döneminde Kur’an’ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahabeler” başlıklı bu çalışma ile, Kur’an’ın zihinlerde korunarak günümüze kadar ulaştırılması olayı ve bu olayı gerçekleştiren hafız sahabelerin kimliklerine ulaşarak, en yüce övgüye layık bu güzide şahsiyetlerin günümüz insanları tarafından da tanınmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Çalışmamız üç bölümden meydana gelmektedir:

Birinci Bölümde; Hz. Peygamber döneminde “Kur’an’ı ezberlemek” anlamına gelen kavramlar incelenerek, kullanıldıkları ilk dönemden günümüze kadar geçirdikleri değişim süreci araştırılmış, kazandıkları yeni anlamlar tespit edilerek kavramların anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam değişmesi gibi durumları ortaya çıkartılarak, ilk dönemde kullanılan farklı terimlerin günümüzde ortaya çıkardığı anlam karmaşası giderilerek, bu tarihi metinlerde geçen ifadelerin, o dönemde söylendiğinde ne gibi anlamları içerdiğinin daha rahat anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde; Hz. Peygamber’in vahyi alışı, Gelen vahyi hafızasına alma gayretleri, vahyi alış sürecindeki psikolojik durumu, vahyin sahabeye aktarılması. Sahabenin, Allah ve Rasulü tarafından ayetlerle ve de hadislerle çoluk çocuk, kadın erkek her kesimiyle Kur’an’ı öğrenmeye ve öğrendiklerini tatbik ederek, çevresindekilere öğretmeye teşvik edilmesi süreçleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Kur’an’ın günümüze kadar gelmesini sağlayan, Kur’an hafızı sahabelerin kimlikleri tespit edilmeye çalışılmış ve o dönemde cereyan eden üzücü iki vakıyyla, Hz. Peygamber’in sağlığında “Bi’r-i Maune” katliamı, Hz. Peygamber’in vefatının hemen akabinde, Hz. Ebu Bekir’in hilafetinde gerçekleşen

“Yemame Savaşı’yla da bağlantı kurularak bu savaşta şehit edilen hafız sahabelerin sayısından hareketle ilk dönemde Kur’an’ı ezberleyen sahabelerin sayısının tespit edilemeyecek kadar çok olduğu delillerle ortaya konmuş ve sonrasında Bi’r-i Maune’de şehit edilen Kurra sahabelerin isimleri, bunlardan ayrı olarak; yaşayan sahabe arasında da, Kur’an’ı ezberleyen sahabelerden isimlerine ulaşılanlar kısa ve özlü bilgilerle tanıtılmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise; ilk üç bölümün de ışığıyla Kur’an’ın, vahyin başlangıcından günümüze kadarki süreçte binlerce, milyonlarca insanın zihinlerinde taşıdığı çıkarımının özü sunulmuştur.

Bu çalışmada; konunun seçiminden tamamlanmasına kadarki süreçte her türlü yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet PAÇACI, Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, Prof. Dr. Ömer ÖZSÖY beylere ve tüm bölüm hocalarıma, ayrıca çalışma süresince çalışmamıza yaptıkları maddi,manevi katkılarından ve de yönlendirmelerinden dolayı Esra GÖZELER, Gülçin GÜLMEZ hanımlara, evdeki çalışmalarında emeği geçen Ömer Faruk ERDOĞAN, Mustafa BOZ ve Halit HARMANCI beylere, son olarak da yine çalışmanın başından sonuna kadar her türlü yardımlarıyla yanımda olan muhterem aileme ve tüm mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ökkeş DAĞ

ANKARA 2006

ÖNSÖZ	IV
GİRİS	VII
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
1. Araştırma Problemi1
2. Araştırmanın Konusu1
3. Araştırmanın Amacı1
4. Araştırmanın Önemi2
ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI (KURAMSAL ÇERÇEVE)	2
1. Kavram ve Terimler2
2. Kuramsal Tartışma3
3. Araştırma Soruları (Hipotezler)3
ARAŞTIRMANIN SUNULMASI (YÖNTEM)	4
1. Araştırma evreni ve örneklem5
2. Veri toplama teknikleri5
I. BÖLÜM: KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLARIN TAHLİLİ:	6
1. Hıfz/Hafız/Huffaz Kavramları7
2. Kıraat/Kari’/Kurra’ Kavramları10
3. Cem’/Cami’/Cumma’ Kavramları15
II. BÖLÜM: KUR’AN’IN OKUNMASINA VE EZBERLENMESİNE	
VERİLEN ÖNEM:	20
1. Vahyin Hz. Peygamber Tarafından Alınması21

2. Gelen Vahyi Hz. Peygamber'in	
Sahabelere Aktarması	:.....25
3. Sahabenin Nazil Olan Kur'an Ayetlerini Okuyup	
Öğrenerek Ezberlemeleri ve Buna Verdikleri Önem:.....	25
4. Hz. Peygamber'in, Sahabeyi Kur'an'ı	
Öğrenip Ezberlemelerine Teşvik Etmesi	:.....26
III. BÖLÜM: KUR'AN-I EZBERLEYEN HAFIZ SAHABELER.....	50
1. Hafız Sahabelerle ilgili Rivayetler	:.....57
2. Bi'r-i Maune'de Şehit edilen Kurra' Sahabeler	:.....70
3. Farklı Kaynaklarda geçen Hafız Sahabeler	:.....76
SONUÇ	:.....87
KAYNAKÇA:91

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

1. ARAŞTIRMA PROBLEMİ (SORUN):

Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar (tek bir harfinin dahi değişmeksizin) gelmesini sağlayan, ayrıca Kur'an'ın metinleşmesinde de büyük emeği geçen sahabilerin kimler olduğu ile ilgili merakım beni bu araőtirmayı yapmaya sevk etmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU:

Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın okunması, yazılması ve sahabe tarafından ezberlenerek korunmaya alınması.

Kur'an'ı tamamıyla ezberleyip hafızasına alan, daha sonra da Kur'an'ın toplanması ve bir kitap haline getirilmesinde de büyük emeği geçen sahabilerin isimlerinin tespit edilerek gün yüzüne çıkartılması tezimizin temel konusu olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI:

Günümüzde birçok kaynak, bize Kur'an'ın metinleşme tarihi, korunma yolları ve geçirdiği evrelerle ilgili bilgi verirken malesef bu süreçlerin gerçekleşmesini sağlayan, önemli olduğu kadar da, tarihi ve yüce şahsiyetlerle ilgili neredeyse yok denilebilecek kadar az bilgi sunmaktadır. Tezimizin amacı olayın kendisinden daha çok; olayı gerçekleştiren bu yüce şahsiyetlerin tespit edilmesi ve hak ettikleri değerlerin onlara iade edilmesidir.

4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

Hz. Peygamber, sahabeye Kur'an'ı okuyup öğrenmelerinin ve ezberleyerek onunla amel etmelerinin önemini anlatmış, bunu yapanların ne gibi mükâfatlara mazhar olacaklarını onlara açıklayarak bu uğurda emek sarf etmenin ne kadar önemli ve değerli bir uğraş olduğunu açıklamıştır.

Bunu anlayan sahabe de Kur'an'ı okuyup öğrenerek, onu ezberleme konusunda birbirleriyle yarışa girmişlerdir. Bu durum sonucunda Kur'an'ı ezberleyen sahabilerin sayısı o kadar artmıştır ki, bu konuda tarih kaynakları, bize "Bi'r-i Mâune" olayında 70 kadar hafız sahabenin ve yine "Yemâme Savaşı"nda da 70 kadar, bazı rivayetlerde ise 700 kadar hafız sahabenin şehit düştüğünü bildirerek bu sahabilerin ne kadar çoğaldıkları konusunda çok ciddi bilgiler vermektedir. Ancak yine aynı kaynaklarda bu sahabilerin kimler olduğu konusundaki bilgilerin yok denecek kadar az bulunmasını şaşkınlıkla karşılamaktayız.

Araştırmamız Kur'an'ın günümüze kadar hangi şartlardan geçerek ulaştığının ve Kur'an'ın bize ulaşmasını sağlayan yüce şahsiyetlerin kimliklerinin tespiti açısından büyük bir önem arz etmektedir.

5. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI (KURAMSAL ÇEVÇEVE):

5.1) KAVRAM VE TERİMLER:

Araştırma konumuzda geçen kavramlar şunlardır:

- **Hıfz, Hâfız, Huffâz:** Arapça'da "Hâfız" kelimesinin çoğulu olup bir şeyi koruyan saklayan veya Kur'an'ı ezberleyen anlamlarına gelmektedir.

- **Kırâat, Kâri, Kurrâ:** Arapça'da “Kârî” kelimesinin çoğulu olup okuyan inceleyen mütalaa eden anlamlarına gelmektedir. Sahabe döneminde Kur'an'ı tilavetiyle okuyup ezberleyenler için kullanılmaktadır.

- **Cem', Câmî', Cummâ':** Arapça'da “Câmî” kelimesinin çoğulu olup dağınık bir şeyi toplayan, biriktiren anlamlarına gelmekle birlikte yine sahabe için Kur'an ayetlerini yazılı veya ezbere toplayıp biriktiren şahıslar için kullanılmaktadır.

5.2) KURAMSAL TARTIŞMA:

Tez çalışmamızda öncelikle tarihi metin incelemesi yapılacaktır; çünkü araştırmamızın temelini oluşturan ve bize en sağlıklı bilgiyi sunacak olan eserler çoğunlukla Kur'an tarihi ve sahabe tarihini anlatan Siyer, Meğâzi ve Hadis gibi Arapça kaynaklardan oluşmaktadır. Buna bağlı olarak öncelikle bu kaynaklar taranarak konumuzla ilgisi olan veriler toplanacak, daha sonra bu verilerin değerlendirilmesi yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

5.3) ARAŞTIRMA SORULARI/HİPOTEZLER:

Peygamber henüz hayattayken meydana gelen “Bi'r-i Maune” olayı çok dikkat çekicidir. İslam hızla yayılmakta ve İslam'la müşerref olan insanların sayısı her geçen gün biraz daha artmaktaydı. Müslüman olan bu insanlar, İslam'ın öğretilerini ve bu öğretilerin merkezinde yer alan Kur'an'ı öğrenmek için öğretmene ihtiyaç duyuyorlardı. Bunun üzerine peygamber de onlara Kur'an öğretmeleri için (nazil olan Kur'an metinlerini ezberleyip hâfızasına almış olan, eğitimli ve tecrübeli) öğretmenler gönderiyor böylelikle

bu insanların eğitilmesi olayı gerçekleştiriliyordu. İşte bunu fırsat bilen İslam düşmanları Müslüman olduklarını açıklamışlar ve kendilerine Kur'an öğretmeleri için öğretmenler gönderilmesini istemişlerdi. Hz. Peygamber de Kur'an'ı ezberlemiş olan, eğitilmiş ve tecrübeli 70 kadar (bazı rivayetlerde de 40 kadar) sahabeyi bu kutsal ve yüce görevi gerçekleştirmek üzere göndermişti. İslam düşmanları, silahsız ve savunmasız olan bu ilim insanlarını tuzağa düşürerek hepsini kılıçtan geçirerek katletmişlerdi. Bu olay o dönemdeki hâfız sahabilerin sayısı hakkında çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olabilir mi?

Yine Yemâme savaşında da şehit düşen sahabelerin arasında 70 kadar hâfız sahabenin bulunduğu tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bu olayda da bu kadar sayıda Kur'an hâfızı sahabenin yer alması, Kur'an'ı okuyup-öğrenen ve onu ezberleyen daha ne kadar çok sahabenin bulunabileceği hakkında sağlıklı çıkarımlarda bulunmamızı ve daha detaylı bilgiler elde etmemizi sağlayabilir mi?

6. YÖNTEM:

Tezimizde yöntem olarak kaynak taraması ve veri toplama tekniklerinden yararlanılacaktır. Öncelikle konumuzla ilgili olan tüm kaynakları tarayıp gerekli veriler toplandıktan sonra bu veriler değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Konumuzla ilgili kaynakların çoğunluğunu Arapça eserler oluşturduğundan bu eserlerin tercümesi yapılarak bize yardımcı olacak ve bir sonuca ulaşmamızı sağlayacak gerekli bilgilere başvurulacaktır. Kur'an tarihiyle ilgili eserlerin

yanında, Kur'an İlimleri, Kur'an araştırmaları, siyer, meĝâzi, tabakât, hadis eserleri gibi kaynaklara da başvurulacaktır.

6.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEM:

Tezimizin kapsamında araştırılacak konular Kur'an'ı okumak ve ezberlemek anlamına gelen kavramların incelenmesi, vahyin inişi, vahyin peygamber tarafından hâfızaya alınarak sahabeye aktarılması, sahabenin Kur'an eğitimi ve öğretilimi noktasında teşvik edilmesi, ayrıca yine sahabenin nazil olan kur'an ayetlerini okuyup öğrendikten sonra yazıp ezberlemeleri ve kur'an'a verdikleri değer incelenecek, bu şahsiyetlerin kimliklerinin tespiti yapılarak kişilikleri ve yaşantıları hakkında kısa, özlü bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

6.2. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ:

Veri toplama tekniği olarak; genelde belge tarihçiliğini kullanacağız. Bunun yanında gereken yerlerde de belge ve yorum tarihçiliği kullanacağız. Konuyla ilgili gerektiği yerleri tez danışma hocamızla da görüşerek bilgisine başvuracağız. Ayrıca yine konumuzla ilgili uzman kişilerin görüşlerine de sık sık müracaat edeceğiz.

1. BÖLÜM

KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLARIN TAHLİLİ

Tezimizin konusunun tam olarak anlaşılabilmesi için çalışmamızın ilk bölümünde kavram çalışmasına yer verdik. Bu bölümde incelenecek kavramlar “hıfz, cem’, kıraat, hatm ve haml” kelime kökünden türemiş bazı kavramlardır. Bu kavramlar ileriki bölümlerde konumuzun aydınlığa kavuşabilmesi için çalışmamızın temel taşlarını teşkil etmektedir. Şimdi bu kavramları tek tek incelemeye geçebiliriz.

HIFZ, HÂFİZ, HUFFÂZ: Sözlükte, “Korumak, saklamak, muhafaza etmek, himaye etmek, gözetmek, Kur’an’ı vs. kelâmı ezberlemek...” manalarındaki “**hıfz**” (حفظ) kökünden türemiş bir ism-i fâil olan “**hâfız**”(حافظ) çoğulu “**huffâz, hafaza** ve **hâfızûn**”(حفاظ, حفظة, حافظون) olarak kullanılır.¹ “Hâfız” kelimesi farklı tarihlerde ve değişik kullanım alanlarında değişik anlamlar içermektedir. Bu anlamların her biri konumuzu daha iyi aydınlatması açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Şimdi bu kelimelerin ne gibi anlamlara geldiği ve kimler için kullanıldığı üzerinde durarak bunları sırasıyla inceleyelim:

1) Bu anlamlardan ilki ve konumuzu en çok ilgilendireni sözlükte “koruyan, ezberleyen” anlamına gelen ve terim olarak ilk dönemde Kur’an’ın tamamını ezberleyen kimselere verilen addır. Ve genelde “*Hâfızu’l-Kur’an*” en yaygın şekli ile

¹ İmam Muhibbiddin Ebi Feyz es-Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseyni el-Vasiti Ez-Zebidi el-Hanefî, “*Ta’cu’l-Arus min Cevahiri’l-Kamus*”, Neşr. : Darü’l-Fikr, Beyrut/Lübnan 1414/1994, cX, “hıfz (حفظ)” md. ; Râgıb el-İsfehânî , *el-Müfredât*, Tahkik: Safvân Adnân Dâvûdî, Basımevi: Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut, 1996, “حفظ” md ; İbn Faris, *Makayisu’l-Luga*, Tahkik: Abdu’s-selam Muhammed Harun, Reis-ü kısmı’ d-Dirasati’n-Nehaviyye bi Külliyyet-i Dari’l-Ulum, 1423 h.,2002 m., “hıfz” md.; İbn. Manzur el-Afriki el-Mısri, el-İmam el-Allame Ebi’l-Fazl Cemaleddin Muhammed Mükerrerem, *Lisanü’l-Arab*, “hıfz” md., Beyrut, 1956; M.F. Abdalbâki, *el-Mu’cem*,” hıfz” md.,

kaynak eserlerde kavramın çoğul kalıbı olan “*Huffâzu’l-Kur’an*” ya da “*Hafazatü’l-Kur’an*” şeklinde kullanılmıştır.² Hâfız kelimesi günümüzde de bu anlamını korumaktadır.

2) Hadis literatüründe, hadis nakil ve rivayetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimseye “hâfız” denilir (Hadis Hâfızı). Buradaki hâfızlarla ilgili değişik tanımlar yapılmaktadır. Celâleddin el-Mizzî: “*Hâfız, bildiği râvilerin sayısı bilmediğinden çok olandır.*” şeklinde tarif eder. İbn Seyyidi’n-Nâs ise şöyle tanımlar: “*Kendi üstadlarını ve üstadlarının üstadlarını tabaka tabaka bilen ve her tabakada bildiği bilmediğinden çok olandır.*”

Hadis tenkitçileri onbinlerce muhaddis arasında kendisine hâfız unvanı verilebilecek otorite sayısının fazla olmadığını dile getirmektedirler. İbn Şihâb ez-Zühri’ye nispet edilen, bir hâfızın kırk yılda bir yetiştiği sözü de bu gerçeği ifade etmektedir. Hatib el-Bağdâdî’nin hâfızda bulunmasını gerekli gördüğü şartlar, bu ünvana sahip muhaddislere neden az rastlandığını ortaya koymaktadır. Buna göre:

- Hâfızın Hz. Peygamber’den gelen rivayetleri ve bu rivayetlerin senedleri arasındaki farkları iyi bilmesi;

² El-Kürdî, Muhammed Tahir bin Abdilkadir, “*Tarihu’l-Kur’an ve Garaib-u Resmihi ve Hukmihi*”, Matbaat-u Mustafa el-Bâbi el Halebî ve Evladihi, 2.baskı, 1372/1953, s. 69; Dr. Muhammed Sâlim Muhaysin, “*Tarihu’l-Kur’an’i’l-Kerim*”, Nşr. : Müesseset-ü Şebabi’l-Câmiat-i İskenderiye, s. 133; Bigiyef; Musa Cârullah, “*Tarihu’l-Kur’an ve’l-Mesâhif*”,el-Matbaatü’l-İslamiyye, 1323, s. 21; Al-A’zamî, Muhammed Mustafa, “*The History of the Qur’anic Text-from Revelation to Compilation*”, UK İslamic Academy, Leicester/England 2003, s. 64

- Muhaddislerin sahih olduğunda ittifak ettikleri rivayetlerle râvilerinin durumunda ihtilaf ettikleri haberleri ezberlemesi;
- Râviler hakkında kullanılan “hüccet, sika, makbul, vasat, lâ be’se bih, sadûk, Sâlih, şeyh, leyyin, zayıf, metrûk, zâhibü’l-hadis” gibi terimlerin arasındaki farktan haberdar olması;
- “An fülân, enne fülân” gibi değişik ifadelerle nakledilen rivayetleri birbirinden ayırıp râvilerinin sahâbî veya tâbîî olmasına göre hükmün değişeceğini bilmesi ve râvinin “ kâle fülân, an fülân” diye rivâyet ettiği haberlerin hocadan bizzat duyularak öğrenilmediğini ve özellikle bunun, rivâyet kusurlarını saklayan (müdelîs) bir râvi tarafından nakledilmesinin hiçbir değeri olmadığını anlaması;
- Bütün bunlardan başka, hadiste geçen bir kelimenin vehim eseri olabileceğini, ancak o hadisin diğer kelimelerinde kusur bulunmadığını bilmesi, metne karışıp adeta onun bir parçası haline gelen “müdreç” lafızları ötekilerden ayırması gerekir.

Hâfızların ezberlemeleri gerekli olan hadislerin sayısı hakkında da tam bir görüş birliği yoktur. Hâfızın en az yirmi bin hadisi ezbere bilmesi gerektiği zikredilmektedir. Bu sayı bazılarına göre iki yüz bindir. Bu konuda kesin bir rakam vermek mümkün olmamakla beraber hâfızların bilmeleri gereken hadis sayısının yüz otuz bin ile yedi yüz elli bin arasında olduğu da belirtilmektedir.³

³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, cXV, s78 vd., bkz. “hafız” md.

3) Kur’ân-ı Kerim’de, “koruyan, himaye eden, gözeten, saklayan” anlamlarında Allah’ın sıfatı olarak geçmektedir: “*En iyi koruyan Allah’tır.*”⁴ “*O Zikri (Kur’ân’ı) biz indirdik biz ve O’nun koruyucusu da elbette biziz!*”⁵, “*Biz onları gözetim altında tutuyorduk.*”⁶

4) Ayrıca Osmanlı vakıf kütüphanelerinde okuyuculara aradığı kitabı veren ve kitaplarla ilgili sorumluluğu olan, kitapları koruyan kişilere de “Hâfız- ı Kütüb” adı verilirdi.⁷

5) Bunun dışında hâfız kelimesi, Kur’an’ı ezberleyen kişilere duyulan yakınlık nedeniyle bazılarına isim olarak verilmiş; bazı insanların da adlarının başına unvan olarak eklenmiştir. Şâirler de bu kelimeyi mahlas olarak kullanmışlardır. Günümüzde de bazı yörelerde cami görevlilerine genellikle hâfız denilmektedir. İki gözü görmeyen kimseler de bazı yörelerde bu adla anılmaktadır. Ancak bunların Kur’an ve hadis hâfızlığıyla ilgisi yoktur.⁸

KİRÂAT, KÂRÎ, KURRÂ’: Sözlükte “Okumak, mütalaa (tilâvet) etmek, telaffuz etmek, incelemek, bir şeyi biriktirip birbirine zamm ve ilhak etmek, bir araya getirmek...” manalarındaki “**karâe**”(قرأ) kökünden türemiş bir ism-i fail olan “**kârî**”(قارئ), çoğulu “**kurrâ**”(قراء) olarak kullanılır.(ki burada bir noktaya temas etmekte fayda var. Bu fiilin mastarı: Kar’(قرأ), Kırâat (قراءة) ve Kur’an (قرآن) olarak geçer. Bu anlamda Kur’an: “Sureleri ve âyetleri, kısasları, hükümleri, geçmiş

⁴ Yusuf Suresi, 12/64

⁵ Hicr Suresi, 15/9

⁶ Enbiyâ Suresi, 21/82

⁷ Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XV, 94 vd. İstanbul, 1997

⁸ Şâmil İslam ansiklopedisi, “hfz” md.

kavimlerin tarihlerini ve kültürlerini, kısacası “değişik birçok bilgiyi birleştirip bir araya getiren”, “çok çok okunan kitab” anlamında da kullanılmaktadır.⁹

Kırâat kelimesi dini ilimlerin değişik dallarında farklı terim anlamları kazanmışsa da genelde Kur’an okuma manasında kullanılır. Bu yönüyle Kırâat, tilâvet ile eş anlamlıdır.¹⁰ Ancak tilâvet ile kırâat arasında da şöyle önemli bir fark vardır: Kur’an’ın sure ve âyetlerini birbiri arkasına, hiçbirini atlamadan, Kur’an’ın tertibini bozmadan ve araya Kur’an’dan olmayan hiçbir şey katmadan okuma işine “**Tilâvet**” adı verilmektedir. “**Kırâat**” ise, daha geniş bir manaya sahiptir. Çünkü kırâat, Kur’an’ın çeşitli vecihlerini telaffuz ederek cem’ etmektir. Birbiri ardına olması şart değildir. Daha açık ifade etmek gerekirse Kur’an’ın çeşitli okunuş şekilleri vardır. Bunlara “**harf**” veya “**vecih**” denir. Çoğul olarak “**vücut**” ve “**huruf**” şeklindedir. Bunların her biri, bir Kâri’ye (Kırâat imamına) isnad edilmiş ve bu okuyuşlar Kur’an öğretmekle meşhur Hz. Osman, Hz.Ali, Abdullah b. Mes’ud, Übeyy b. Ka’b, Ebu’d-Derdâ, Zeyd b. Sâbit ve Ebu Musa el-Eş’âri gibi sahabeler vasıtasıyla Rasûlullah’a kadar da dayandırılmıştır.¹¹ Bunlardan her birine isnad edilen vecihlerin tümüne birden “**Kırâat**” adı verildiği gibi, mesela bir âyette bulunan ve her biri bir başka Kâri’ye isnad edilen vecihlerin, bir defada fasılasız olarak okunmasına da “**Kırâat**” denilir. Her müstakil kırâatın, bir defada aralıksız okunmasına ise “**Tilâvet**” denir.¹² Bundan başka:

⁹ YÜKSEL, Ali Osman; “İbn Cezeri ve Tayyibetü’n-Neşr”, s. 39–40, MÜİFA Vkf. Yay, İstanbul 1996; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, I, 128 Beyrut 1956

¹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXV, 433 vd.,bkz. “Kırâat” md. İstanbul 1997

¹¹ A.g.e, XXV, 429 vd., bkz. “Kırâat” mad. İstanbul 1997

¹² YÜKSEL, Ali Osman, “a.g.e”, s. 41

1) Fıkıh literatüründe kırâat kelimesi, sözlükte ve dini terminolojideki yaygın anlamlarıyla sıkça kullanılmasının yanı sıra namazda kıyamda (ayakta) iken onun bir rüknü (farzı) olarak yerine getirilmesi gereken Kur'an okumayı ifade eden özel bir terim olmuştur.¹³

2) Hadis literatüründe terim olarak kırâat, hadis öğrenim ve öğretim yollarından biri olup “**el-Kırâe ale's-Şeyh**” şeklinde de geçmektedir. Bu metotla hadis almak isteyen öğrenci, şeyhine onun rivayetlerini okumak suretiyle kontrol ettirip rivayet hakkını elde eder. Muhaddislerin çoğunluğu “bir şeyi bir kimseye sunmak, göstermek” manasındaki **arz** terimini kırâatle eşanlamlı olarak kullanmışlardır.¹⁴

3) Kur'an ilimleri terimi olarak kırâat, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Râgıb el-İsfahânî: “Tertilde harf ve kelimeleri birbirine katmaya denir.” diye tanımlarken; Taşköprüzâde: “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur'an'ı Kerim'in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır.” diye ifade eder. İbnü'l-Cezeri'nin: “Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.” şeklindeki tanımı daha kapsayıcıdır.

Yukarıdan beri maddeler halinde sayageldiğimiz kırâat kavramları ilk zamanlarda Kur'an'ı okuyup anlama, ondaki inceliklere vâkıf olma gibi anlamlara

¹³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXV, 433 vd., bkz. “Kıraat” md. İstanbul, 1997

¹⁴ A.g.e, XXV, 435 vd., bkz. “Kıraat” md. İstanbul, 1997

gelirken; zaman içerisinde anlam değişmesine, anlam genişlemesine uğrayarak farklı ve yeni anlamlar kazanmıştır.

“Kâri’ ”, kelimesi de “Kırâat” kelimesi ile birlikte farklı tarihlerde ve değişik kullanım alanlarında değişik anlamlar içermektedir. Bu kelimenin içerdiği anlam konusunda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bunları sırasıyla inceleyecek olursak:

1) Nâzil olan vahiyleri ilk günden itibaren ezberleyenlere el- Kâri’ deniliyordu. Bu lafzın asr-ı saâdetde delalet ettiği mana ile, peygamberin vefatından sonra delalet ettiği mana aynı değildir. Peygamber zamanında bu lafız, işittiği miktarı ezberleyene işaret ettiği halde, sonraları Kur’an’ın tamamını ezberleyen ve ondaki kırâatlara (ki burada da önemli bir noktaya temas etmekte yarar var: Günümüzde farklı okuyuş şekillerini ifade eden “Kırâat” kavramı, ilk dönemlerde “Harf” kavramıyla karşılanmakta idi. Yedi farklı kırâati-yedi farklı okuyuş şeklini- anlatmak için, “yedi harf” ifadesi kullanılmakta idi.)¹⁵ bihakkın vâkıf olan manasında kullanılmıştır.¹⁶

2) Buhari’nin sahabelerin kurrâsıyla ilgili babda kaydettiği rivayetlerden¹⁷ ilk dönemlerde Kur’an’ı kısmen veya tamamen ezberleme anlamında “ kırâat” kelimesinin kullanıldığı anlaşılmakta, bazı rivayetlerde ise Kur’an’ı-Kerim’in

¹⁵ es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, “*el-İtkan Fi ulumi’l-Kur’an*”, (trc. Doç. Dr. Sakıp Yıldız, Dr. Hüseyin Avni Çelik), I, 109, Madve Yay. İstanbul; Mekki b. Ebi Talib, *el-İbane*, (nşr. Muhyiddin Ramazan), s. 71, Dımaşk 1399h.

¹⁶ İbn Hacer el-Askalani, “*Fethu’l-Bâri bi Şerh-i Sahihi’l-Buhari*”, Bulak 1300. IX. 43, (Aktaran: Prof Dr. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 64, AÜİFY, Ankara, 1976)

¹⁷ el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail bin İbrahim ibnü’l-Mugire bin Berdizbeh, *Sahih-i Buhari* (“*Kitab-u Fedâilü’l-Kur’an*”), Dar-u Ahyai’t-Türas, Beyrut/Lübnan 1958

tamamını ezberlememiş olsa bile ahkâmı konusunda geniş bilgi sahibi olanlara da “kurrâ” denildiği görülmektedir.

3) Peygamber’in çeşitli kabilelere gönderdiği Ashâb-ı Suffe’den olan muallimlere de Kur’an’la olan iştigallerinden dolayı kurrâ adı veriliyordu.¹⁸ Bu anlamda Bi’r-i Maûne’de şehit edilenlere de “kurrâ” denilmiştir.¹⁹

4) Daha sonraları, manasını anlamasa bile Kur’an’ı ezberleyen ve kırâat vecihlerinden bir veya birkaçı hakkında bilgi sahibi olanlara “kurrâ” denilmiştir.

5) Abdulhay el-Kattânî, tâbiun döneminden sonra ilmin zayıfladığını, insanların Kur’an ilimlerini bir bütün olarak öğrenmekten âciz kaldıklarını, böylece Kur’an ilimlerini bölümlere ayırdıklarını; bir grubun manaları anlamaya ve bunlar üzerinde düşünmeye yönelmeden Kur’an’ın dil özelliklerini, harflerin mahreclerini, âyet, sûre, hizb, nısf, rub’ ve secde sayılarını öğrenmeye çalıştığını, ayetleri onar onar öğretme, ezberletme, benzer kelimeleri ve ayetleri tespit gibi şeklî konularla ilgilendiğini ve bunlara “Kurrâ” denildiğini ifade eder.²⁰

6) İbn Haldun’a göre “kurrâ” kelimesinin yerini sonradan “Fukahâ” ve “Ulemâ” kelimeleri almıştır.²¹

¹⁸ Kütüb-ü Sitte Muhtasarı, s. 446

¹⁹ Buhari, Vitir/ 7.; Müslim, Mesâcid/ 301

²⁰ Abdulhay el-Kattânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, III, 3

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 1049

7) Kırâat İlmî'nde ise “Kâri”,çoğulu “Kurrâ” kavramları genel anlamıyla : “Kur’an’ı tilâvet eden” demek olup mübtedî, müntehî gibi kısımlara ayrılır. **“Mübtedî”**: İfrad metoduyla kırâat öğrenmeye başlayıp aynı metotla üç imamın kıraatini öğrenen kişiye denir. **“Müntehî”** : Kırâatların çoğunu ve meşhur olanlarını okuyarak nakleden kişiye denir. **“Mütevassıt”** : Dört veya beş kırâatı ifrad tarikiyle bilene denir. Kırâatları sağlam ve kesintisiz bir isnadla almış bir üstattan müşâfehe yoluyla (ağızdan ağza aktarma, sözlü) rivayet eden kıraat âlimine **“Mukri”** denir. Bu tabirin ilk olarak, Hz. Peygamber tarafından Birinci Akabe Biatı’nın ardından Evs ve Hazrec kabilelerine Kur’an öğretmek üzere görevlendirilen Mus’ab b. Umeyr için kullanıldığı bildirilir. Kırâatları imamlardan doğrudan veya vasıtalı olarak alıp nakleden kimseye **“Râvi”**, râviye nisbet edilen kırâate de **“Rivâyet”** denmiştir.²²

CEM’, CÂMÎ’, CUMMÂ’: Sözlükte “Dağınık şeyi toplamak, bir araya getirmek, birleştirmek, biriktirmek, korumak...” manalarındaki **“ Cem’ ”** (جمع) kökünden türemiş bir ism-i fâil olan **“ Câmî’ ”** (جامع) , çoğulu **“Cummâ’ ”** (جُمَاع) olarak kullanılır.²³ Câmî’ (çoğulu Cummâ’) kavramı da değişik zaman ve alanlarda farklı anlamlar içermektedir. Bu kavram ilk dönemlerde:

- 1) Kur’an’ı (âyetleri, sureleri..)hafızasında (zihninde) biriktirme anlamında hıfzetme (ezberleme),
- 2) Kur’an’ın, üzerinde yazılı olduğu materyalleri (yassı kemikler, ince beyaz taşlar, düzgün hurma dalları, kâğıt veya deri parçaları vs.) biriktirme.

²² TDV İslam Ansiklopedisi, XXV, 426 vd.,bkz. “Kırâat” md. İstanbul,1997

²³ İbn Manzur,*Lisanu'l-Arab*, bkz. “Cem’” md. Beyrut, 1956

3) Kur'an'ın değişik kırâatlerini bilme gibi anlamlara gelmekteydi.²⁴

Daha sonraki dönemlerde ise yine “hıfz” ve “karae” kökünden gelen kavramlarla aynı kaderi paylaşarak anlam genişlemesine ve değişmesine uğrayarak yeni ve çeşitli anlamlar kazanmıştır. Şimdi bunlara kısaca değinelim:

1) Arapça'da “toplamak, bir araya getirmek” anlamındaki **cem'** kökünden ism-i Fail olan ve sözlükte “toplayan, bir araya getiren, buluşturup birleştiren” anlamına gelen **câmi'** bu şekliyle ve de aynı kökten türeyen fiil kalıplarıyla çeşitli âyet ve hadislerde Allah'a nisbet edilmiştir. Bu kullanışlarıyla yirmiye aşkın âyette yer alan cem' kavramı gerek bu ayetlerde gerekse ilgili hadislerde daha çok Allah'ın kıyamet günündeki **cem'** fiilini ifade etmekte, bazı âyet ve hadislerde ise O'nun dünya hayatıyla ilgili toplama ve düzenleme fiillerine işaret etmektedir.²⁵

2) Hadis ilminde dinle ilgili meselelerin tamamını, dolayısıyla hadisin bütün kısımlarını içine alan sekiz ana konuyu bir araya getiren eserlere **Câmi'** adı verilmektedir.²⁶

3) Fıkıh Usulü'nde kıyasa gidebilmek için asıl ile fer' arasında bulunması gereken müşterek illet,

²⁴ Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerh-i Sahihi'l-Buhari*, IX, 209, Dârrü't-Tabâati'l-Âmir, 1308 h.

²⁵ TDVİslam Ansiklopedisi, bkz. “Câmi'” md. İstanbul, 1997

²⁶ A.g.e, bkz. “Câmi'” md, İstanbul, 1997

Mantık İlmi'nde usulüne uygun olarak yapılan tarif için kullanılır (efrâdını câmî, ağyârını mâni).

Beyan İlmi'ndeki istiârede taraflar (müsteârün minh, müsteârün leh) arasındaki münasebet anlamında kullanılmıştır.

Ayrıca İslam Literatüründe birçok kitap adının ilk kelimesini teşkil etmiş, “toplayan, bir araya getiren” anlamından dolayı kendi alanı ile ilgili bütün hususları, önemli meseleleri veya belli konuları ihtiva eden tefsir, fıkıh, kelam gibi ana İslami ilimlerle tıp, matematik ve biyografi gibi çeşitli ilim dallarında yazılan birçok eserin adı bu kelime ile başlamıştır.²⁷

Bu kavramların geçirmiş oldukları değişim sürecine ve kazanmış oldukları yeni anlamlara kısaca değindikten sonra şimdi kavramların bizi asıl ilgilendiren ilk dönemdeki anlamları ve de birbirleriyle olan bağlantıları üzerinde biraz duralım.

Cerrahoğlu : “*Hâfız çoğulu huffâz ile câmî' çoğulu cummâ' kelimeleri arasında, İslam müellifleri yakın bir münasebet bularak, adeta birbirlerinin yerlerine kullanmışlardır*” demekte ve sözüne şöyle devam etmektedir “*Kur'an'ı Kerim nâzil oldukça onu cem' etmeye teşebbüs eden sahabe elbette onu hıfz da ediyordu. Bu o zaman için tabî bir durumdur. R. Blachere de tasvib etmektedir. “Tabakât-u İbn Sa'd” ve “İbnu'n-Nedim” Hz. Peygamber zamanında Kur'an'ı cem' edenler diye başlayan kısımda cem' kelimesinin hıfz kelimesine müsâvi olduğunu ifade etmektedirler.*”²⁸ diyerek bize bu kavramların zaman zaman birbirinin yerine kullanıldıklarını göstermektedir.

²⁷ TDV İslam Ansiklopedisi, A.g.md. İstanbul, 1997

²⁸ Cerrahoğlu, “a.g.e.” , s. 64

Kastalâni de, Hz. Peygamber dönemindeki dört hâfızın ismini kaydeden Enes rivayetinde geçen “Kur’an’ı cem’ etti” sözünü “hâfızasına yerleştirdi, ezberledi” şeklinde açıklamıştır.²⁹

İbn Sa’d’ın, Hz. Osman’ı tanıtırken naklettiği, onun namazda Kur’an’ın tamamını ezbere okuduğuna dair üç ayrı rivayette ezbere okuma işi “Hatm”, “Kırâat” ve “Cem” kavramlarıyla ifade edilmiştir.³⁰

Kaynaklardan elde ettiğimiz bulgulara göre hâfız çoğulu huffâz, hafaza ve hâfizûn ile Câmî’ çoğulu Cummâ’ ve de kâri çoğulu kurrâ olan bu kavramlar ilk dönemlerde birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Şöyle ki bazı rivayetlerde “Kurrâu’l-Kur’an” diye zikredilenler, bazı rivayetlerde “Huffazu’l-Kur’an”, “Hafazatu’l-Kur’an” bazı rivayetlerde ise “Cummâu’l-Kur’an” şeklinde geçmektedir. Hatta bunların yanında “hâfız” karşılığında “hâmil” kelimesi de kullanılmıştır.³¹ Hz. Peygamber’in bir hadisinde, Kur’an’ı ezberledikten sonra unutmayan “Hamil-i Kur’an” a saygının dolaylı olarak Allah’a saygı demek olduğu ifade edilir.³² Kelime çoğul olarak da “Hameletü’l-Kur’an” şeklinde bazı hadislerde geçmektedir.³³ Zebîdî de İbn Ömer’den rivayetle Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu dile getirir: “*Sâhibu’l-Kur’an’ın benzeri, bağlı devenin sahibinin misali gibidir. Deve sahibi devesini gözetirse tutabilir. Mukayyed olmayıp bırakırsa kaçır*

²⁹ Allâme el-Kastalâni, “*İrşâdü’s-sâri li Şerh-i Sahihî’l-Buharî*”, VI, 162, Matbaatu’l-Kübrâ, Bulak, Mısır 1304 h.

³⁰ İbn Sa’d, “*et-Tabakât*”, III, 75–76

³¹ İbn Manzur, “*Lisânu’l-Arab*”, “hml” md.

³² Ebu Dâvud, , *Sünen*, “*Edeb*” , No: 20

³³ Dârimi, “*Rüya*”, no:13, “*Fezâilü’l-Kur’an*”, no: 33

gider.” (Zebîdî burada “Sâhibu’l-Kur’an” kavramını “hâfız” kavramıyla açıklar.)³⁴ Ayrıca bazı kaynak kitaplarda Hz. Peygamber devrindeki hâfız sahabileri tanıtmak amacıyla bölüm başlığı olarak “el-Cummâ-u li’l-Kur’an”, “Huffâzu’l-Kur’an min ashâb-i Rasulillah”, “Hafazatu’l-Kur’an fi ahd-i Rasulillah”, “Kurrâu’l-Kur’an min ashâb-i Rasulillah”...şeklinde geçmektedir.³⁵

Bu örnekler de bize açık bir şekilde gösteriyor ki sahabe döneminde bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmışlardır ve o dönem için kafaları karıştıracak bir durum söz konusu değildir. Sahabiler tek bir anlamı farklı kavramlarla telaffuz etmişler ve o dönem için neyi kastettikleri muhatapları tarafından çok net bir şekilde anlaşılmıştır. Ancak bu kavramlar her dilde olduğu gibi zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak yeni anlamlar kazanmışlar hatta bazıları anlam değişmesine uğrayarak o dönemdeki anlamından tamamen uzaklaşarak yepyeni anlamlar kazanmışlardır. Bizim, çalışmamızı ele alırken dikkat etmemiz gereken husus, kavramları kendi kullanıldıkları dönem ve şartlar içerisinde ele almak olmalıdır ki tarihin derinliklerinde bir muamma haline gelen gerçekler gün yüzüne çıkabilsin ve tüm insanlar bu ışıktan feyzini alabilsinler.

³⁴ Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latif’z-Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, terc. Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Doğu Matbaası, XI/ 241, 6. baskı, Ankara 1981.

³⁵ Şemseddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr ale’t-Tabakâti ve’l-A’sar*, I, 101, Tahkik: Dr. Tayyar Altıkulaç, İstanbul 1995; Muhammed Tahir b. Abdilkadir el-Kürdî, *Tarihu’l-Kur’an*, s.69, ikinci bsk., Matbaat-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1953; Celaleddin Abdurrahman es-Suyuti, *Tabakâtu’l-Huffâz*, tahk. Ali Muhammed Ömer, nâşir: mektebet-ü vehbe, Kâhire 1973; İbrahim el-Ebyârî, *Tarihu’l-Kur’an*, s. 90, Naşir:Daru’l-Kitabi’l-Mısri, Kahire, Daru’l-Kitabi’l-Lübânî, Beyrut; Dr. Muhammed Sâlim, Muhaysin, *Fi rehâbi’l-Kur’an’l-Kerim*, I, 266, nşr. Mektebetü’l-Külliyeti’l-Ezheriyye, 1910

2. BÖLÜM:

KUR'AN'IN OKUNMASINA VE EZBERLENMESİNE VERİLEN ÖNEM

1. Vahyin Hz. Peygamber Tarafından Alınması:

Bilindiği üzere Hz. Peygamber ömrünün ilerleyen dönemlerinde (rivayetlere göre 40 yaşındadır) kendisini toplumdan soyutlayarak sık sık Hira Mağarasına çekiliyor orada uzun uzun kalıp kendi varlığı ve bütün varlıklar üzerinde ve de bu varlıkları var eden Yaratıcı üzerinde derin derin düşüncelere dalıp kafa yoruyordu. Bu durumu Hz. Ayşe şöyle anlatır:

“Allah’ın elçisine ilk gelen vahiy, onun uykusunda gördüğü sâdik rüya ile başlamıştır. Öyle ki, onun gördüğü her rüya, sabah aydınlığı gibi apaçık ve dosdoğru çıkıyordu. Sonra o, yalnızlıktan hoşlanır oldu. Artık Hira Mağarası’nda ibadetini devam ediyor, evine gelip azığı alıyor ve tekrar oraya dönüyordu.

Nihayet orada bulunduğu bir gün, kendisine peygamberlik geldi ve Cebrail ona gelerek: “Oku!” dedi. Ama o, “Ben okuma bilmem.” diye cevap verdi. İşte bu noktada Peygamberimiz buyururlar ki: “O zaman melek beni tutup, tâkatim kesilinceye kadar sıktı, sonra bıraktı ve tekrar “Oku!” dedi. Ben yine “Okuma bilmem.” dedim. O beni, ikinci defa tuttu ve yine tâkatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra da “Oku!” dedi. Ben de yine “Okuma bilmem.” deyince; üçüncü defa tutup beni sıktı, sonra bıraktı ve bana:

“Oku! Yaratan Rabb’inin adıyla...(O ki) İnsanı kan pıhtısından(embriyodan) yarattı. Oku! Rabb’in en büyük kerem sahibidir, (O ki) kalemle (yazmayı) öğretti, insana bilmediğini öğretti...”³⁶ âyetlerini okudu. İşte bu ayetleri ezberleyen Allah Rasülü, kalbi titreyerek hanımı Hz. Hatice’nin yanına geldi ve: “Beni örtünüz, beni örtünüz!” dedi. Korkusu geçinceye kadar onu örttüler. Sonra başından geçenleri Hz.

³⁶ Alak Suresi, 96/1-5

*Hatice'ye anlattı ve: "Kendimden korkuyorum!" dedi. Hazreti Hatice de: "Hayır, üzülme! Allah'a yemin ederim ki O, seni hiçbir zaman utandırmaz." diyerek, kendisini teselli etti..."*³⁷

İşte bu suretle başlayan Kur'an'ın nüzulü, yirmi (bazı rivayetlere göre yirmi üç) sene devam etmiştir.

Hz. Peygamber, "(Ey Muhammed!) Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı, o zaman (Allah'ın sözlerini boşa çıkarmaya çalışan) iptalciler, kuşkulanırlardı."³⁸ ve yine başka bir âyette "Onlar ki o Elçi'ye, o ümmî Peygamber'e uyarlar..."³⁹ âyetlerinde de belirtildiği üzere okuma yazma bilmediğinden Cebrâil'in(a.s.) kendisine getirip okuduğu âyet ve sureleri hemen ezberlemek durumundaydı. Cebrail ayetleri tek tek okuyor, peygamber de dinliyor, sonra dinlediklerini tekrar ederek hâfızasına almaya çalışıyordu. Burada peygamberin, Cebrail'in kendisine okuduğu ayetleri ezberleme noktasındaki gayretine değinmekte fayda var. Cebrail Kur'an ayetlerini okurken peygamber heyecanla, okunan ayetlerden herhangi bir şey unutmamayım, okunanların tamamını ezberleyeyim diye daha Cebrail okumayı bitirmeden aceleyle ağzını oynatarak Cebrail'in dediklerini tekrar etmeye çalışıyordu. Bu yüzden de dinleme işini tam olarak gerçekleştiriyordu.⁴⁰ Bunun üzerine Yüce Allah: "(Ey Muhammed!) Onun

³⁷ Bkz. el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail bin İbrahim ibnü'l-Mugire bin Berdizbeh, *Sahih-i Buhari (Kitab-u Bed'i'l-Vahy)*, Dar-u Ahyai't-Türas, Beyrut/Lübnan 1958

³⁸ Ankebut Suresit, 29/48

³⁹ A'raf Suresi, 7/157

⁴⁰ Peygamberin bu psikolojik durumunu hafızlık eğitimi aldığım dönemde yaşadığım bir tecrübeyle bağlantılı olarak açıklamak isterim. Hafızlık eğitimi aldığım kursta, Kur'an'ı görsel olarak okuma durumunda olmayan, görme duyusundan yoksun (kör), iki arkadaşın günlük derslerini öğretme

için aceleyle dilini depretme! (okunan Kur'an ayetlerine işaret ederek-aceleyle hafızana almak için dilini oynatma- anlamında), onu (senin kalbinde, hafızanda) toplamak ve (sana) okumak bize düşer, o halde sana onu (Kur'an ayetlerini) okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et (okunuşunu dinle anlamında), sonra onu açıklamak da bize düşer.”⁴¹ Ve yine:“...Sana vahyedilmesi henüz

sorumluluğunu –hocaya ezbere okuyacakları sayfaları ezberletme işini- bana vermişlerdi. Metot olarak, ben arkadaşlara önce bir ayet okuyordum, onlar ise beni dinliyordu. Sonra da onlardan okumalarını istiyordum, ben tekrar tekrar âyeti okuyordum, onlar beni dinliyorlar ve sonra da benim söylediklerimi tekrar ediyorlardı; ancak ben ayetleri okurken onlar, okuduğumu ezberlemek amacıyla ben ayeti henüz bitirmeden aceleci davranıyorlar, söylediklerimi mırıldanarak ezberlemeye çalışıyor ve beni tam olarak dinleyemiyorlardı. Bu sebeple zaman zaman onlara kızıyor önce beni dinlemelerini, peşimden de tekrar tekrar okumalarını istiyordum. Sonuçta (görsel olarak) hiç okuma yazmaları olmadığı halde (gözleri görmemesine rağmen) dinleyerek âyet âyet, sayfa sayfa Kur'an'ın tamamını ezberlemiş ve bir iki yıllık zaman zarfında Hâfızlık Diplomasını almışlardı. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz. Öğrenme (okuma) işi üç şekilde ortaya çıkabilir: **1)** Görerek okuma, metinde var olan yazıları, seslerin resimlerini (harfleri, alfabeyi, sembolleri) okuma yoluyla öğrenme; **2)** İşiterek okuma, sesleri dinleyerek takip etme yoluyla öğrenme; ve **3)** Seslerin resimlerinin (harflerin) herhangi bir tabaka üzerine kabartılarak veya oyularak çizilmesi sonucu bu çizimlere dokunarak okuma yöntemiyle öğrenme. Peygamberin de her ne kadar gözleri görüyor olsa da metindeki yazılı olan herhangi bir şeyi okuma-yazmayı hiç öğrenmemiş olması, Hz. Peygamber'in kendisine Cebrail'in okuduğu Kur'an âyetlerini zorunlu olarak dinleme yoluyla ezberlemesini gerektiriyordu. Nitekim Hz. Peygamber de bir insandı ve beşer hafızasına sahipti. Dolayısıyla bir kayıt cihazı gibi söylenen her şeyi kaydedecek bir hâfızaya da sahip değildi Bu psikolojinin ortaya çıkardığı endişe yüzünden de âyetlerden herhangi bir şeyi unutum korkusuyla Cebrail daha okumasını bitirmeden okunan ayetleri aceleyle tekrar etmeye çalışarak ezberleme uğraşındaydı.

⁴¹ Kıyâme Suresi, 75/16–19

tamamlanmadan Kur'an'ı acele okumağa kalkma; "Rabbim ilmimi artır!" de." ⁴² âyetleriyle Peygamber'i ikaz ederek dinlemesini istemekte ve *"(Ey Muhammed!) Sana (Kur'an'ı) okutacağız ve sen hiç unutmayacaksın."* ⁴³ âyetiyle de Peygamber'e Kur'an âyetlerini ezberletip asla unutturmayacağını garanti ederek bu konuda güvence vermektedir.

Hz. Peygamber Kur'an'ı Cebrail'den "Semâ" usulüyle⁴⁴ almış ve "Arz, Arza" metoduyla da⁴⁵ Cebrail'e okumuş ve bu okuma işi-ezberlediği Kur'an ayetlerini kontrol ettirme işi- her yıl Ramazan aylarında tekrar etmiştir. Ömrünün son yılında da "arza olayı" iki kez tekerrür etmiştir. ⁴⁶

⁴² Tâhâ Suresi, 20/114

⁴³ A'la Suresi, 87/6

⁴⁴ (Hocadan dinleyerek öğrenme)

⁴⁵ (Hocanın huzurunda ezberden hocaya okuyarak öğrendiklerini dinletme, kontrol ettirme)

⁴⁶ el-Buhari, "a.g.e." , c. VI, s. 229

2. Gelen Vahyi Hz. Peygamber'in Sahabilere Aktarması:

İlk vahyin İkra' (oku) şeklinde gelmesi, ardından gerek kırâat gerek tertîl ve gerekse tilâvet kelimeleri kullanılarak verilen emirler Hz. Peygamber'e, vahyin okunuşunu Cebrail'den takip etmeyle birlikte güzel okuma ve ümmetine öğretme görevini de vermişti.⁴⁷

Hz. Peygamber inen âyetleri büyük bir özenle (tertîl üzere) okuyor, ezberliyor ve hemen sahabeye aktarıyor, sahabeden de bu ayetleri öğrenmelerini ve başkalarına tebliğ etmelerini istiyordu. Ayrıca Rasûlullah, bu tedrisatta onlara yardımcı oluyor ve kendilerini teşvik ediyordu, hatta Kur'an'ı en iyi bilen sahabileri diğerlerine hoca seçiyordu.⁴⁸

3. Sahabenin Nâzil Olan Kur'an Âyetlerini Okuyup Öğrenerek Ezberlemeleri ve Buna Verdikleri Önem:

Sahabe Kur'an'ı okuyup öğrenmeye çok büyük bir önem veriyordu. Gelen âyet ve sureleri ezberliyorlar, yazma bilenler çeşitli materyallere yazıyor sonra da bu yazdıkları ve ezberledikleri âyet ve sureleri, gece gündüz kıldıkları farz ve nafîle namazlarda tekrar ediyor, gidip geldikleri yerlerde karşılaştıkları insanlara aktarıyor ve bir araya geldiklerinde de birbirlerine okuyorlar, âyet ve sureler üzerinde düşünüp

⁴⁷ Furkan Suresi, 25/32, Müzemmil Suresi, 73/4, Bakara Suresi, 2/129

⁴⁸Dr. Subhî es-Salih, “*Mebâhis-u fi Ulumi'l-Kur'an*” (el-Faslu'l-Evvel, Cem'u'l-Kur'an ve Kitâbetühü), 1965, s. 67 vd.

tartışıyorlardı. Öyle ki mescidlerde Kur'an okuyan sahabilerin vızıltıları dışarıya kadar taşıyor ve Hz Peygamber insanların rahatsız olmaması ve Kur'an okuyan sahabilerin birbirlerini yanıltmaması için onlardan seslerini alçaltmalarını istiyordu.⁴⁹

4. Hz. Peygamber'in, Sahabeyi Kur'an'ı Öğrenip Ezberlemelerine Teşvik Etmesi:

Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamberin Kur'an'a verdikleri önemi, Kur'an'ı okuyup öğrenen, hayatına tatbik eden ve başkalarına da tebliğ edenlerin ne gibi mükâfatlara nâil olacağını, sahabenin Kur'an okuma arzusunu aşağıya dercettiğimiz hadisler daha belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır:

1) Osman bin Afvan'dan rivayetle Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem: “*Sizin en hayırlılarınız Kur'an'ı öğrenen ve onu öğretendir.*” Buyurdu.⁵⁰

⁴⁹ Dr. Subhî es-Salih, “a.g.e.” s. 68 vd.

⁵⁰ el-Buhari, “a.g.e.” , c. VI, s. 236; İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid el-Kazvini, *Sünen-i İbn Mace*, cI, s. 77, Dar-ü Ahyai'l-Kütübi'l-Arabiyye İsa el-Bâbi el-Halebiy ve Şürekahü, 1372/1952; et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre, *el-Câmiu's-Sahih vehüve Sünenü't-Tirmizi (fedâilü'l-Kur'an)* , Tahkik: İbrahim Utvah Ivaz, cV, s. 173, 1.baskı, Şeriket-ü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el -Halebi ve Evladüh, Mısır 1385/1965; Ebu Ubeyd el-Kasım bin Sellam el Herevi, “*Fedâilü'l-Kur'an*” , Dar-u İbn-i Kesir, Dimeşk/Beyrut, 1415/1995, 1. baskı, s. 44; Ebu Bekr bin el-Arabiyy el-Maliki, *Sahihu't-Tirmizi bi Şerh-i'l-İmam Ebi Bekr bin el-Arabiyy el-Maliki*, c. XI, s. 32, Matbaatü's-Savi, 1353/1934; el-Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud bin Ahmed, *Umdetu'l-Karî fi Şerh-i Sahihi'l-Buhari*, c. IX, s. 331, Darü't-Tabaati'l-Amir 1308; Muhyiddin Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Tercüme: Hasan Hüsnü Erdem-Kıvamüddin Burslan, c. II, s. 254, Diyanet

2) Yine Osman bin Afvan'dan rivayetle (başka bir rivayette Ali b. Ebi Talib nakleder) Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem: “*Sizin en faziletliniz Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir.*” buyurdu.⁵¹

Hz. Peygamber bu sözüyle sahabenin birbirlerine olan üstünlüklerinin ancak Kur'an'la olabileceğini, Kur'an'ı öğrenmenin ve öğretmenin en hayırlı iş olduğunu, bu işi gerçekleştirenlerin de en faziletli kişi konumuna yükseleceğini bildirerek Kur'an okuma ve onu başkalarına da öğretme işini sahabilerin hayatında odak merkezi haline getirmeyi amaçlamıştır.

3) Üseyd ibn Hudayr (r.a.)'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: *Bir kere Üseyd gece vakti Bakara Suresi'ni okuyordu. Atı da yanında bağlıydı. Kur'an okunurken birden at deprenmeye başladı. Üseyd sustu. O susunca at da sakinleşti. Üseyd tekrar okumaya başladı. At yine şahlandı. Üseyd sustu, bunun üzerine at da sakinleşti. Bundan sonra Üseyd bir daha okumaya başladı. At yine hırçınlaştı. Üseyd de artık okumaktan vazgeçti. Üseyd'in oğlu yahya ise ata yakın bir yerde (yatmakta) idi. Atın çocuğa bir zararının dokunmasından endişe ederek çocuğu geriye çekti. Bu*

İşleri Başkanlığı Yayınları, Yıldız Matbaası, Ankara 1954; ez-Zebidi, Zeynü'd-Din Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Latif, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Tercüme: Kamil Miras, c. XI, s. 240, 6. baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Doğu Matbaası, Ankara 1981; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyiğit), *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, c. V, s. 45–46–48, Yunus Emre Yayınları, İstanbul 1975

⁵¹el-Buhari, “a.g.e.”, cVI, s236; İbn Mace, “a.g.e.”, cI, s77; et-Tirmizi, “a.g.e.” cV, s174-175; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.”, cXI, s32-34.; ez-Zebidi, “a.g.e.”, cXI, s241; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyiğit), “a.g.e.”, cV, s46

sırada başını kaldırıp göğe baktığında beyaz bulut gölgesine benzer bir sis içinde kandiller gibi birtakım ecrâmın parlamakta olduklarını gördü. Sabah olduğunda Üseyd, Rasûlullah'a bu vâkıayı arz etti. Nebî (s.a.) ona:

“Oku ey Hudayr oğlu, oku!” (diyerek okumaya devam edilmesi gerektiğini bildirdi).

Üseyd: “Ya Rasûlallah atın Yahya'yı çiğnemesinden endişelendim; çünkü çocuk ata yakın bir yerde idi.(onun için okumayı kestim.) o sırada başımı göğe doğru kaldırdığımda gökyüzünde bulut gölgesi gibi bir beyazlık içinde kandiller gibi ecrâmın parlamakta olduklarını gördüm. Artık bu beyaz gölge tabakası, içindeki ziya manzumesi ile göğe doğru çekilip çıktı. Nihayet onu görmez oldum” dedi.

Rasûl-i Ekrem: “Bilir misin onlar nedir?” buyurdu. Üseyd der ki: “Ben de hayır diye cevap verdim.”

Rasûl-i Ekrem: “Ey Üseyd onlar meleklerdi. Senin sesine yaklaşmışlardı. Eğer okumaya devam etseydin sabaha kadar seni dinlerlerdi. İnsanlar da onlara bakardı. Halkın gözünden gizlenmezdi.” Buyurdu.⁵²

4) Ebu Hüreyre'den rivayette (bir başka rivayette de ibn Ömer nakleder) Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: “*Hased (hiçbir şeyde) câiz değildir, ancak iki (huy) hakkında câizdir: 1) O kimseye hased (gıpta) olunur ki, Allah ona Kur'an öğretmiş, o da gecenin (kutlu) saatleriyle, gündüzün (muayyen) zamanlarında Kur'an okur ve komşusu işitir de: “Keşke (komşum) filana verilen Kur'an nimeti gibi bana da ihsan*

⁵² el-Buhari, “a.g.e.”, cVI, s234; el-Kastalâni, *İrşâdü's-Sârî li Şerh-i Sahihî'l-Buhari*, cIV, s79, 6.baskı, el-Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, Bulak, Mısır 1304; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, cII, s256; ez-Zebidi, “a.g.e.”, cXI, s237

*olunsaydı. Ve onun mûcibiyle amel ettiği gibi ben de amel etseydim” der. 2) Öbür kimseye de gıpta olunur ki, ona da Allah mal vermiştir, o da malını hak yolunda sarf etmektedir. Şimdi birisi: “Keşke şu hayır seven kişiye verilen mal gibi bana da verilseydi de onun hayır işlediği gibi ben de işlemiş olsaydım!” diye imrenir.*⁵³

5) İbn Ömer’den: Rasûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurmuştur: *“Kur’an sahibi (hâfızın) benzeri, bağlı devenin sahibinin misali gibidir. Deve sahibi devesini gözetirse tutabilir. Mukayyed olmayıp bırakırsa kaçır gider.”*⁵⁴

5.1) Abdullah ibn Mes’ud’dan Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: *“Kur’an sahiplerinin birisinin şu şu ayetleri unuttum demesi ne fena şeydir. Belki unutuldu denilmesi gerekir. Ey Kur’an sahipleri (Hâfızlar), Kur’an’ı daima okuyup müzakere ediniz! Çünkü Kur’an’ın, Hâfız kişilerin gönüllerinden ayrılıp kaçması (ezberlenen Kur’an’ın tekrar unutulması), devenin boşanıp kaçmasından daha zorludur.”*⁵⁵

⁵³ el-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s236; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 330–331; el-Kastalani, “a.g.e.”, c. IV, s. 95–96; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 255; ez-Zebidi, “a.g.e.”, c. XI, s. 239–240

⁵⁴ el-Buhari, “a.g.e.”, cVI, s237,; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s336; el-Kastalani, “a.g.e.”, cIV, s73; ez-Zebidi, “a.g.e.”, cXI, s241

⁵⁵ el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s. 336–337; ez-Zebidi, “a.g.e.”, cXI, s. 241–242; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyiğit), “a.g.e.”, cV, s69

5,2) Ebu Musa el-Eş'ârî'den Nebî sallallahu aleyhi vesellemin şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “*Kur'an'ı muhafazaya önem veriniz! Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Kur'an'ın hafızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin (ihtimamsızlık eseri) boşanıp kaçmasından daha zorludur.*”⁵⁶

6) Enes İbn Malik'den rivayete göre: *Enes ibn Malik'e Nebi sallallahu aleyhi vesellemin Kur'an okuyuşu nasıldı? diye sorulmuştu. O da: “Rasülullah Kur'an okurken (meddi îcap eden harfleri) meddederdi.” diye cevap verdi.* Sonra Enes, (misal olarak) Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm'i okuyarak: “*Rasülullah, “bismi'llâh”ı meddederdi, “er-Rahmân”ı da meddederdi, “er-Rahîm”i de meddederdi.*” demiştir.⁵⁷

7) Ebu Musa el-Eş'ârî'den rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi vesellem ona: “*Ey Ebu Musa! Muhakkak sana Davud'un (peygamberin) nağmelerinden bir nağme (bir sadâ âhengi, güzel ses) verilmiştir.*” buyurdu.⁵⁸

8) Abdullah İbn Amr İbn Âs'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “*Babam beni asaletli bir aile kadınıyla evlendirdi ve her zaman geçimimiz hakkında göz kulak olup gelininden kocası (Abdullah) hakkında sorguda bulunurdu. Karım da:*

⁵⁶ el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 338; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 257–258; ez-Zebidi, “a.g.e.”, c. XI, s. 242

⁵⁷ el-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s. 241; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 343–344; ez-Zebidi, “a.g.e.”, c. XI, s. 243

⁵⁸ el-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s. 241; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 344; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 259; ez-Zebidi, “a.g.e.”, c. XI, s. 243

“Abdullah erkek nev’i arasından (seçme) güzel bir kocadır; ben ona geldiğimden beri aile dōşeğimize ayak basmadı (yatmadı), örtülü eteğimizi araştırıp yoklamadı (açmadı)” demiştir. Babam Amr’ın bu yoldaki incelemeleri uzayınca nihayet Nebi sallallahu aleyhi veselleme oğlunun bu halini arzetti. Rasül-i ekrem de: “Abdullah’ı bana getir” buyurdu. Abdullah der ki: “Rasülullah’a mülaki olduğumda bana “Nasıl oruç tutarsın?” diye sordu. Ben de: “Her gün.” dedim. “Nasıl hatim edersin?” dedi. “Her gece.” dedim. Bunun üzerine Rasülullah: “Her ayın üç gününde oruç tut, her ayda da bir Kur’an’ı okuyup hatmeyle” buyurdu. Ben: “Bundan çoğuna da gücüm yetişir” dedim. Rasül-i Ekrem: “Öyle ise her haftada üç gün oruç tut” buyurdu. Ben: “Bundan çoğuna da gücüm yetişir” dedim. Rasül-i Ekrem: “İki gün iftar et, bir gün tut” dedi. Ben de: “Bundan çoğuna da gücüm yetişir” dedim. Rasül-i Ekrem: “Oruçların efdali olan Davud Peygamber orucu tut ki, bir gün oruç, bir gün iftardır. Bir de yedi gecede bir kere Kur’an okuyup hatmeyle” buyurdu.

(Abdullah İbn Amr İbn Âs rivayetine devam ederek:) Keşke ben Rasülullah’ın bana verdiği ruhsat ve müsâadeyi kabul etseydim. İşte şimdi yaşlandım, ihtiyar oldum, zayıf düştüm diye hayıflanıyordu. Bu cihetle ihtiyarlık çağında Abdullah İbn Amr Kur’an’ın yedide birini gündüzden ailesinden bazılarının yanında okurdu ve (gece) okuyacağı Kur’an’ı gündüz okuyup hazırlardı ki, gece okuması hafiflesin. Oruç hususunda kuvvetli bulunmak isteyince de birkaç gün arka arkaya iftar ederdi ve bu iftar ettiği günleri sayardı. Ve -Rasülullahtan ayrıldığı sıradaki ibadet hayatından bir şey bırakmayı çirkin gördüğünden- iftar günleri sayısınca arka arkaya oruç tutardı.⁵⁹

⁵⁹ el-Buhari, “a.g.e.” ,c. VI, s. 241; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s346; ez-Zebidi, “a.g.e.”, c. XI, s. 244–245–246; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyiğit), “a.g.e.”, c. V, s. 73–74–76

9) Ebu Musa el-Eş'ârî'den Rsülullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: *“Kur'an okuyan ve onunla amel eden mü'min kişi, tadı ve kokusu güzel ütrücce (ağaç kavunu, turunç meyvesi) gibidir; Kur'an okumayan fakat amel eden mü'min kişi, tadı güzel fakat kokusu olmayan hurma gibidir. Kur'an okuyan (fakat mucibiyle amel etmeyen) münaфіk, kokusu güzel fakat tadı acı reyhane otu gibidir. Kur'an okumayan münaфіk ise kokusu olmadığı gibi tadı da acı olan Ebu Cehil karpuzuna benzer.”*⁶⁰

10) Âişe'den rivayet edilmiştir, dedi ki: *“Rasülullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu”:* *“Kur'an'ı maharetli olarak okuyan kişi, şerefli ve saygılı kâtiblerle (mukarrib melekler, kulların amel defterlerini tanzim eden meleklerle) beraberdir. Kur'an'ı zorlukla kekeleyip okuyan kimseye iki kat ecir (sevap) vardır.”*⁶¹

11) Ali bin Ebi Tâlib'den rivayet edildiğine göre Rasülullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: *Her kim Kur'an'ı okur, onu ezberler, helalini helal*

⁶⁰ el-Buhari, “a.g.e.”,c. VI, s. 235–244; İbn Mace, “a.g.e.”, c. I, s. 77; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 326–351; el-Kastalani, “a.g.e.”, c. IV, s. 81; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 254; ez-Zebidi, “a.g.e.”, c. XI, s. 237

⁶¹ et-Tirmizi, “a.g.e.” , cV, s171; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.”, c. XI, s. 29; el-Kastalani, “a.g.e.” , c. IV, s. 82; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 254; Ebu Ubeyd, “a.g.e.” , s. 47–48; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığıt), “a.g.e.”, c. V, s. 43

*kılar ve haramını haram kılar, Allah, bu Kur'an sebebiyle onu cennete girdirir ve aynı zamanda ailesinden, her birine cehennem (de yanmak) vâcip olan on kişiye şefâatçi kılar.”*⁶²

12) Abdullah İbn Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Her kim Allah'ın kitabından bir harf okursa bu harf mukabilinde kendisine bir hasene (sevap) vardır ve her hasene on misliyle (mukabele görecek) dir. “Elif-lâm-mîm” bir harftir demiyorum. Ancak “Elif” (başlıbaşına) bir harftir. “Lâm” da bir harftir, “Mîm” de bir harftir.”*⁶³

13) Ebu Hüreyre tarikiyle Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *“Kur'an'ın sahibi kıyamet gününde gelecek ve Kur'an: “Ey Rabbim onu süsle!” diyecek, bunun üzerine ona kerâmet tâcı giydirilecektir. Sonra Kur'an: “Ey Rabbim ona daha ver!” diyecek ve bunun üzerine kendisine kerâmet hulesi giydirilecektir. Sonra Kur'an: “Ey Rabbim ondan razı ol!” diyecektir. Müteâkiben “oku ve yüksel!” buyuracak ve her âyet karşılığında bir hasene ilave edilecektir.”*⁶⁴

⁶² İbn Mace, “a.g.e.” , c. I, s. 78; et-Tirmizi, “a.g.e.” , c. V, s. 171; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.” , c. XI, s. 29; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyîğit), “a.g.e.” , c. V, s. 43

⁶³ et-Tirmizi, “a.g.e.” , c. V, s. 175; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.” , c. XI, s. 34; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 256; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyîğit), “a.g.e.” , c. V, s. 48

⁶⁴ et-Tirmizi, “a.g.e.” , c. V, s. 178; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.” , c. XI, s. 37; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyîğit), “a.g.e.” , c. V, s. 49

13.1) Abdullah bin Amr bin el-Âs'dan Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Kur'an sahibine şöyle denilecek: “Oku ve yüksel! (Kur'an okuduğun nispette cennet basamaklarından yukarı çık) Tıpkı dünyada okuduğun gibi oku! Çünkü senin derecen (cennette yerleşeceğin yer), okuyacağın son ayetin mertebesindedir (ne kadar okursan o kadar yükselirsin).”* ⁶⁵

14) İbn Abbas'dan rivayet edilmiştir: Dedi ki: *“Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “İçinde(kalbinde) Kur'an'dan hiçbir şey bulunmayan kişi, harap ev gibidir.”* ⁶⁶

15) Mâ'kıl bin Yesar'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem buyurdu ki: *“Her kim sabah olduğu zaman üç kere “eûzu billâhi's-Semûl-alîmi mine'ş-Şeytâni'r-racîm” der ve el-Haşr Suresinin sonundan üç ayet okursa Allah ona yetmişbin melek koşar; ona akşam oluncaya kadar dua ve istiğfar ederler. Eğer o gün ölürse şehit olarak ölür. Akşam olduğu zaman onu söyleyen de aynı derecededir.”* ⁶⁷

⁶⁵ et-Tirmizi, “a.g.e.”, c. V, s. 177; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.”, c. XI, s. 36; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 257; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyigit), “a.g.e.”, c. V, s. 51

⁶⁶ et-Tirmizi, “a.g.e.”, c. V, s. 177; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.”, c. XI, s. 36; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 256–257; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyigit), “a.g.e.”, c. V, s. 51

⁶⁷ et-Tirmizi, “a.g.e.”, c. V, s. 182; Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki, “a.g.e.”, c. XI, s. 42; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyigit), “a.g.e.”, c. V, s. 56

16) Ebu Saîd'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: *“Ulu ve Yüce Rabb şöyle buyurmaktadır”*: *“Kur’an, her kimi benim zikrimden ve bana el açmaktan meşgul ederse ona, isteyenlere verdiğimin en â'lâsını veririm. Allah kelamının bütün kelimelere karşı olan üstünlüğü, Allah’ın, yaratıklarına karşı olan üstünlüğü gibidir.”*⁶⁸

17) Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah: *“herhangi bir cemâat bir evde toplanıp da Kur’an’ı Kerim’i okur, aralarında mukabele ederlerse, kalpleri sükûnet bulur rahat ederler. Allah’ın rahmeti onları kaplar. Melekler onları kuşatır. Cenab-ı Hak da onları kendi nezdindekiler arasında zikreder.”* Buyurdu.⁶⁹

17.1) Yine Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: *“Her kim, bir (din) kardeşinin dünya sıkıntılarında bir sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarında bir sıkıntısını giderir. Her kim, bir müslümanı (n aybını) örterse Allah da onu (n aybını) dünya ve ahirette örter. Kim daralmış kişiye kolaylık gösterirse Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık gösterir. Kul, (din) kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah da kulun yardımındadır. Her kim bir yola, o yolda ilim arayarak*

⁶⁸ et-Tirmizi, “a.g.e.” , c. V, s. 184; Ebu Bekr bin el-Arabî el-Malîki, “a.g.e.” , c. XI, s. 46-47; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyîğit), “a.g.e.” , c. V, s. 59

⁶⁹ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 269

*girerse Allah da ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Herhangi bir cemâat mescidde oturup Allah'ın kitabını okur ve onu aralarında müzakere ederlerse behemehal üzerlerine Sekîne (İlahi huzur) iner, rahmet onları kaplar ve melekler onları kuşatır. Her kimi ameli yavaşlatırsa soyu onu hızlandırmaz.”*⁷⁰

18) Ebu Ümâme'den: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle dediğini duydum: “*Kur'an okuyunuz; zira Kur'an, okuyanlara kıyamet gününde şefâatçi olarak gelir.*”⁷¹

18.1) Nevvâs bin Sem'ân'dan: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellemin şöyle buyurduğunu işittim: “*Kur'an ve onunla amel edenler mahşer yerine getirilirler. Bakara ile Âl-i İmran sureleri kendilerini okuyup amel eden kimseler hakkında birbiriyle “Ben şهادet edeceğim.” diye mücadele ederek (o kimselerin) önlerine gelirler.*”⁷²

19) Hz. Ömer'den Rasûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “*Cenâb-ı Hak şu Kur'an'la (âmil olan) kavimleri yükseltir ve onun izinden gitmeyenleri de alçaltır.*”⁷³

⁷⁰ Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığit), “a.g.e.”, c. V, s. 72–73

⁷¹ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 253

⁷² el-Kastalani, “a.g.e.”, cIV, s88; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 253

⁷³ İbn-i Mace, “a.g.e.”, cI, s79; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 255

20) Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre: Rasül-i ekrem efendimiz: *“Cenâb-ı Hak güzel sesli peygamberin Kur'an'ı teğanni ile okumasına râzı olduğu kadar hiçbir şeyden râzı olmamıştır.”* buyurmuştur.⁷⁴

21) Berâ' bin Azîb'den: *“Nebiy Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, yatsı namazında Tin Sure'sini okuduğunu işittim. Ondan daha güzel sesli bir kimse görmedim.”*⁷⁵

22) Ebu Lübâbe Beşîr İbn Abdi'l-Münzir'den: Rasülullah sallallahu aleyhi vesellem: *“Kur'an'ı âhenkle okumayan bizden değildir.”* buyurmuştur.⁷⁶

23) İbn Mes'ud'dan: *Nebiy sallallahu aleyhi vesellem: “Bana Kur'an oku” deyince, “Ya Rasülallah, sana mı okuyacağım? Hâlbuki Kur'an sana inzal buyuruldu” dedim. Rasül-i Ekrem sallallahu aleyhi vesellem: “Ben Kur'an'ı başkalarından dinlemeyi daha ziyade severim.”* buyurdu. *Onun üzerine kendisine “Nisâ Suresi” ni okudum. “Biz her ümmetten hakkıyla bir şahid getirdiğimiz, onlara da seni hakkıyla şahid kıldığımız zaman, onların hali nice olur?”* meâlindeki âyet-i

⁷⁴el-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s. 235; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 328; el-Kastalani, “a.g.e.”, c. IV, s.

⁷⁵Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 258–259

⁷⁵ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, cII, s259

⁷⁶ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, cII, s260

kerimeye geldiğimde “Şimdilik yeter.” buyurdu. Kendilerine baktım, gözlerinden yaşlar akıyordu.⁷⁷

24) Ebu Hüreyre'den: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: “Evlerinizi kabir haline getirmeyin. Müsait vakitlerinizde nâfile ibadetten ve Kur'an okumaktan hâlî bırakmayınız. Zira Bakara Suresi'nin okunduğu evden şeytan kaçır. Çünkü onları sapıtmaktan ümidini kesmiştir.” buyurdu.⁷⁸

25) Ebu Saîd el-Hudrî'den: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: “Nefsim yed-i Kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, “İhlas Suresi”ni okumak, Kur'an'ın üçte birini okumağa bedeldir” buyurdu. Diğer bir rivayette Rasûlullah Efendimiz ashâbına hitaben: “Bir gecede Kur'an'ın üçte birini okumaya gücünüz yetiyor mu?” buyurunca bu işe tâkatlarının yetmeyeceğini düşünerek: “Ya Rasûlallah! Buna hangimizin gücü yeter?” dediler. Bunun üzerine Efendimiz: “Kulhüva'llâhü ahad, Allâhu's-Samed” Kur'an'ın üçte biridir” buyurdu.⁷⁹

25.1) Ukbe bin Âmir'den: Rasûl-i Ekrem Efendimiz: “Ey Ukbe! Bu gece inzâl buyurulan ayetleri görmedin mi? Onların benzerleri kat'iyen görülmemiştir. Onlar

⁷⁷ el-Buhari, “a.g.e.” ,c. VI, s. 241–243; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 345–349; el-Kastalani, “a.g.e.”, c. IV, s. 85; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 260

⁷⁸ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 264–265

⁷⁹ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 261

da “Kul eûzu bi Rabbi’l-Felak” ile “Kul eûzu bi Rabbi’n-Nâs” sureleridir.” buyurdu.⁸⁰

25.2) Ebu Saîd Râfî bin el-Muallâ’dan: “Bir gün Rasûlullah bana: “mescidden çıkmazdan evvel, Kur’an’daki en büyük sureyi sana öğreteyim.” buyurdu ve elimi tuttu. Yürümeye başladık. Mescitten çıkacağımız sırada “Ya Rasûlallah! Bana Kur’an’daki en büyük sureyi öğreteceğinizi söylemiştiniz.” dedim. Rasûl-i Ekrem Efendimiz: “O sure, “El-Hamdü li’llâhi Rabbi’l-Âlemin” dir; namazda tekrar edilen yedi ayettir. Bana verilen Kur’an’ı Azim’dir.” buyurdu.”⁸¹

25.3) Ebu Hüreyre’dan: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: “Kur’an’daki 30 ayetli sure, onu çok okuyan insan mağfîret oluncaya kadar (o sure) ona şefâat eder. Bu sure “Tebâreke’llezi bi yedihi’l-Mülk” suresidir” buyurdu.⁸²

25.4) Ebu Mes’ud el-Bedrî’dan: Nebiy sallallahu aleyhi vesellem: “Geceleyin Bakara Suresi’nin sonundaki iki ayeti okuyan kimse için onlara kâfidir” buyurdu.⁸³

25.5) Übeyy bin Kâ’b’dan: Rasûl-i Ekrem Efendimiz: “Ya Ebe’l-Münzir! Allah’ın kitabından ezberlediğin ayetlerden hangisinin büyük olduğunu biliyor musun?” buyurdu. Ben de: “Allâhu lâ İlâhe illâ hüve’l-Hayyu’l-Kayyum” dedim.

⁸⁰ et-Tirmizi, “a.g.e.”, c. V, s. 170; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 263

⁸¹ el-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s. 231; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 261

⁸² Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, cII, s264

⁸³ el-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s. 299; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 341; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.”, c. II, s. 264

*Bunun üzerine elini göğsüme vurarak, “Ya Ebe’l-Münzir! İlim sana mübarek olsun” buyurdu.*⁸⁴

25.6) Ebu’d-Derdâ’dan: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: *“Kehf suresinin evvelinden on ayet ezberleyen kimse Deccal’in şerrinden kurtulur”* buyurdu. Başka bir rivayette *“Kehf Suresi’nin sonundan”* denilmiştir.⁸⁵

25.7) İbn Abbas’dan: *“Cibrîl peygamberin huzurunda otururken, Rasûl-i Ekrem Efendimiz yukardan bir ses işitti ve başını kaldırdı. Cibril: “Bu, gökten bir kapıdır ki, yalnız bu gün açıldı. Şimdiye kadar açılmamıştı” dedi.*

Bu kapıdan bir melek inince yine Cibril: “Bu melek ancak bu gün yeryüzüne inen bir melektir; şimdiye kadar hiç inmemişti” dedi.

*Melek, Efendimize selam verdi ve dedi ki: “Senden evvel hiçbir peygambere verilmeyen bir şey sana verildi. İki nuru müjdele. Bunlardan biri “Fâtîha” diğeri ise “Bakara” suresinin sonlarıdır. Bunlardan bir harf bile okursan Allah mükâfâtını verir.” dedi.”*⁸⁶

26) Enes bin Malik’dan: Dedi ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: *“İnsanlardan Allah’ın ehli olanlar vardır” dedi. “Onlar kimdir ey Allah’ın Rasülü?”*

⁸⁴ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 265

⁸⁵ Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 268

⁸⁶ el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 346; Muhyiddin Nevevi, “a.g.e.” , c. II, s. 268

diye sorduklarında, “Onlar Allah’ın has kulları olan ehl-i Allah ve ehlü’l-Kur’an’dır.” buyurdu.⁸⁷

27) Ebu Hüreyre dedi ki: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem: *Kur’an’ı öğreniniz. (onu öğrendikten sonra) İster okuyun, ister uyuyun. Kur’an’ı öğrenip de onu okuyan kişinin örneği, kokusu her tarafa yayılan içi misk dolu kap gibidir; Kur’an’ı öğrenip de uyuyan (içinde taşıdığı halde okumayıp uyuyan, çevresindeki insanlara aktarmayan) kişinin örneği de ağız kapalı (kokusunu etrafa yayamayan) misk kutusu gibidir.*” buyurdu.⁸⁸

28) Sehl bin Sâ’d’dan: “Bir kadın Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in yanına geldi ve: “Ey Allah’ın Rasûlü kendimi senin yolunda adamaya geldim” dedi. Rasûlullah kafasını kaldırıp şöyle bir baktı ve sonra da başını aşağı eğdi. Kadın kendisiyle ilgili peygamber’in bir şey söylemediğini görünce oturdu. Rasûlullah’ın ashabından bir adam kalktı ve: “Ey Allah’ın Rasûlü şayet ona bir ihtiyacın yoksa beni onunla evlendirir misin” dedi. Rasûlullah: “Yanında (onunla evlenmek için mehir olabilecek) herhangi bir şey var mı?” diye sordu. Adam: “Allah’a yemin olsun ki yok Ey Allah’ın Rasûlü” dedi. Peygamber de: “O halde ahâline git de bir bak bakalım bir şeyler bulabilir misin?” dedi. Adam gitti sonra tekrar döndü ve: “Allah’a yemin olsun ki bir şey bulamadım Ey Allah’ın Rasûlü” dedi. Rasûlullah da: “O halde git de bir bak bakalım bir demir yüzük dahi olsa bulamaz mısın?” Adam

⁸⁷ İbn Mace, “a.g.e.”, c. I, s. 78

⁸⁸ İbn Mace, “a.g.e.”, c. I, s. 78

gitti, sonra tekrar döndü ve: “Demir yüzük de yok ey Allah’ın Rasülü; ancak işte izarım (belden aşağı giyilen peştamal) bu var. Rasülullah: “Senin izarınla ne yapısın? Onu sen giyersen onun için bir şey kalmaz, o giyerse bu sefer de sana bir şey kalmaz” dedi. Bunun üzerine adam oturdu. Bir süre geçtikten sonra Rasülullah adamın çağırılmasını emretti. Adam gelince Rasülullah ona: “Yanında Kur’an’dan ne var?” diye sordu. Adam da: “şu sure var, şu sure, şu, şu sure ...” diye yanındakileri saydı. Rasülullah: “Onları ezbere okuyor musun?” diye sordu. Adam: “Evet” dedi. Rasülullah da: “O halde seni ezberlediğin Kur’an ayetleri karşılığında o kadınla evlendirdim, haydi git” buyurdu.⁸⁹

29) Ebu İyâs, Abdullah bin Mugaffel’in şöyle dediğini işittim dedi: *“Nebiy sallallahu aleyhi vesellem’i devesinin üzerinde giderken Fetih Suresini veya Fetih suresinden bir kısmını, sesini titreterek nağmeli bir şekilde, yumuşak bir okuyuşla okuduğunu gördüm.”⁹⁰*

30) Abdullah’dan: O (abdullah) bir adamı Nebiy sallallahu aleyhi vesellem’den duyduğu bir ayeti okurken arkasından (gizlice) dinledi. (Abdullah şöyle dedi): *“Onun elinden tuttum ve onunla birlikte Nebiy sallallahu aleyhi veselleme gittim. (Nebiy) Her ikiniz de iyisiniz. İlmimin en büyüğünü en iyi okuyanlarsınız.”* buyurdu.⁹¹

⁸⁹ el-Buhari, “a.g.e.” , c. VI, s. 237; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 333–335

⁹⁰ el-Buhari, “a.g.e.” , c. VI, s. 238–241; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 344

⁹¹ el-Buhari, “a.g.e.” ,c. VI, s. 245; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 352

31) Enes bin Malik'den: "Rasülullah sallallahu aleyhi vesellem Übeyy bin Kâ'b'a: "Allah-u Teâla bana, sana Kur'an'ı okutmamı emretti" buyurdu. (Bunun üzerine Übeyy) "Allah benim ismimi sana zikretti mi" deyince, Rasülullah: "Allah senin ismini bana zikretti" buyurdu. (bunun üzerine) Übeyy, ağlamaya başladı." ⁹²

32) Ebu Hüreyre'den: Rasülullah sallallahu aleyhi vesellem: "*Sizden biri ehline döndüğünde orada büyük semiz, yüklü üç deveye sahip olmak ister mi?*" diye sorunca, biz de "Evet" dedik. (Bunun üzerine Rasülullah) *Sizden birinin namazında okuduğu üç ayet, o semiz, yüklü üç deveye sahip olmanızdan daha hayırlıdır.*" buyurdu. ⁹³

33) Ebu Saîd el-Hudrî'den: Rasülullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle dediğini işittim: "*Sizin içinizden öyle zümreler türeyecektir ki, siz, onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, onların oruçlarının yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi sâlih amellerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur'an da okuyacaklar. Fakat Kur'an (in feyzi) onların hançerelerini geçmeyecek. Onlar, okun avdan (delip) çıktığı gibi dinden çıkacaklar: Okun sahibi (avı delip geçen) okunun demirine bakar (kan namına) bir şey göremez. Ağaç kısmına bakar, orada da bir şey göremez. Yelesine bakar onda da (kan) bulaşığı göremez. Sonra avcı (Acaba ava dokunmadı mı?) şüphesiyle fok'a (veter medhaline) bakar (orda da kan izi görülmez).*" ⁹⁴

⁹² el-Kastalani, "a.g.e." , c. IV, s. 83

⁹³ el-Kastalani, "a.g.e." , c. IV, s. 87

⁹⁴ el-Buhari, "a.g.e." ,c. VI, s. 244; el-Ayni, "a.g.e." , c. IX, s. 350; ez-Zebidi, "a.g.e." , c. XI, s. 247,

34) Cüdebb bin Abdillâh'dan: *Rasûlullâh sallâllâhu aleyhi vesellem:* “*Kur'an okuyunuz ki kalpleriniz birbirine ısınsın, ayrılığa düştüğünüzde de yine Kur'an okuyun.*” buyurdu.⁹⁵

35) Cübeyr bin Nüfeyr'den: Dedi ki: Rasûlullâh sallâllâhu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “*Siz Allah'a, O'ndan çıkan şeyden –Kur'an'ı kastediyor- daha üstünü ile dönemezsiniz.*”⁹⁶

36) Ebu Hüreyre'den: *Nebiy sallâllâhu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:* “*Peygamberlerden hiçbir peygamber yoktur ki kendisine, (mucizelerin) benzerine beşerin iman ettiği (bir mu'cize) verilmesin.(yani her Peygamber'e beşerin, insanların iman ettiği, ya da iman etmek zorunda kaldıkları birer mucize verilmiştir) Hiç şüphesiz ki, bana ihsan buyurulan (en büyük) mucize, Allah'ın bana vahyettiği Kur'an (mu'cizesi)'dir. Umarım ki, ben kayamet günü bütün peygamberlerin çok ümmetlisi bulunayım.*”⁹⁷

37) Tirmîzî şu hadîsi nakleder. Hârisu'l-Âver tarıkıyla Hz. Ali'den: Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu işittim: “*İleride birtakım fîtneler doğacaktır.*” “*Ya Rasûlellâh; bunlardan nasıl kurtuluruz?*” diye sorduğumda şöyle buyurdu: “*Kurtuluş, Allah'ın kitabındadır. Kur'an, hak ile bâtil arasını ayıran kesin bir*

⁹⁵ el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 351

⁹⁶ et-Tirmizi, “a.g.e.” , c. V, s. 170; Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığıt), “a.g.e.” , c. V, s. 50,

⁹⁷ el-Buhari, “a.g.e.” ,c. VI, s. 224; ez-Zebidi, “a.g.e.” , c. XI, s. 226–227

hükümdür, bir eğlence değildir. Kur'an'ı terkeden âsiyi, Allah helak eder, O'nun dışında hidayet arayana dalâlete sevkeder. O, tutunacak sağlam bir kitab, hikmetli bir zikir, dosdoğru bir yoldur. Kur'an, heva ve hevesi yanlış yola çekmeyen, dile kötü söz söyletmeyen, ulemâyı hiç bıktırmayan, ne kadar okunursa okunsun değerini kaybetmeyen, hikmetleri tükenmek bilmeyen bir kitaptır. Onu okuyan, doğru kimselerden olur. Onunla amel eden mükâfâtını görür. Onunla hükmeden âdil olur. Ona dâvet eden, doğru yola erdirilmiş olur.”⁹⁸

38) Suyûti “el-İtkân’ında, Dârimî’den aldığı şu hadisi nakleder. Abdullah bin Amr’dan: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an Allah’a semâvât ve arz ile, ikisi arasında bulunanlardan daha sevimlidir.*”⁹⁹

39) Suyûti “el-İtkân’ında İmâm Ahmed ve Tirmizi’den aldığı şu hadisi nakleder. Şeddâd bin Evs’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Her müslüman yatağına yatarken Kur’an’dan bir sure okursa, Allah ona koruyucu melek gönderir. Uyanıncaya kadar ona hiçbir kötülük dokunmaz.*”¹⁰⁰

⁹⁸ et-Tirmizi, “a.g.e.”, c. V, s. 170, es-Suyûtî, Hâfız Celaleddin Abdurrahman, “*el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’an*”(terc. : Doç.Dr. Sakıp Yıldız, Dr. Hüseyin Avni Çelik), Madve Yayınları, İstanbul, c. II, s. 395, Taşköprüzâde Ahmed Efendi, “*Mevzuatü’l-Ulûm*”, (terc. : Kemaleddin Muhammed Efendi), İkdâm Matbaası, Dersââdet 1313/1997, 1. baskı, c. II, s. 207

⁹⁹ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 395

¹⁰⁰ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 395

40) Suyûti “el-İtkân’ında Hâkim ve diğeri muhaddislerden aldığı şu hadisi nakleder. Abdullah bin Amr’dan: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an okuyan herkes, tadrîcen peygamberlik vasfını kendinde toplar; ancak ona vahiy gelmez. Devamlı Kur’an okuyanın kalbinde Allah kelamı bulunduğundan, kibirlenenle birlikte kibirlenmesi, cahille birlikte cahil olması yakışmaz.*”¹⁰¹

41) Suyûti “el-İtkân’ında Taberânî’den aldığı şu hadisi nakleder. İbn Ömer’dan: Şu rivayette bulunmuştur: “*Üç kimse vardır ki; kıyamette en büyük korku kendilerini korkutmaz, hesaba çekilmez, hesabın sonuna kadar bir misk deryası içinde kalırlar. Bunlar: Allah’ın rızasına kavuşmak için Kur’an okuyanlar, kendisinden razı olan bir cemâate imamlık eden... kimselerdir.*”¹⁰²

42) Suyûti “el-İtkân’ında Ebu Yâ’lâ ve Taberânî’den aldığı şu hadisi nakleder. Ebu Hüreyre’dan: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an bir zenginliktir. Kur’an’a sarılan fakr-u zarurete düşmez, Kur’ansız bir zenginlik olmaz.*”¹⁰³

43) Suyûti “el-İtkân’ında İmâm Ahmed ve diğeri muhaddislerden aldığı şu hadisi nakleder. Ukbe bin Âmir’dan: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an ham deri üzerine yazılmış olsa bile, ateşin yakmadığı bir kitaptır.* (Ebu Ubeyd, Ukbe’nin bu sözünü şöyle açıklar: “Ham deriden kastı, müminin kalbi ve Kur’an’ı muhafaza eden sînesidir.” İbnü’l-Enbârî bunu şöyle açıklar: “Ateş onu yok edemez, işiten

¹⁰¹ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 395–396

¹⁰² Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 396

¹⁰³ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 396

kulaklardan, manasını anlayan zihinlerden Kur'an'ı silip atamaz demektir. Gerçek su onu ıslatıp yıkasa bile, kalpteki izlerini silip yok edemez.”) ¹⁰⁴

44) Suyûti “el-İtkân’ında Ebu Ubeyd’den aldığı şu hadisi nakleder. Enes’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an; hem şefâat eder, hem şefâat ettirir, hem şânu yüceltir, hem de tasdik eder. Onunla amel edeni cennete, ondan uzaklaşanı da cehenneme götürür.*” ¹⁰⁵

45) Suyûti “el-İtkân’ında Taberani’den aldığı şu hadisi nakleder. Enes’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an’ı ezberleyenler cennet ehli arasında en çok tanınan kimselerdir.*” ¹⁰⁶

46) Suyûti “el-İtkân’ında İmâm Ahmed’den aldığı şu hadisi nakleder. Muâz bin Enes’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an’ı Allah rızası için okuyan kişi, sâdik, şehid ve salih kullarla birlikte haşrolunur. Bu ne güzel bir dostluktur.*” ¹⁰⁷

47) Suyûti “el-İtkân’ında Taberani’den aldığı şu hadisi nakleder. Ebu Hüreyre’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Evladına Kur’an okumasını öğreten kimseye, kıyamet günü, cennet taçlarından bir taç giydirilir.*” ¹⁰⁸

¹⁰⁴ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 396

¹⁰⁵ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 396

¹⁰⁶ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 396

¹⁰⁷ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 397

¹⁰⁸ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 397

48) Suyûti “el-İtkân’ında Taberani’den aldığı şu hadisi nakleder. Ebu Ümâme’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an’dan bir ayet öğrenenin yüzü kıyamet gününde bu ayetle gülecektir.*”¹⁰⁹

49) Suyûti “el-İtkân’ında Taberani’den aldığı şu hadisi nakleder. Câbir’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an’ı hıfzedenin Allah katında müstecab bir duası vardır. Bunu, isterse dünyada kullanır, isterse ahirete saklar.*”¹¹⁰

50) İbn Mâce, şu hadisi nakleder. Ebu Zerr’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Oturup Allah’ın kitabından bir ayeti anlamadan, yüz rek’at namaz kılmandan daha hayırlıdır.*”¹¹¹

51) Suyûti “el-İtkân’ında Taberani’den aldığı şu hadisi nakleder. İbn Abbas’dan: Şu rivayette bulunmuştur: “*Allah’ın kitabını anlayan, sonra da içindekilerle amel edeni Allah, dalaletten hidayete erdirir, kıyamette kötü âkıbetlerden korur.*”¹¹²

52) Suyûti “el-İtkân’ında İbn Ebi Şeybe’den aldığı şu hadisi nakleder. Ebu Şurayh el-Huzelî’den: Şu rivayette bulunmuştur: “*Bu Kur’an, bir ucu Allah’a*

¹⁰⁹ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 397

¹¹⁰ Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 397

¹¹¹ İbn-i Mâce, “a.g.e.”, c. I, s. 79

¹¹² Suyuti, “a.g.e.”, c. II, s. 398

*dayanan, diğer ucu da elinizde bulunan bir sebeptir. Ona sınısıkı sarılınz. Ona sarılmakla, asla dalalete düşmezsiniz ve helak olmaktan kurtulursunuz.”*¹¹³

53) Suyûti “el-İtkân’ında Deylemî’den aldığı şu hadisi nakleder. Hz. Ali’den: (Hz. Ali) Şu rivayette bulunmuştur: “*Kur’an’ı ezberleyenler, Allah’ın gölgesinden başka gölge bulunmayan bir günde gölgelendirileceklerdir.*”¹¹⁴

¹¹³ Suyuti, “a.g.e.” , c. II, s. 398

¹¹⁴ Suyuti, “a.g.e.” , c. II, s. 398

3. BÖLÜM:

KUR'AN'I EZBERLEYEN HÂFİZ SAHABÎLER

Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem kendisine vahyolunan ayetleri ezberinde tutar ve sonra da onları ümmetine tebliğ ederdi. Kur'an'ı hafızasına nakşedip ilk muhafaza eden kendisidir, ilk hâfız odur.¹¹⁵ Kıyâme Suresi, 75/16-19 ayetleri, Tâha Suresi, 20/114 ve Â'lâ Suresi, 87/6 âyetlerinin işaretleri ile Allah tarafından garanti edildiği şekilde Rasûlullah, aldığı vahyi çabucak ezberlemiş olurdu.¹¹⁶

İbn Abbas bir rivayetinde Hz. Peygamberin bu durumunu şöyle ifade eder: *“Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem, indirilen âyetler(in zabtı yüzün)den güçlük çeker ve bundan dolayı çok kere (kendisinden vahyin kurtulup gitmesinden korkarak, hemen onu ezberlemek isteyip o inerken dilini ve) dudaklarını kımıldatırdı.*¹¹⁷ Bunun üzerine Allah-u Teâla ona: *“(Rasûlüm!) vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu cem’etmek (senin hafızana yerleştirmek, sana ezberletmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphelen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir.”* (Kıyâme,16–19) ayetlerini indirdi.

¹¹⁵ Dr. Subhi es-Salih, “Mebahis-u fi Ulumi'l-Kur'an”, Terc. : M.said Şimşek, Hibaş Yayınları, s57

¹¹⁶ Çetin, Abdurrahman, “Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi”, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 80

¹¹⁷ Bunu söylerken İbn Abbas: “İşte bak Rasûlullah dudaklarını nasıl kımıldatıyor idiye ben de öylece kımıldatıyorum” demiştir. İbn Abbas Rasûlullahın bu fiilini hikâye (yani taklit) ettiği gibi, kendisinden rivayet edenler de, rivayet sırasında müteselsilen hep böyle taklit ile dudaklarını kımıldatmışlardır.

“Şüphesiz onu cem’etmek ve onu okutmak bize aittir.” Yani Kur’an’ı senin sadrında(hafızanda, belleğinde) cem’edip onu okuyabilmen bize aittir. “O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et.” Yani Kur’an’ı (Cebrail’in lisanı ile) sana okuduğumuzda onu dinle ve (susarak) ona kulak ver. “Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir.” Yani ondan sonra da onu (düzgün) okumanı (diğer bir lafza göre: Onu senin dilinle beyan etmeyi) biz üstleniriz, demektir.

İşte bundan sonra Rasülullah (s.a.v.)’a ne zaman Cebrail aleyhisselam gelse, (başını önüne eğerek) susup onu dinlerdi. Cebrail (a.s.) gidince, getirmiş olduğu ayetleri, o nasıl okumuş ise, Peygamber (a.s.) de öylece okurdu.”¹¹⁸

Bundan sonra o, kendisine vahyedilen âyetleri ashâbına tebliğ eder; gecelerini Kur’an okuyarak ihya eder ve yine namazlarını da onunla süslerdi. Bununla birlikte Rasülullah (s.a.v.) her yıl ramazan ayında (o zamana kadar vahyedilmiş olan) bütün Kur’an’ı Cebrail (a.s.) ile mukabele(arz/arza) ederdi. Yani o güne kadar nazil olan ve Hz. Peygamber’in ezberlediği tüm ayetleri Hz. Peygamber, her yıl Ramazan ayında Cebrail(a.s.)’e okur Cebrail (a.s.) de, Hz. Peygamber’in ezberden okuduğu Kur’an ayetlerini dinleyerek kontrol eder, aynı şekilde bu sefer de Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber’e okur Hz. Peygamber dinlerdi ve böylece Hz. Peygamber’in ezberindekiler Cebrail’in getirdikleriyle karşılaştırılarak kontrolden geçirilirdi. (Bu anlamda Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber’e Hocalık yaparak ilk Kur’an Muallim’i olmuş, Hz. Peygamber de ilk hâfız (ilk Kur’an talebesi) olmakla birlikte, sahabîye

¹¹⁸ Mennâ Halil el-Kattân, “Ulumu’l-Kur’an” , Tercüme Arif Erkan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 166–167; Ebu Şâme, Şehâbüddin Abdurrahman bin İsmail bin İbrahim, “el-Mürşidü’l-Veciz”, Tahkik: Tayyar Altıkulaç, Dar-ü Sâdir, Beyrut 1395h/1975m, 1. bab, s. 30)

okuyarak, onlara Kur'an'ın bütün vecihlerini, kırâatlerini, tefsirini, açıklamalarını vs. öğretip ezberleterek; okuma yazma bilenlere de yazdırarak hangi âyetin hangi surenin neresine konacağını, hangi surenin hangi sureden önce veya sonra geleceğini belirterek onlara rehberlik eden İlk Kur'an Muallim'i olmuştur.) Ve bu arza (mukabele) olayı Peygamber'in yaşamının son yılında iki kez cereyan etmiştir. ¹¹⁹

Bu durumu Mesrûk, Hz. Âişe'den, Hz. Âişe de Hz. Fâtıma'dan rivayet ettiği hadisle şöyle dile getirir (Hz. Fâtıma): “*Bana (babam) Nebi salallahu aleyhi vesellem gizlice şöyle söyledi: “Her sene Cibril Kur'an'ı benimle bir kere mukabele ederdi (yani bana bir kere arz ederdi, ezberden okurdu). Bu sene iki defa mukabele eyledi. Öyle sanıyorum ki (kızım) ecelim yaklaşmıştır.”* ¹²⁰

Zebîdi: “*Buhari ile Müslim'in bu hadisten başka Hz. Fatıma'dan rivayetleri yoktur. Çünkü Hz. Fatıma, Rasül-i Ekrem'in vefatından sonra altı ay kadar kısa bir zaman yaşamıştır. Ve bu hayatı da tamamıyla münzevi geçmiştir. Buhari'nin Nübüvvet Alâmetleri Babı'ndaki rivayetine göre Hz. Peygamber kızına gizlice böyle söyleyince Hz. Fatıma ağlamıştı. Bunun üzerine Rasül-i Ekrem yine gizlice Fâtıma'ya hanedanından ilk kendisinin vefat edip babasına kavuşacağını ve cennet kadınlarının ulusu(yücesi) olacağını söylemişti. Bu defa da Fâtımatü'z-Zehrâ gülmüştü. Bu vâkıalar Peygamber'in haber verdiği gibi tahakkuk ettiğinden nübüvvet âyet ve de alâmeti olmuştur.*” diye olayı izah eder. ¹²¹

¹¹⁹ Ebu Şâme, “a.g.e.”, s. 33

¹²⁰ El-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail bin İbrahim İbn Muğîre bin Berdizbeh, “*Sahih-i Buhari (Kitab-u fedaili'l-Kur'an)*”, Dâr-ü Ahyâi't-Türas el-Arabi, Beyrut/Lübnan 1958, c. VI, s.229

¹²¹ ez-Zebidi, Zeynü'd-Din Ahmed bin Ahmed Abdi'l-Latif, “*Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*”, (Terc: Kamil miras), DİB Yay., Doğu Matb. Ankara 1981, 6.baskı, c. XI, s. 231–232

Hz. Peygamber kendisine gelen âyet veya sureleri ezberlediği gibi hemen gelip sahabeye okur, onlardan (gelen âyet veya sureleri) ezberlemelerini ister onlar da hemen ezberlerlerdi. Buna çok büyük bir önem veriyorlardı ve daha önce de belirttiğimiz gibi Peygamber'imizin çeşitli hadislerinde ifade buyrulan müjde ve derecelere layık olabilmek için âdetâ birbirleri ile yarış halindeydiler; onların birbirlerine olan üstünlüğü Kur'an'ı Kerim'e olan liyâkatları ile ölçülürdü;¹²² çünkü asr-ı Risalette ve Nüzul sırasında Kur'an'ın bütün yönleriyle hıfzı(ezberlenmesi), en büyük ibadeterdendi ve bu ibadeti îfa ediyorlardı. Peygamber'den bir ayet öğrendikleri zaman bu ayet veya sureyi başka bir sefer(tekrar) İmamlarına (Hz. Peygamber'e) hafızalarındaki ayet veya sureler iyice yerleşinceye, sağlamlaşmıyaya kadar okuyorlardı ve Hz. Peygamber'e, sana indirildiği şekilde ezberlemiş miyim diye sorarak te'yid ettiriyorlardı. Sahabenin her biri bu şekilde sağlamlaşmış, iyice yerleşmiş Kur'an bilgilerini yaymaya başlıyorlardı. Onu (Kur'an ayet veya surelerini) eşlerine, çocuklarına ve vahiy saatini, nâzil olan âyetleri görmemiş olan Mekke ve Medine ehline ve de çevrelerindeki insanlara öğretiyorlardı.¹²³

Nâzil olan ayetler, bir veya iki gün geçmeden sınırsız bir grup tarafından hemen hafızaya alınır. Ayrıca sahabeden büyük bir grup Kur'an'ın ezberlenmesi ve okutulması için tahsis edilmişti. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) Hicret'ten önce Medine'ye, Medine halkına ve de çocuklarına Kur'an'ı öğretmesi için sahabenin

¹²² ez-Zurkânî, Muhammed Abdul Azim, “*Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*”, 1980, c. I, s.241; Çetin, Abdurrahman, “*Kur'an İlimleri ve Kur'an'ı Kerim Tarihi*”, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.

¹²³ Bigiyef; Musa Carullah, “*Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif*”, el-Matbaatü'l-İslamiyye, 1323, s21

hafızlarından bir grubu göndermişti. Mus'ab bin Umeyr ve İbn Ümmi Mektûm bunlar arasındaydı.¹²⁴

Hicret sırasında da Hz. Peygamber, bir kişi Medine'ye hicret ettiği zaman onu bu hâfız muallimlerden birine gönderir, gönderdiği muallim sahabî de o şahsa Kur'an'ı öğretirdi.¹²⁵

Bu durumu Ubâde bin Sâmit şöyle anlatır: *“Bir adam hicret ettiğinde ona Kur'an öğretmesi için Rasûlullah (s.a.v.) onu bizden birisinin yanına gönderirdi. Ve Allah'ın Rasûlünün mescidinde Kur'an okuma nidaları yükselirdi; bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) (Kur'an okuyan sahabîlerin) birbirlerini yanıltmamaları için seslerini kısımlarını emrederdi.”*¹²⁶

Mekke fethedildiğinde de Rasûlullah yine Kur'an öğretmesi için sahabenin büyüklerinden olan Muaz bin Cebel'i Mekke'de bırakmıştı.¹²⁷

Onlar Kur'an'ın hükümlerini, kırâatlerini, lehçelerini, vecihlerini, mânalarını ve inceliklerini öğrenmeye, ezberlemeye ve yazmaya büyük bir îtina ile önem veren, canlarından, mallarından, sevgilerinden ve sevdikleri her şeyden ferâgat edip bütün zamanlarını bu yola adayan binlerdi. Kur'an'a verdikleri önem ve sürekli Kur'an'la iştil olmaları nedeniyle çoğu zaman gündüzleri yemek yemez ve geceleri uyumazlardı.¹²⁸ İşte bu eksiksiz îtina ve büyük önem sayesinde Kur'an yirmi küsur

¹²⁴ ez-Zurkânî, Muhammed Abdul Azim, “a.g.e.”, c I, s241; Bigiyef, Musa Carullah, “a.g.e.”, s21

¹²⁵ ez-Zurkânî, Muhammed Abdul Azim, “a.g.e.”, c. I, s.241; Bigiyef, Musa Carullah, “a.g.e.”, s. 22

¹²⁶ Dr. Subhi es-Salih, “Mebâhis-u fi Ulumi'l-Kur'an”, (Terc. : M.said Şimşek), Hibaş Yayınları, s. 57; ez-Zurkânî, Muhammed Abdul Azim, “a.g.e.”, c. I, s. 241

¹²⁷ Bigiyef, Musa Carullah, “a.g.e.”, s. 22; ez-Zurkânî, Muhammed Abdul Azim, “a.g.e.”, c. I, s. 241

¹²⁸ Bigiyef, Musa Carullah, “a.g.e.”, s. 22

yıllık nüzul döneminde binlerce sahabe tarafından ezberlenerek ve okuma yazma bilenler tarafından yazılarak hiçbir şey kaybolmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Şu bir gerçektir ki, daha Rasûlullah hayatta iken Rasûlullah'ın ashâbı arasında Kur'an'ı Kerim'i ezberleyip hâfız olanların sayısı oldukça yüksekti.¹²⁹ Ancak bu hâfızların sayısı kesin olarak tespit edilememekle birlikte isimleri de tarihin karanlık sayfalarında kaybolmaya hüküm giymiştir.

İşte biz çalışmamızın bu bölümünde tarihin karanlık sayfaları içerisinden çeşitli kaynaklardan araştırarak binlerce sahabe arasından tespit edebildiğimiz ve sadece ismine ulaşabildiğimiz sahabîleri arz etmeye çalışacağız.

¹²⁹ Yüksel, Dr. Ali Osman, “*İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1996, s. 65; Çetin, Abdurrahman, “*a.g.e.*”, 81

1. Hâfız Sahabîlerle ilgili Rivayetler:

Buhari, Sahih’inde üç ayrı rivayetten bahseder. Bunlardan ilki Mesruk tarîkıyla Abdullah bin Amr ve Abdullah ibn Mes’ud’dan gelen rivayettir:

Mesruk’dan¹³⁰: Abdullah bin Amr¹³¹ ve Abdullah bin Mes’ud’un¹³² Şöyle dediği rivayet olunmuştur: “*Rasûlullah (s.a.v.)’ın şöyle buyurduğunu işittim:*

¹³⁰ **Mesruk bin el-Ecdâ’** bin Malik bin Ümeyye. Âişe el-Hemedâni’nin babasıdır, Tâbî’ndendir, Hicri 32’de vefat etmiştir.

¹³¹ İsmi: **Abdullah bin Amr bin el-Âs** bin Vâil el-Kuraşi es-Sehemi’dir. Kur’an’ı Peygamberimiz hayattayken ezberleyen sahabîlerden biridir, Hicri 65’de vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şâme, “*el-Mürşidü’l-Veciz*”, s. 36/dipnot)

¹³² İsmi: **Abdullah bin Mes’ud** bin Ğâfil bin Hubeyb bin Şemh bin Far bin Mahzum bin Sâhile bin Kâhil bin el-Hâris İbn Temim bin Sâ’d bin Hüzeyl bin Müdrike bin İlyas bin Mudarr bin Nezzar’dır. Ümmü Abd’in oğlu (annesi Ümmü Abd Hüzeyliyye ilk hicret edenlerdendir), Abdurrahman el-Hezeli el-Mekki’nin babasıdır. Sahabenin en önde gelenlerindendir, İslam’a ilk girenlerdendir, Hz. Ömer’den önce Müslüman olup Bedir savaşına şahit olmuş, İslam’ın en azılı düşmanlarından Ebu cehil’in kafasını uçurarak Hz. Peygamber’e getirmiştir. Hıfzını Hz. Peygamber hayattayken tamamlamıştır. Kur’an’ın 70 küsur suresini Bizzat Hz. Peygamber’den eğitim alarak ezberlemiştir. Hz. Peygamber onu Zübeyir ile kardeş yapmıştır. Peygamber’in (s.a.v.) yatağı, yastığı, misvakı, ayakkabısı ve abdest aldığı kabın bakımını, taşınmasını üstlenmiş ve Hz. Peygamber’e yardım/hizmet etmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber, İbn Mes’ud’a sırlarını izhar etmiştir. Onunla ilgili olarak Hz. Peygamber: “*Her kim Kur’an’ı yeni nazil olduğu gibi okumak isterse, İbn-i Ümmi Abd’in kırâati üzere okusun.*” buyurmuştur. Peygamber onu cennetle müjdelemiştir. Güzel sesli, Kur’an’ın tecvidi, tahkiki ve tertîli konusunda imamdır (Üstaddir). Alkame bin Kays(h.62), el-Esved bin Yezid en-Nahai(h.75), Zirr bin

“Kur’an’ı şu dört kişiden alınız: Abdullah ibn Mes’ud, Sâlim¹³³, Muaz¹³⁴ ve Übeyy bin Kâ’b¹³⁵.”¹³⁶

Hubeş bin Habaşe(h.82), Mesruk bin el-Ecda’ bin Malik(h.63), Zeyd bin Vehb, Ebu Amr eş-Şeybani ve Ebu Abdurrahman es-Sülemi(h.73) Kur’an eğitimini Abdullah bin Mes’ud’dan almışlardır. Hz. Osman’ın hilâfeti döneminde hicri 32 senesinin sonlarında, 63 yaşında vefat etmiştir. (bkz: Şemseddin Ebi Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehebî, “Mağrifetü’l-Kurrâi’l-Kibar ale’t-Tabakât-i ve’l-Â’sar”, Tahkik: Dr. Tayyar ALTIKULAÇ, İstanbul 1995, c.I, s. 1113 vd.)

¹³³ Ebu Huzeyfe bin Utbe bin Rebia bin Abd-i Şems bin Abd-i Menaf el-Kuraşi el-Abşemi’nin azadlı kölesi olan **Salim bin Ma’kûl**. İslam’a ilk giren ve Ehlü’l-Kur’an (hafız) olan sahabelerden biridir, yüce sahabe Abdullah’ın babasıdır, ondan Kur’an konusunda kıraatler(vecihler) varid olmuştur, Hz. Aişe’den bir rivayette: Hz. Peygamber Kur’an’ı çok güzel okuyan birini işitmiş, ridasını alıp çıkmış, Salim olduğunu görünce: “Ümmetimde senin gibileri var eden Allah’a hamdolsun” demiştir. Buhari de İbn-i Ömer’den rivayet ettiği bir hadiste: “Ebu Huzeyfe’nin azadlı kölesi Salim ilk Muhacirlere Küba Mescidinde imamlık ediyordu. Onların arasında Hz. Ebu Bekir ve Ömer de vardı” demiştir. Salim, Yemame Olayı’nda hicri 12’de şehit düşmüştür

¹³⁴ İsmi: **Muaz bin Cebel** bin Amr bin Evs el-Ensari’dır. Abdurrahman el-Hazreci’nin babasıdır, Kur’an’ı Rasûlullah zamanında hıfzeden yüce sahabelerden biridir, Hz. Ömer’in hilafeti döneminde Şam’da hicri 17’de veba hastalığından vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “el-Mürşidü’l-Veciz” , s.36/dipnot)

¹³⁵İsmi: **Übeyy bin Ka’b** bin Kays bin Ubeyd bin Zeyd bin Muaviye bin Amr bin Malik bin Neccar’dır. Ensar’dandır, el-Münzir el-Müdüni el-Hazreci el-Ensari’nin babasıdır, Aynı zamanda vahiy kâtiplerindedir, Kur’an eğitimini Hz. Peygamber’den almıştır, Hz. Peygamber de eğitim ve irşad amaçlı Übeyy bin Ka’b’a Kur’an okumuştur, hıfzını Hz. Peygamber hayattayken tamamlamıştır, Bedir savaşı ve diğer savaşların tamamına Nebiy (s.a.v.) ile beraber şahit olmuştur, Ebu Said el-Hudri’den: Şöyle rivayet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.v.): Bu ümmetin en merhametlisi Ebu Bekir, Allah’ın kitabını en iyi okuyanı ise Übeyy bin Ka’b’dır” buyurmuştur. Hz. Ömer de onun hakkında: “Muhakemesi en güçlü olanımız “Ali bin Ebi Talib”, en çok okuyanımız, kıraat konusunda en

Ayni, eserinde: (Hz. Peygamber'in) “Kur'an'ı alınız” ifadesiyle; Kur'an'ı onlardan öğreniniz ifadesini kastetmiştir” demekte ve Kirmani'nin: “Rasülullah kendisinden sonra Kur'an eğitimi verecek muallimleri belirtmiş olabilir” yorumunu aktarmaktadır. “Yani Hz. Peygamber'den sonra Kur'an'ın tecvidi konusunda uzman olan bu sahabeler eğitim vermiştir; ancak bu sahabeler de Kur'an eğitimi verme noktasında alternatifsiz değillerdi. Bu alanda uzman olan sahabelerin sayısı Nebevi asırdan sonra kat kat artmıştır. Salim, Yemame Savaşı'nda şehit edilmiş; Muaz bin Cebel, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde vefat etmiş; Übeyy bin Ka'b ve İbn-i Mes'ud da Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat etmişler ve bunlardan sonra da

bilginimiz de “Übeyy bin Ka'b”dır.” diyerek onun ne kadar ilim ehli bir insan olduğuna dikkat çekmiştir. Ebu'l-Mühlib'den: şöyle rivayet eder: “Übeyy bin Ka'b (r.a.) Kur'an'ı 8 günde hatmederdi.” Sahabeden: Abdullah ibn-i Abbas (h.68), Ebu Hüreyre (h.57) ve Abdullah bin es-Saib; Tabiun'dan da Abdullah bin Ayaş bin ebi Rebia (h.69) ve Ebu Abdurrahman es-Sülemi (h.73) gibi şahsiyetler Kur'an eğitimini Übeyy bin Ka'b'dan almışlardır, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde hicri 30 (bazı rivayetlere göre hicri 20) senesinde Medine'de vefat etmiştir. (bkz: ez-Zehebi, “a.g.e.”, c.I, s. 109 vd.)

¹³⁶ El-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail bin İbrahim İbn-i Muğire bin Berdizbeh, “Sahih-i Buhari (Kitab-u fedaili'l-Kur'an)”, Dar-ü Ahyai't-Türas el-Arabi, Beyrut/Lübnan 1958, cVI, s229; Ebu Şame, Şehabüddin Abdurrahman bin İsmail bin İbrahim, “el-Mürşidü'l-Veciz”, Tahkik: Tayyar Altıkulaç, Dar-ü Sadir, Beyrut 1395h/1975m, 1. bab, s36; el-Ayni, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud bin Ahmed, “Umdetü'l-Kari fi Şerh-i Sahihi'l-Buhari (Kitab'u fedaili'l-Kur'an)”, Darü't-Tabaati'l-Amir, 1308h, cIX, s312; İbn-i hacir el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şahabüddin Ahmed bin Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Hacer el-Askalani, “Fethu'l-Bari bi Şerh-i Sahihi'l-Buhari (Kitab-u fedaili'l-Kur'an)”, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1325h, 1.baskı, c. IX, s. 39; Dr. Muhammed Salim Muhaysin, “Fi Rehabi'l-Kur'ani'l-Kerim”, Naşir: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1400h/1910m, c. I, s. 270

Zeyd bin Sabit, Kur'an konusunda reisliği uzun süre yaşayarak elinde bulundurmuştur" demektedir.¹³⁷

İkinci rivayet Katade'den:¹³⁸ Şöyle rivayet eder: "*Enes bin Malik'e*¹³⁹ *Rasülullah devrinde Kur'an'ı kimler cem'etmişti (ezberlemişti)? diye sordum. O da: "Hepsi Ensardan olan şu dört kişidir. Bunlar: Übeyy bin Ka'b, Muaz bin Cebel, Zeyd bin sabit*¹⁴⁰ *ve Ebu Zeyd'dir."*¹⁴¹ dedi. Bunun üzerine: "*Ebu Zeyd kimdir?*" diye sorunca: "*Amcalarımdan biridir."*"¹⁴²

¹³⁷ el-Ayni, "a.g.e.",s. 313

¹³⁸ **Katade bin Deame** bin Aziz es-Süduci, el-Hattab el-Basri'nin babasıdır, Anadan doğma kördür, hafız, müfessir ve aynı zamanda Arapça âlimidir, hicri 118'de vefat etmiştir.

¹³⁹ **Enes bin Malik** bin en-Nadr bin Damdam bin Zeyd, Hamza el-Ensari el-Hazreci'nin babasıdır, Rasülullah (s.a.v.)'in hizmetinde yer almıştır, hicri 93'de vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, "*el-Mürşidü'l-Veciz*", s.30/dipnot)

¹⁴⁰ İsmi: **Zeyd bin Sabit** İbn-ü ed-Dahhak bin Zeyd bin Levzan bin Amr bin Abd-i Avf bin Ğanem bin Malik bin en-Neccar'dır. Harice el-Ensari el-Hazreci ve Said el-Ensari el-Hazreci'nin babasıdır, Peygamber'e (s.a.v.) vahiy yazıyordu (vahiy kâtibiydi). Kur'an'ı Hz. Peygamber zamanında, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'den alarak hıfz edenlerden biriydi. Ebu Hüreyre, Abdullah İbn-ü Abbas, onun oğlu Harice, Abdullah bin Ömer, Enes bin Malik, Ubeyd bin es-Seyyak es-Sekafi ve Ata' bin Yesar (Ata' bin Yesar, Muhammed el-Hilali el-Müdüni'nin babasıdır, Peygamberimizin (s.a.v.) eşi Meymune'nin azdlı kölesidir, Kur'an kıraatleri konusunda birçok rivayeti vardır) Zeyd bin Sabit'ten Kur'an eğitimi almışlardır. Alim, fakih sahabelerdendi. Feraiz, hukuk, fetva ve kıraat konusunda Medine'de sahabenin en bilginiydi. Onun hakkında hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.v.): "*Ümmetimden feraiz ilmini en iyi bileni Zeyd bin Sabit'tir.*" Buyurmuştur. Peygamber yazışmalarda Yahudilere güvenmediği için Zeyd'e İbrance ve Süryanice'yi öğrenmesini emretmiş, o da bir ay gibi kısa bir zaman diliminde (bazı rivayetlerde 19 gün gibi daha kısa bir sürede) bu dilleri öğrenmiştir, İlmi otoritesi nedeniyle Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde Kur'an'ın toplam bir kitap haline getirilmesi, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde de yine Kur'an'ın çoğaltılması çalışmalarında komisyon

Üçüncü rivayet yine Enes'den. Süname tarikıyla Enes şöyle rivayet eder:
“Rasülullah (s.a.v.) vefat ettiğinde Kur'an'ı şu dört kişinin dışında kimse cem'etmemiştir (hıfzetmemiştir). Bunlar: Ebu'd-Derda'¹⁴³, Muaz bin Cebel, Zeyd bin Sabit ve Ebu Zeyd'dir.”¹⁴⁴

başkanlığı yapmıştır. Halife Ömer, Hacc'a gittiği zaman yerine onu halife olarak bırakırdı. Vefatı konusunda ihtilaflar vardır. Bazı kaynaklarda hicri 56, bazılarında 55, genelde ise hicri 45'de vefat ettiği zikredilir. (bkz: ez-Zehebî, “a.g.e.”, c.I, s. 118 vd.)

¹⁴¹ **Ebu Zeyd**'in kim olduğu konusunda ihtilaflar vardır. Bazı kaynaklarda “Sa'd bin Ubeyd bin en-Nu'man” olduğu zikredilir ancak o, Evs kabilesinden; Enes ise Hazrec kabilesindedir. Enes, Ebu Zeyd amcalarımdan biridir dediğine göre amcası da Hazrec kabilesinden olacaktır. İbn-i Hacer: “Kur'an'ı cem' eden (hıfzeden) Ebu Zeyd'in ismi, “Kays bin es-Seken”dir. diye tesbitte bulunmuş ve akabinde: Enes'in: “Adıyy bin Neccar Oğulları Kabilesinden bir adamdı. Amcalarımdan biriydi ve öldüğünde arkasında kimsesi olmadığı için ona biz mirasçı olduk” açıklamasını zikretmektedir. Ayrıca İbn-i Hacer, Ebu Zeyd'den farklı biri olan “Sa'd bin Ubeyd'in hal tercemesinde onun da hafızlardan olduğunu ve “el-Kari” diye lakablandığını belirtmiştir.(bkz: İbn-ü Hacer, “Fethu'l-Bari” , s.45)

¹⁴² El-Buhari, “a.g.e.”, c. VI, s. 230; Ebu Şame, “a.g.e.”, s. 37; el-Aynî, “a.g.e.”, c. IX, s. 314–315; İbn-i Hacer el-Askalani, “a.g.e.”, c. IX, s. 42–43; Dr. Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 270; **İbn-ü Sa'd**, “es-Siretü'n-Nebeviyye mine't-Tabakati'l-Kübra” , Naşir: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, 1409/1989, 1. baskı, c. II, s. 356

¹⁴³ İsmi **Uveymir bin Malik** (İbn-ü Amir, veya İbn-ü Sa'lebe veya İbn-ü Abdillâh veya İbn-ü Zeyd olduğu da söylenir). Kays bin Ümeyye el-Ensari el-Hazreci'dir. Künyesi Ebu'd-Derda' el-Ensari'dir. Künyesi ile meşhur bir sahâbedir. Kur'an'ı Rasülullah (s.a.v.) zamanında ezberlemiştir. Atıyye bin Kays ve Ebu'd-Derda'nın eşi Ümmü'd-Derda Kur'an eğitimini ondan almışlardır. Süveyd bin Abdilaziz şöyle demiştir: “Ebu'd-Derda' Dımeşk Camii'nde sabah namazı kıldığında, insanlar Kur'an eğitimi için toplanırlardı. Ebu'd-Derda', onları onar kişilik gruplar halinde ayırır ve her on kişinin başına da (başkan, bilgin) uzman bir kişi bırakırdı. Kendisi de mihrapta durur ve onlara göz

Suyuti, bu rivayetle ilgili olarak şunları söyler: “*Bu rivayet Katade’nin rivayetine iki yönden muhaliftir. Birincisi, Kur’an’ı hafızedenlerin sadece bu dört kişi olarak açıkça sınırlanması. İkincisi de, Übeyy bin Ka’b yerine, Ebu’d-Derda’nın zikredilmiş olmasıdır. Oysa ulema bu dört kişiyle sınırlamayı kabul etmemişlerdir.*”

Maziri şöyle der: “Enes’in rivayetinde geçen “Kur’an’ı onlardan başkası hafızetmedi” sözü, gerçekten böyle olmasını gerektirmez. Enes bu sözünü, kendilerinden başka Kur’an’ı ezberleyen kimselerin bulunduğunu bilmediğinden söylemiş olabilir. Sahabe sayısının çokluğuna, çeşitli beldelere dağılmış olmalarına rağmen Kur’an’ın ezberlenmesinin, bu dört kişiyle sınırlanması nasıl mümkün olur? Bu ancak Enes’in, değişik beldelerde olan sahabenin her biriyle, tek tek görüşerek, kendisine Rasûlullah (s.a.v.) zamanında, Kur’an’ın hafızını tamamlayamadığını söylemesi ile mümkündür. Bu da son derece zor ve alışılmadık bir adetin dışındadır. Kur’an’ın hafız işini bu dört kişiyle sınırlaması, kendi bilgisine dayanıyorsa, bunun gerçekle bağdaşması mümkün değildir.”

gezdirdi. Birisi yanıldığı zaman uzmanına döner, uzman da yanıldığında Ebu’d-Derda’ya. Döner ve ona sorarlardı. İbn-ü Amir, on kişilik grubun lideriydi. Ebu’d-Derda’ vefat edince yerine İbn-ü Amir geçmiştir.” Başka bir rivayet de Müslim bin Mişkem’den: Şöyle rivayet eder: “*Ebu’d-Derda’ bana dedi ki: Yanımda Kur’an okuyanları say. Onları saydım 1600 küsür kişiydi ve her on kişi için bir okutman vardı. Ebu’d-Derda’ ayakta durarak onların çevresinde dolaşırdı. Onlardan biri hafızını sağlamaştırınca Ebu’d-Derda’ya dönerdi.*” (Bu rivayet, bizlere Ebu’d-Derda’nın hafızlık eğitimi veren çok büyük bir eğitim camiasının başında uzman öğretmen/baş öğretmen olarak eğitim verdiğini göstermektedir.) Rasûlullah (s.a.v.) Medine’ye hicret ettiğinde onu, Salman el-Farisi ile kardeş yapmıştır. Ebu’d-Derda’, Dimeşk Kadılığı yapmıştır.. Hicri 33 senesinde vefat etmiştir. (bkz: ez-Zehebî, “a.g.e.” , c.I, s. 123 vd.)

¹⁴⁴ Buhari, “a.g.e.” , s. 230; İbn-ü Sa’d, “a.g.e.” , s. 3555–3556; el-Aynî, “a.g.e.” , s. 316

Kurtubi de şöyle der: “Yemame vak’asında kurra’dan yetmiş kişi şehit edilmiş, daha öncesinde Rasülullah (s.a.v.) zamanında da, Bi’r-i Maune vak’asında bir o kadar kurra şehit edilmişti. Enes’in bu dört kişiyi tahsis etmesi, başkalarına nazaran bunlara daha bağlı olması veya, aklına bunlardan başkasının gelmemesidir.”¹⁴⁵

Birçok âlim de Enes’in bu rivayetini çeşitli yönlerden irdeleyerek şu yorumları yapmışlardır:

1. Bu dört kişiden başka, Kur’an’ı hıfzedelerin olmadığını gerektiren bir mana yoktur.¹⁴⁶
2. Kur’an’ın nazil olduğu şekliyle bütün okunuşlarını, vecihlerini, dillerini, harflerini vs. hepsini sadece bu dördünün ezberlediği kastedilmektedir.¹⁴⁷
3. Kur’an’ı, tilavetinden sonra, nesh edilenle edilmeyeni ancak bunlar ezberlemişlerdir.¹⁴⁸
4. Sadece bu sahabeler Kur’an’ın tamamını vasıtasız olarak bizzat Rasülullah’ın (s.a.v.) ağzından işiterek almışlardır. Bazı sahabenin, Kur’an’ı dolaylı yoldan (yani Rasülullah’tan eğitim alan sahabeden

¹⁴⁵ es-Suyuti, Hafız Celaledin Abdurrahman, “*el-İtkan fi ulumi’l-Kur’an*”, (Tercüme: Doç. Dr. Sakıp Yıldız-Dr. Hüseyin Avni Çelik), Hikmet neşriyat A.Ş. İstanbul, 1987, s. 167–168

¹⁴⁶ İbn-i hacer el-Askalani, “*a.g.e.*”, s43; es-Suyuti, “*a.g.e.*”, 168

¹⁴⁷ el-Ayni, “*a.g.e.*”, s. 315; Ebu Şame, “*a.g.e.*”, s. 39; es-Suyuti, “*a.g.e.*”, s. 168; İbn-i hacer el-Askalani, “*a.g.e.*”, s. 43

¹⁴⁸ el-Ayni, “*a.g.e.*”, s. 315; Ebu Şame, “*a.g.e.*”, s. 39; es-Suyuti, “*a.g.e.*”, s. 168; İbn-i hacer el-Askalani, “*a.g.e.*”, s. 43

öğrenme yoluyla ya da yazılmış olan materyallerden öğrenerek) almış olmaları ihtimal dâhilindedir.¹⁴⁹

5. Rasûlullah (s.a.v.) zamanında bu sahabelerin dışında Kur'an'ın hıfzını tamamlama manasında onu cem' edenin var olduğunu hiç kimse beyan etmemiştir. Çünkü bunlardan her biri Kur'an'ı, Rasûlullah'ın vefatından hemen önce inen son ayetle hıfzını tamamlamışlardır. Belki bu son ve benzeri ayetler indiğinde, daha önce Kur'an'ın tamamını ezberleyenlerden ancak bu dördü vardı.¹⁵⁰
6. Kur'an'ın cem'inden maksat, Kur'an'ın yazılışdır. Bu hal, diğerlerinin Kur'an'ı ezberden cem' etmelerine engel değildir. Fakat sadece bu dört sahabe Kur'an'ı hem yazıya, hem de ezbere dayanarak cem' etmişlerdir.¹⁵¹
7. Kur'an'ın cem'inden maksat, Kur'an'ın emrine uymak ve gerektiği şekliyle amel etmektir. Ahmed bin Hanbel, "ez-Zühd" adlı eserinde Ebu'z-Zahiriyye tarikıyla şu rivayeti nakleder: "*Bir adam Ebu'd-Derda'ya gelerek: "Oğlum Kur'an'ı ezberledi" dedi. Ebu'd-Derda' bu söz üzerine: "Allah'ım bizi bağışla.. Kur'an'ı ancak, onu işitip itaat edenler ezberlemiştir" diye niyazda bulundu.*"¹⁵²

¹⁴⁹ el-Ayni, "a.g.e." , s. 315; Ebu Şame, "a.g.e." , s. 39; es-Suyuti, "a.g.e." , s. 168; İbn-i hacir el-Askalani, "a.g.e." , s. 43

¹⁵⁰ el-Ayni, "a.g.e." , s. 315; Ebu Şame, "a.g.e." , s. 40; es-Suyuti, "a.g.e." , s. 169; İbn-i hacir el-Askalani, "a.g.e." , s. 43

¹⁵¹ el-Ayni, "a.g.e." , s. 315; es-Suyuti, "a.g.e." , s. 169; İbn-i hacir el-Askalani, "a.g.e." , s. 43

¹⁵² İbn-i hacir el-Askalani, "a.g.e." , s. 43; el-Ayni, "a.g.e." , s. 315; es-Suyuti, "a.g.e." , s. 169

İbn-i hacer şöyle der: “İleri sürülen bu ihtimallerin çoğunda, özellikle sonuncusunda zorlama vardır. Akluma bir başka ihtimal daha geldi. Bu ihtimal, Kur’an’ın ezberlenmesi meselesinin, Evs kabilesi dışında, sadece Hazrec kabilesine ait olduğu kastedilmektedir. Oysaki bu işin iki kabile dışında, Muhacirundan da olabileceğini gösterir. Çünkü Enes bu sözü, Evs ile Hazrec kabilesi arasında bir iftihar vesilesi yapmıştır. Nitekim bunu İbn-i cerir, Said bin Ebi Arube tarikıyla Katade ve Enes’ten yaptığı rivayette Enes’in şöyle dediğini nakleder: “Evs ve Hazrec kabileleri tefahura kapıldılar (birbirleriyle övünme yarışına girdiler). Bunlardan Evsliler: “Aramızda övündüğümüz şu dört kişidir: Arşı titreten Sa’d bin Muaz, şehadeti (tanıklığı) iki şahit yerini tutan Huzeyme bin Sabit, naaşını (cenazesini) meleklerin yıkadığı Hanzale bin Ebi Amir ve şiddetli rüzgârın kendisini koruduğu Asım bin Ebi Sabittir” dediler. Hazrecliler: “Bizim de iftihar edeceğimiz dört kişi vardır. Bunlar; başkalarının yapmadığı, Kur’an’ın hıfzını yapanlar...” diyerek (Enes’in rivayetinde zikrettiği hepsi de Ensar’dan ve Hazrec kabilesinden olan malum dört kişinin) adlarını saydılar.”¹⁵³

Buhari’nin, Sahih’inde bu üç ayrı rivayetle yedi hafız sahabinin isimlerini naklettiğini görmekteyiz. Bunlar: “Abdullah bin Mes’ud” , “Ebu Huzeyfe’nin azadlı kölesi Salim bin Ma’kıl” , “Muaz bin Cebel” , “Übeyy bin Ka’b” , “Zeyd bin Sabit” , “Ebu Zeyd künyesiyle Kays ibnü’s-Seken” ve “Ebu’d-Derda künyesiyle Uveymir bin Malik, Kays bin Ümeyye el-Hazreci””. Bu rivayetlerde dört kişinin Kur’an’ı cem’ ettiği ifade edilirken bile yedi ayrı sahabenin ismi ortaya çıkmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki Kur’an’ı hıfzedenler ne dört kişiyle ne de yedi kişiyle

¹⁵³ İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , s. 42 -43

sınırlandırılabilir. Bu rivayetlerin dışında farklı isnadlarla bize ulaşan birçok rivayet bunların dışında da daha birçok sahabenin Kur'an'ı hıfzettiğini ortaya koymaktadır.

Birçok hadisten anlaşıldığı üzere Hz. Ebu Bekir¹⁵⁴ Kur'an'ı Rasûlullah'ın (s.a.v.) hayatında ezberlemişti. Hz. Ebu Bekir, evinin avlusuna inşa ettirdiği mescidde Kur'an okurdu. Bu kıraati, o zamana kadar inen ayetlerle sınırlı kalıyordu. Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı bizzat Rasûlullah'dan telakki etmesi, her ikisi Mekke'de iken aklının devamlı onda olması, her ikisinin de birbirlerinden çoğu zaman ayrılmaması, şüphe götürmeyen bir gerçektir. Öyle ki Hz. Aişe, Rasûlullah'ın sabah akşam kendilerine uğradığını söyler. Rasûlullah'ın : *“Müslümanlara Allah'ın kitabını en iyi okuyan, imamet eder”* sözü, Hz. Ebu Bekir hakkında gerçekleşmiştir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) hastalandığında onu, Muhacirun ve Ensar'a imam tayin etmişti. Bu da Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı diğer sahabeden daha iyi okuduğunu gösterir.¹⁵⁵

Ali bin Ebi Talib'den¹⁵⁶ rivayet edildiğine göre Hz. Ali, Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatı akabinde Kur'an'ı nüzul sırasına göre tertibiyle cem' etmiştir (hıfzetmiştir).¹⁵⁷

¹⁵⁴ İsmi: Abdullah bin Osman bin Amir bin Amr bin Ka'b et-Teymi el-Kuraşi, **Ebu Bekir es-Siddik**, İbn-ü Ebi Kahafe, ilk halifedir, Peygamber'imizin en yakın arkadaşıdır, hicri 13'de vefat etmiştir.

¹⁵⁵ İbn-i Hacer el-Askalani, *“a.g.e.”*, s. 43

¹⁵⁶ İsmi: **Ali bin Ebi Talib** bin Abdulmuttalib bin Haşim bin Abd-i Menaf bin Kusa bin Kilab el-Kuraşi el-Haşimi'dir, Hasan el-Haşimi'nin babasıdır, Hz. Peygamber'in amcasının oğludur, Hz. Peygamber onu, Kızı Fatımatü'z-Zehra ile evlendirmiştir, halifelerin dördüncüsüdür ve cennetle müjdelenen Aşere-i Mübeşşere'den biridir, İslam'a ilk girenlerdendir, Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice'den sonra İslam'a giren ikinci kişidir, (bazı kaynaklara göre Müslüman olan ikinci kişi Hz. Ebu Bekir'dir), İslam'a girdiğinde bazı rivayetlere göre 8, bazılarına göre 9, bazılarına göre 10, bazılarına göre ise 12 yaşlarıdaydı. Kur'an'ın çoğunu Hz. Peygamber'in sağlığında ezberlemiş, Hz. Peygamber vefat ettiğinde ise Kur'an'ın kalan kısmını ezberlemek amacıyla eve kapanıp evden çıkmayarak Hz.

Bir rivayette Abdullah İbn-ü Ömer¹⁵⁸: “Kur’an’ı cem’ ettim (ezberledim) ve onu her gece okudum (hatmettim). Bu haber Rasûlullah’a (s.a.v.) ulaşınca(Rasûlullah): “Onu (Kur’an’ı) ayda bir kere hatmet” buyurdular.” diyerek Rasûlullah hayatta iken Kur’an’ı hıfzettiğini bildirir.¹⁵⁹

İbn-ü Sirin’dan¹⁶⁰: (İbn-ü Sirin) şöyle demiştir: “Kur’an’ı Rasûlullah (s.a.v.) zamanında, haklarında ihtilaf edilmeyen şu dört kişi hıfzetmiştir. Bunlar: Muaz bin Cebel, Übeyy bin Ka’b, Zeyd ve Ebu Zeyd’dir. Buradaki üç kişiden ikisi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bunlar: Ebu’d-Derda’ ve Hz. Osman¹⁶¹’dır. Bunların Hz. Osman ve Temim ed-Dari¹⁶² olduğu da söylenir.¹⁶³

Ebu Bekir’in Halifelğine biat etmemiştir. Ta ki hıfzını tamamlayıncaya kadar.) Kur’an’ı nazil olduğu şekliyle yazdığı iddia edilmektedir. Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Ebu’l-Esved ed-Düeli ve Abdurrahman bin Ebi Leyla Kur’an eğitimini Hz. Ali’den almışlardır. Hicri 40 senesinin Ramazan ayının 17. sabahı Küfe Mescid’inde İbn-ü Melcem tarafından başından hançerlenerek şehit edilmiştir. Öldürüldüğünde 63 yaşındaydı. Bazı rivayetlere göre ise 58... (bkz: ez-Zehebi, “a.g.e.” , c.I, s. 105 vd.)

¹⁵⁷ İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , s. 43

¹⁵⁸ İsmi: **Abdullah bin Ömer bin el-Hattab** el-Kuraşi el-Adevi’dir. Abdurrahman’ın babası, hicri 73 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “el-Mürşidü’l-Veciz” , s.41/dipnot)

¹⁵⁹ İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , s. 43;

¹⁶⁰ **Muhammed bin Sirin el-Ensari**, Tabiun’dandır ve aynı zamanda fakihtir, hicri 110’da vefat etmiştir,

¹⁶¹ İsmi: **Osman bin Affan** bin Ebi’l-As bin Ümeyye bin Abdi Şems bin Abdi Menaf İbn-ü Kusa bin Kilab’dır, Amr el-Kuraşi el-Emevi ve Abdullah el-Kuraşi el-Emevi’nin babasıdır, Hz Peygamber’in amcasının oğludur, annesi Erva bint-i Keriz bin Hubeyb bin Abd-i Şems bin Abd-i Menaf’tır, Horosan emiri Abdullah bin Amir bin Keriz’in teyzesidir, onun annesi (yani Hz. Osman’ın büyük annesi), Hz. Peygamber’in halası olan ve “el-Beyza” ismiyle anılan Ümmü’l-Hakem bint-i Abdulmuttalib el-

Muhammed bin Ka'b el-Kurazi'den (o şöyle demiştir): “*Kur'an'ı Rasûlullah (s.a.v.) zamanında Ensar'dan beş kişi cem' etti (ezberledi). Bunlar: Muaz bin Cebel, Ubade bin es-Samit, Übeyy bin Ka'b, Ebu'd-Derda' ve Ebu Eyyub el-Ensari*¹⁶⁴, dir.”¹⁶⁵

Şa'bi'den. (Şa'bi şöyle der): “*Rasûlullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı altı kişi hıfz etmiştir. Bunlar: Übeyy bin Ka'b, Zeyd bin Sabit, Muaz bin Cebel, Ebu'd-Derda'*,

Haşimiyye'dir. Hz. Osman, “Zü'n-Nureyn” lakabıyla anılır (Çünkü Hz. Peygamber Hz. Osman'ı, kızı Rukıyye ile evlendirmiş, Rukıyye ile birlikte Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmiştir. Rukıyye hastalanıp Bedir olayının olduğu gece vefat edince bu sefer de diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirmiştir, Hz. Osman, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiği için “İki nur sahibi” anlamında “Zü'n-Nureyn” lakabıyla anılmıştır.), Halifelerin üçüncüsüdür, İslama ilk girenlerdendir, İslam'a girdiğinde 30 küsur yaşlarındaydı. Kur'an'ı Kerim'i Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında ezberlemiştir. 12 yıl halifelik yapmıştır. Hicri 35 yılının Zi'l-Hicce ayının 18'inde evinde 82 yaşındayken şehit edilmiştir. Tabiun'dan olan Ebu'l-Esved ed-Düeli ve Zirr bin Hubeyş Kur'an'ı ona arz etmişlerdir. Ve bazıları da ondan Kıraat eğitimi almışlardır. Ayrıca Muğire bin Ebi Şihab el-Mahzumi (hicri 91'de vefat etmiştir, Tabiun'dandır) Kur'an eğitimini Hz. Osman'dan almıştır. Bunun dışında İbn-ü Amir eş-Şami'nin de (hicri 118'de vefat etmiştir, tabiundandır) Kur'an eğitimini Hz. Osman'dan aldığı söylenir. (Ancak İbn-ü Amir Kur'an eğitimini Hz. Osman'ın öğrencisi olan Muğire'den almıştır. (bkz: ez-Zehebi, “a.g.e.” , c.I, s. 102 vd.)

¹⁶² İsmi: **Temim bin Evs bin Harice**'dir. Rukıyye ed-Dari'nin babasıdır, Sahabedir, Mescidde kandil yakmakla sorumluydu, hicri 40 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü'l-Veciz*” , s.37/dipnot)

¹⁶³ Ebu Şame, “a.g.e.” , s. 37; es-Suyuti, “a.g.e.” , s170; İbn-ü Sa'd, “a.g.e.” , s. 355–356;

¹⁶⁴ **Ebu Eyyub El-Ensari**, hicri 52'de vefat etmiştir

¹⁶⁵ es-Suyuti, “a.g.e.” , s. 170; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , s. 271; İbn-ü Sa'd, “a.g.e.” , s. 356; İbn-i Hacer el-Askalani, “a.g.e.” , s. 44

*Sa'd bin Ubeyd*¹⁶⁶ ve *Ebu zeyd*'dir. Ayrıca *Mücemma' bin Cariye*¹⁶⁷ de iki veya üç sure hariç, *Kur'an'ın tamamını Rasülullah'dan almıştır.*"¹⁶⁸

Bu rivayetlerden de açıkça anlaşılıyor ki hafız olan sahabelerin sayısı üç kişi ile beş kişi ile nitelendirilemez. Bu rivayetler bize sadece Ashab arasında hafız olduğunu izhar ve ifade edenlerin sayısını bildirir. Ve bu özellikleriyle meşhur olmuş sahabeleri bildiren farklı farklı rivayetler bile, bu sahabelerin çokluğunu gözler önüne serer.

Bu sahabelerin sayısının ne kadar fazla olduğunun en büyük delili ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının hemen akabinde, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinin ilk günlerinde vuku bulan "*Yemame Savaşı*"nda şehit olanlar arasında 70 kadar Kurra (hafız) sahabenin bulunması, yaşayan sahabeler içerisinde de ne kadar çok Kurra sahabenin bulunduğunu açıkça ortaya koyar. Bununla birlikte daha öncesine gidecek olursak henüz Hz. Peygamber'in de yaşadığı dönemde vuku bulan "*Bi'r-i Maune*" olayında Kur'an'ın bütün vecihlerine, hükümlerine, manalarına hâkim olan, İslami bilgi noktasında da uzman olan muallim sahabelerden, bazı rivayetlere göre 70, bazılarına göre ise 40 Kurra (hafız) sahabenin, İslam düşmanları tarafından hunharca katledilmesi yine bu sahabelerin çokluğuyla ilgili en büyük delili teşkil eder. Biz bu olayda şehit olan sahabelerden ismine ulaşabildiklerimizi burada zikredeceğiz.

¹⁶⁶ **Sa'd bin Ubeyd bin Nu'man** bin Kays el-Ensari el-Evsi, hicri 16 senesinde Kadisiye Savaşı'nda şehit edilmiştir

¹⁶⁷ İsmi: **Mücemma' bin Cariye** bin Amir bin Mücemma' el-Ensari el-Evsi'dir. Muaviye bin Ebi Süfyan'ın halifeliği döneminde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, "*el-Mürşidü'l-Veciz*" , s.38/dipnot)

¹⁶⁸ es-Suyuti, "a.g.e." , s. 170; İbn-ü Sa'd, "a.g.e." , s. 355; İbn-i Hacer el-Askalani, "a.g.e." , s. 44; Ebu Şame, "a.g.e." , s. 38

2. Bi'r-i Mâune'de Şehit edilen Kurrâ' Sahabîler:

Bu sahabeler: 1) “Aiz bin Mais”¹⁶⁹, 2) “Teym Oğulları'ndan Amir bin Fuheyre”¹⁷⁰, 3) “Amr bin Mabed”¹⁷¹, 4) “Amr bin Ümeyye ed-Damiriy”¹⁷², 5)

¹⁶⁹ Peygamberimiz (s.a.v.) Aiz bin Mais'la Süveybit bin Sa'd arasında kardeşlik kurmuştu. Aiz bin Mais kardeşi Muaz ile birlikte Bedir ve Uhud Savaşlarında bulunmuştu. (bkz.Köksal, M. Asım, “İslam Tarihi (Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet-Medine Devri)”, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, Tashihli ve ilaveli baskı, c. IV, s. 35 ve 49.)

¹⁷⁰ Amir bin Fuheyre, Hz. Aişe'nin aynı anneden kardeşi olup, Tufeyl'in kölesi iken müslüman olmuştur. Hz. Ebu Bekir, onu satın alarak azad etmiştir. Hz. Ebu Bekir'in hayvanlarını güder, onların sütlerinden faydalanırdı. Mekke'de dinlerinden döndürülmek için işkencelere uğratılan fakir ve kimsesiz Mü'minlerdendi. Hicret gecelerinde Sevr dağındaki mağarada gizlenen Peygamberimizle Hz. Ebu Bekir için sütlü davarları mağaranın önüne sürerek onların süt ihtiyaçlarını sağlamış, Medine'ye de Hz. Peygamber ve Ebu Bekir ile birlikte hicret etme şerefine nail olmuştur. Bedir ve Uhud Savaşlarına katılmış, 40 yaşlarında Bi'r-i Maune'de Cabbar bin Sülma tarafından mızrakla şehit edilmiştir. Şehitler defnedilirken Amir bin Fuheyre'nin cesedi bulunamamıştır. Düşmanlardan Cabbar bin Selemi el-Kilabi tarafından cesedinin göğe yükseldiği görülmüş, melekler tarafından defnedildiği rivayet edilmiştir. (bkz. Asım Köksal, “a.g.e.”, s. 35,49; Leone Caetani, “İslam Tarihi”, Mütercim: Hüseyin Cahit, Yeni matbaa, İstanbul, 1925, c. IV, s. 101 vd. ; Vakıdı, Muhammed bin Ömer bin Vakıd, “Kitabu'l-Meğazi”, Tahkik: Marsden Jones, Beyrut, 1404h/1984m. , 3. baskı, c. I, s. 352; İbn-i Hişam, “es-Siretü'n-Nebeviyye”, Tercüme: Hasan Ege, Kahraman Yayınları, 1985, c. III, s. 261; Taberi, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberi, “Tarihu't-Taberi”, Tahkik: Muhammed Ebu'l-

“Abdullah bin Kays bin Sırma bin Ebi Enes”¹⁷³ , 6) “Beşir-i Ensari”¹⁷⁴ , 7) “Dahhak bin Abd-i Amr”¹⁷⁵ , 8) “Ebu Amr bin Ka’b bin Mes’ud”¹⁷⁶ , 9) “Ebu Ubeyde bin Amr bin Mihsan”¹⁷⁷ , 10) “Enes bin Muaz (Vakıdî’nin eserinde, Amr bin Malik Oğulları’ndan Enes bin Muaviye olarak geçer)”¹⁷⁸ , 11) “Evs bin Muaz”¹⁷⁹ , 12) “Ebu’ş-Şeyh Übeyy bin Sabit bin el-Münzir”¹⁸⁰ , 13) “Amr bin Mebzul Oğulları’ndan el-Haris bin es-Sümme”¹⁸¹ , 14) “Neccar Oğulları’ndan Haram bin

Fazl İbrahim, Darü'l-Maarif, Kahire, 5. baskı, c. II, s. 546; Said Havva, “*el-Esas fi’s-Sünne*” , Çevirenler: Abdurrahim Ali Ural, Orhan Aktepe, M. Ahmet Varol, H. Ahmet Özdemir, Recep Altuntaş, Aksa Yay. , İstanbul, 1991, c. II, s. 344; İbn-i Hazm, “*Cevami’u’s-Sire*” , Mütercim: M.Salih Arı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, 1.baskı, s. 176)

¹⁷¹ **Amr bin Mabed**, Bedir Savaşında bulunmuştur. (bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 35,49)

¹⁷² **Amr bin Ümeyye**, Develere bakması için geride bırakılan iki sahabelen birisidir. Bi’r-i Maune’de esir düşmesine rağmen Mudar Kabilesi’nden olduğu anlaşılıp serbest bırakılmıştır. (bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s35; Leone Caetani, “*a.g.e.*” , s. 101 vd. ; Taberi, “*a.g.e.*” , s. 546 vd.; İbn-i Hişam, “*a.g.e.*” , s. 262; Said Havva, “*a.g.e.*” , s340-347; İbn-i Hazm, “*a.g.e.*” , s. 177)

¹⁷³ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 35

¹⁷⁴ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 35

¹⁷⁵ **Dahhak bin Abd-i Amr**, Abdü’l-Eşhel’lerden olup Nu’mân bin Abd-i Amr’in kardeşidir. Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır. (bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 35,50)

¹⁷⁶ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 35

¹⁷⁷ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 35

¹⁷⁸ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36; Vakıdî, “*a.g.e.*” , s. 353

¹⁷⁹ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36

¹⁸⁰ **Ebu’ş-Şeyh**’in ismi, Übey bin Sabit’tir. Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır. (bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36,50; Vakıdî, “*a.g.e.*” , s. 353)

¹⁸¹ Peygamberimiz **Haris bin Sümme**’yi, Subeyb bin Sinan’la kardeş yapmış, Bedir savaşına giderken Revha’da hayvanından düşerek sakatlanmış ve Medine’ye çevrilmişti. Uhud Savaşına katılmış,

Milhan en-Neccari”¹⁸² , 15) “*Halid bin Ka’b bin Amr*”¹⁸³ , 16) “*Halid bin Sabit bin Nu’man*”¹⁸⁴ , 17) “*Mahzum Oğulları’ndan el-Hakem bin Keysan*”¹⁸⁵ , 18) “*Kutbe*

müslümanlar bozguna uğrayıp dağıldıkları ve Peygamberimizi yalnız bıraktıkları zaman, o sebat etmiş, ölmek ve Peygamberimizin yanından ayrılmamak üzere bey’atta bulunmuştu. (bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36,50; Leone Caetani, “*a.g.e.*” , s. 101 vd. ; Vakıdı, “*a.g.e.*” , s. 352; Taberi, “*a.g.e.*” , s. 546 vd.; İbn-i Hişam, “*a.g.e.*” , s. 261; Said Havva, “*a.g.e.*” , s346; İbn-i Hazm, “*a.g.e.*” , s. 176)

¹⁸² Enes bin Malik’in dayısı olan **Haram bin Milhan**, kardeşi Süleym bin Milhan ile birlikte Bedir savaşına katılmıştır, ayrıca Uhud savaşında da bulunmuş, Bi’r-i Maune’de Peygamberimizin mektubunu Amir bin Tufeyl’e vermek istediği ve onları islama davet ettiği sırada ansızın mızraklanarak şehit edilmiştir. (bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36,50; Leone Caetani, “*a.g.e.*” , s. 101 vd. ; Vakıdı, “*a.g.e.*” , s. 352; Taberi, “*a.g.e.*” , s. 546 vd.; İbn-i Hişam, “*a.g.e.*” , s. 261; Said Havva, “*a.g.e.*” , s. 340-348; İbn-i Hazm, “*a.g.e.*” , s. 176)

¹⁸³ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36

¹⁸⁴ bkz. Asım Köksal, “*a.g.e.*” , s. 36

¹⁸⁵ **Hakem bin Keysan**, Mahzum Oğulları’ndan Hişam bin Muğire’nin azadlısı olup hicretin birinci yılında Abdullah bin Cahş’ın kumandasındaki Seriyeye tarafından esir edilmişti. Abdullah bin Cahş onun kellesini vurmak istediği zaman, Mikdad bin Amr : “Bırak onu, Rasülüllah’a götürüp takdim edelim!” dedi. Bunun üzerine öyle yaptılar. Peygamberimiz, Hakem’i İslam’a davet etti, Hakem ilk etapta biraz ağırdan alıp duymazdan gelince, Hz. Ömer: “*Ya Rasülellah! Niçin buna nefes tüketiyorsun? Vallahi bu, hiçbir zaman müslüman olmaz! Bırak da onun boynunu vurup onu cehenneme göndereyim!*” dedi. Peygamberimiz Hz. Ömer’in sözüne bakmayarak ona İslamiyeti telkına devam etti. Nihayet Hakem, müslüman oldu. Hakem der ki: “*Ben müslüman olunca, Peygamber (a.s) Ashabına dönüp: “Eğer ben biraz önce, bu işte size uyup da onu öldürmüş olsaydım; adam cehenneme girerdi”* buyurdu. Hz. Ömer de bu hususta şöyle demiştir: “*Hakem’in müslüman olduğunu görünce geçmiş ve gelecekte kendimi suçladım,(Peygamber (a.s.) bir işi benden daha iyi bildiği halde ne diye onun işine karıştım?!) dedim.Sonra da ben, bu hususta ancak Allah ve Rasülü için konuştum diyerek kendimi teselli ettim. Hakem, müslüman oldu. Hem de vallahi iyice müslüman*

bin Abd-i Amr bin Mes'ud (bu şahıs Vakıdı'nın eserinde Dinar bin Neccar Oğulları'ndan Atıyye bin Abd-i Amr olarak geçer)¹⁸⁶ , 19) "Ka'b bin Zeyd bin Kays"¹⁸⁷ , 20) "Münzir bin Amr bin Huneyys (Gönderilen kurra sahabelerin kumandanı)"¹⁸⁸ , 21) "Münzir bin Muhammed bin Ukbe bin Uheyhe bin Culah"¹⁸⁹ , 22) "Zureyk Oğulları'ndan Muaz bin Ma'ıs ez-Zerka"¹⁹⁰ , 23) "Mes'ud bin

oldu. Allah yolunda cihad etti. Nihayet Bi'r-i Maune'de şehit olarak öldürüldü. Rasülullah (s.a.v.) ondan razı oldu, Hakem de, cennetlere girdi." (bkz. Asım Köksal, "a.g.e." , s. 36,50–51; Vakıdı, "a.g.e." , s. 352)

¹⁸⁶ bkz. Asım Köksal, "a.g.e." , s. 36;

¹⁸⁷ **Ka'b bin Zeyd bin Kays**, Katledilen hafız sahabeler içerisinde, yaralı olarak öldü zannıyla bırakılmıştır. Daha sonraki yıllarda Hendek savaşında şehit edilmiştir. (bkz. Asım Köksal, "a.g.e." , s.36; Leone Caetani, "a.g.e." , s. 101 vd.; Vakıdı, "a.g.e." , s. 353; Taberi, "a.g.e." , s. 546 vd.; İbn-i Hişam, "a.g.e." , s. 262; Said Havva, "a.g.e." , s. 347; İbn-i Hazm, "a.g.e." , s. 177)

¹⁸⁸ İslamiyetten önce, Araplar arasında yazı yazan insan pek az bulunurken, Beni Saide'den **Münzir bin Amr**, okuryazardı. Müslüman olarak son Akabe Bey'atında bulunmuştu. Bey'atta, Ensar kabilelerini temsil eden on iki temsilciden birisi idi. Peygamberimiz, Tuleyb bin Umeyr'i onunla kardeş yapmıştı. Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır. Bi'r-i Maune'de şehit edilen irşad heyetinin kumandanı idi. Peygamberimiz onun şehadeti haberini alınca, onun hakkında: "Ölüme koşan, ölümle kucaklaşan" buyurmuştu. (bkz. Asım Köksal, "a.g.e." , s. 36,51; Leone Caetani, "a.g.e." , s. 101 vd.; Vakıdı, "a.g.e." , s. 352; Taberi, "a.g.e." , s. 546 vd. ; Said Havva, "a.g.e." , s. 343)

¹⁸⁹ bkz. Asım Köksal, "a.g.e." , s. 36; Leone Caetani, "a.g.e." , s. 101 vd.; Taberi, "a.g.e." , s. 546 vd.; İbn-i Hişam, "a.g.e." , s. 262; Said Havva, "a.g.e." , s. 340-347; İbn-i Hazm, "a.g.e." , s. 177

¹⁹⁰ Peygamberimiz, **Muaz bin Ma'ıs**'ı, Ebu Huzeyfe'nin azadlısı Salim ile kardeş yapmıştı. Muaz, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştı. Kendisi süvari idi. Ayyaş-ı Züraki, atından düşünce, Peygamberimiz, onun atını Muaz bin Ma'ıs'a vermişti. (bkz. Asım Köksal, "a.g.e." , s. 36,51; Vakıdı, "a.g.e." , s. 352;)

Halde"¹⁹¹ 24) "*Mes'ud bin Sa'd*"¹⁹² , 25) "*en-Nebitler'den Malik bin Sabit*"¹⁹³ , 26) "*Sehm Oğulları'ndan Nafi' bin Büdeyl bin Verka' (Huzai)*"¹⁹⁴ , 27) "*Riyad bin Huneyf bin Haris bin Ümeyye bin Zeyd*"¹⁹⁵ , 28) "*Sabit bin Halid bin Amr*"¹⁹⁶ , 29) "*Sa'd bin Amr bin Sakf*"¹⁹⁷ , 30) "*Süfyan bin Hatib bin Ümeyye*"¹⁹⁸ , 31) "*Süfyan bin Sabit*"¹⁹⁹ , 32) "*Neccar Oğulları'ndan Haram bin Milhan'ın kardeşi Süleym bin Milhan en-Neccari*"²⁰⁰ , 33) "*Sehl bin Amir bin Sa'd bin Amr*"²⁰¹ , 34) "*Sehl bin Amir bin Amr bin Sakf*"²⁰² , 35) "*Süheyl bin Amir bin Sa'd-i Ensari*"²⁰³ , 36) "*Tufeyl bin Sa'd bin Amr*"²⁰⁴ , 37) "*Ubade bin Amr bin Mihsan*"²⁰⁵ , 38) "*Amr bin Avf*"

¹⁹¹ **Mes'ud bin Halde**, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır. (bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 36,52)

¹⁹² bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 36

¹⁹³ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 36; Vakıdı, "*a.g.e.*" , s. 353

¹⁹⁴ **Nafi'** de, babası da, kardeşi de Ashabın büyüklerindedir. Nafi' babasından önce müslüman olmuştu. Nafi' in Bi'r-i Maune'de şehit edilmesi üzerine, Abdullah bin Revaha onun için "Mersiye" söylemiştir. . (bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 36,52; Leone Caetani, "*a.g.e.*" , s. 101 vd; Vakıdı, "*a.g.e.*" , s. 352; Taberi, "*a.g.e.*" , s. 546 vd. ; İbn-i Hişam, "*a.g.e.*" , s. 261; Said Havva, "*a.g.e.*" , s.347; İbn-i Hazm, "*a.g.e.*" , s. 176)

¹⁹⁵ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

¹⁹⁶ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

¹⁹⁷ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

¹⁹⁸ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

¹⁹⁹ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37; Vakıdı, "*a.g.e.*" , s. 353

²⁰⁰ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37; Vakıdı, "*a.g.e.*" , s. 352

²⁰¹ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37; Vakıdı, "*a.g.e.*" , s. 352

²⁰² bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

²⁰³ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

²⁰⁴ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37; Vakıdı, "*a.g.e.*" , s. 353

²⁰⁵ bkz. Asım Köksal, "*a.g.e.*" , s. 37

*Oğulları'ndan Urve bin Esmâ bin es-Salt (es-Sülemi)*²⁰⁶ , 39) “*Übeyy bin Muaz bin Enes*”²⁰⁷ ve son olarak sadece Caetani'nin kaydettiği şahıs, “*Grubun rehberi olan Muttalib es-Selemi*”²⁰⁸ dir. Ancak bu şahısla ilgili herhangi bir bilgiye hiçbir kaynakta rastlanmamıştır.

İslam'ın ilk eğitim yuvası olan Medresetü'n-Nebevi'de eğitim almış (Ashab-ı Suffa'dan olan) bu yüce şahsiyetler, Bi'r-i Maune faciasında İslam düşmanları tarafından tuzağa düşürülerek hunharca katledilmiş ve Peygamber'imizin (s.a.v.) aylarca gözyaşı dökmesine ve intizar etmesine sebep olmuşlardır. İslam üniversitesinin profesörleri olan bu sahabelerin ölümüyle, İslami eğitim camiası büyük yaralar almıştır. Çünkü bu sahabeler, Kur'an'a bütün vecihleriyle, kıraatleriyle, lehçeleriyle, manalarıyla kısacası her yönüyle vakıf olup hafızasına alarak, “Kurra” unvanına kavuşmuşlar, bununla birlikte fıkıh alanında, İslam'ın özü konumundaki Hadis alanında, kısacası bütün alanlarda uzman olan bu muallimlerin kaybı, derin hezeyanlara yol açmıştır.

“Bi'r-i Maune” ve “Yemame” olaylarında şehit edilen sahabelerin çokluğu, geride kalan sahabeler arasında da ne kadar çok hafız sahabenin bulunduğuyla ilgili bir fikir verebilir; ancak daha önce de zikrettiğimiz gibi, kaynaklar bu sahabelerden yalnızca meşhur olanları ve de Kur'an'ı ezberlediğini izhar edenleri kaydetmiştir. Bu sahabelerden ismine ulaşabildiklerimiz şunlardır:

²⁰⁶ bkz. Asım Köksal, “a.g.e.” , s. 37; Leone Caetani, “a.g.e.” , s101 vd; Vakıdı, “a.g.e.”, s. 353; Taberi, “a.g.e.”, s. 546 vd.; İbn-i Hişam, “a.g.e.”, s. 261; Said Havva, “a.g.e.”, s. 347; İbn-i Hazm, “a.g.e.”, s.176

²⁰⁷ bkz. Asım Köksal, “a.g.e.” , s. 37

²⁰⁸ bkz. Leone Caetani, “a.g.e.” , s. 101–106 vd

3. Farklı Kaynaklarda geçen Hâfız Sahabîler:

1) “ Ebu Bekir (r.a.) ” ²⁰⁹ , 2) “ Ömer bin el-Hattab (r.a.) ” ²¹⁰ , 3) “ Osman bin Affan (r.a.) ” ²¹¹ , 4) “ Ali bin Ebi Talib (r.a.) ” ²¹² , 5) “ Talha bin Ubeydullah

²⁰⁹ es-Sehavi, Ali bin Muhammed, “*Cemalü'l-Kurra' ve Kemalü'l-İkra'*”, Tahkik: Dr. Ali Hüseyin el-Bevvab, Mektebetü't-Türas, Mekke'tü'l-Mükerrreme 1408/1987, 1. baskı, c. II, s. 424; el-Kürdi, Muhammed Tahir bin Abdilkadir, “*Tarihu'l-Kur'an ve Garaib-u Rsmihi ve Hukmihi*”, Matbaat-u Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladihi, 1372/1953, 2. baskı, s. 69; ez-Zerkeşi, el-İmam Bedreddin Muhammed bin Abdillan, “*el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*”, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dar-u Ahyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957, 1. baskı, c. I, s. 243; Al-Azami, Muhammed Mustafa, “*The History of the Qur'anic Text (from Revelation to Compilation)*”, UK İslamic Academy, Leicester/England, 2003, s. 64; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, c.IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c. I, s. 242; Dr. Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 269; es-Suyuti, “a.g.e.”, c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.”, s. 40; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s. 56; KESKİOĞLU, Osman, “*Kur'an Tarihi ve Kur'an'ı Kerim Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*”, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1953, 1. baskı, s. 151; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s. 171; ÇETİN, “a.g.e.”, s. 82; Yüksel, “a.g.e.”, s. 67

²¹⁰ İsmi: **Ömer bin el-Hattab** bin Nüfeyl'dir. Hafs el-Kuraşi el-Adevi'nin babasıdır, halifelerin ikincisidir, hicri 23 senesinde şehit edilmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü'l-Veciz*”, s.6/dipnot)es-Sehavi, “a.g.e.”, s. 424; el-Kürdi, “a.g.e.”, s. 69; Al-Azami, “a.g.e.”, s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c. I, s. 242; Dr. Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 269; es-Suyuti, “a.g.e.”, c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.”, s. 40; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s. 171; ÇETİN, “a.g.e.”, s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.”, s. 151; Yüksel, “a.g.e.”, s. 67

(r.a.) ”²¹³, 6) “ Sa’d bin Ebi Vakkas (r.a.) ”²¹⁴, 7) “ Abdullah bin Mes’ud (r.a.) ”²¹⁵,

²¹¹ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 69; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 241; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; İbnü'l-Hatib, “el-Furkan”, Matbaat-u Dari'l- Kitabi'l-Mısri, Kahire, 1. baskı, s. 114; Merzuk, Dr. Muhammed Abdul Aziz, “*el-Mushafu's-Şerif*”, el-Mektebetü's-Sekafiyye, 1975, s. 14; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 272; İbn-ü Sa'd, “a.g.e.” , s. 355; Carullah, , “a.g.e.” , s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 37; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s. 151; KARAÇAM, Dr. İsmail, “*Sonsuz Mucize Kur'an*”, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 94; Yüksel, “a.g.e.” , s. 67

²¹² es-Sehavi, “a.g.e.” ,s424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 69; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 242; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; İbnü'l-Hatib, , “a.g.e.” , s. 115; İbrahim el-Ebyari, “*Tarihu'l-Kur'an*”, Naşir: Darü'l-Kitabi'l-Mısri/Kahire, Darü'l-Kitabi'l-Lübnani/Beyrut, s. 95; İbnü'n-Nedim, “*el-Fihrist*”, Mektebet-ü Hayyat, Lübnan/Beyrut, 1964, c. I, s. 27; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 272; Carullah, , “a.g.e.” , s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s151; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; YILDIRIM, Doç. Dr. Suat, “*Kur'an'ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 61; KARAÇAM, “a.g.e.” , s. 94; Yüksel, “a.g.e.” , s. 67

²¹³ İsmi: **Talha bin Ubeydullah** bin Osman el-Kuraşi et-Teymi'dir. Muhammed'in babasıdır. Cennetle müjdelenen “Aşere-i Mübeşşereden” biridir. Hicri 36 senesinde “Cemel Vakfı”nda öldürülmüştür. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü'l-Veciz*” , s.41/dipnot) es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 69; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 272; Carullah, , “a.g.e.” , s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Subhi es-

8) “Ebu Huzeyfe’nin azat ettiği kölesi Salim bin Ma’kıl (r.a.) ”²¹⁶, 9) “ Huzeyfe bin

Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s. 151; YÜKSEL, “a.g.e.” , s. 67

²¹⁴ İsmi: **Sa’d bin Ebi Vakkas** Malik bin Ehyeb bin Abd-i Menaf el-Kuraşi ez-Zuhri’dir. İshak’ın babasıdır, cennetle müjdelenen “Aşere-i Mübeşşereden” biridir, hicri 56 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü’l-Veciz*” , s.41/dipnot)es-Sehavi, “a.g.e.” , s. 424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 69; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 241; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 272; İbn-ü Sa’d, “a.g.e.” , s. 355; Carullah, , “a.g.e.” , s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; YÜKSEL, “a.g.e.” , s. 67

²¹⁵ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 69; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 243; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 64; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 39; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; İbnü’l-Hatib, , “a.g.e.” , s. 115; Muhammed Mekki bin Ebi Talib Hammuş bin Muhammed bin Muhtar el-Kaysi, “*el-İbane an Meani’l-Kıraat*” , Mektebetü’n-Nehadatü Mısır, s54; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 270; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s. 167; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 36; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s. 151; Yıldırım, “a.g.e.” , s. 61; KARAÇAM, “a.g.e.” , s. 94; Yüksel, “a.g.e.” , s. 67

²¹⁶ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 243; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 39; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.” , s. 54; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 270; Carullah, , “a.g.e.” , s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s. 167; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 36; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s. 151; Yıldırım, “a.g.e.” , s.61; Yüksel, “a.g.e.” , s. 67

el-Yeman (r.a.) ”²¹⁷, 10) “ Abdullah İbn-ü Abbas (r.a.) ”²¹⁸, 11) “ Abdullah bin Ömer (r.a.) ”²¹⁹, 12) “ Abdullah bin Amr (r.a.) ”²²⁰, 13) “ Amr İbnü'l-As (r.a.) ”²²¹,

²¹⁷ İsmi: **Huzeyfe** bin Hasel bin Cabir el-Abesi'dir. Abdullah'ın babasıdır, babası Hasel'in “el-Yeman” lakabıyla anılır, sahabenin ileri gelenlerindedir ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hiç kimsenin bilmediği sırlarına sahiptir, hicri 36 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü'l-Veciz*” , s.41/dipnot) es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 424; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , c. I, s. 272; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , c. I, s170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; Yüksel,, “a.g.e.” , s. 67

²¹⁸ İsmi: **Abdullah bin el-Abbas** bin Abdulmuttalib bin Haşim bin Abd-i Menaf'tır. Kur'an tercümanı (müfessiri)'dir. el-Abbas el-Kuraşi el-Haşimi'nin babasıdır, Peygamber'imizin (s.a.v.) amcasının oğludur, Peygamber'in arkasında defalarca namaz kılarak tilavetini dinlemiş, Kur'an surelerini Rasülullah'ın döneminde ezberlemiş ve Kur'an'ı Übeyy bin Ka'b'dan almıştır. Abdullah İbn-ü Abbas'tan da, Mücahit, Said bin Cübeyr, el-A'rec, İkrime bin Halit, Süleyman bin Katte ve Ebu Ca'fer el-Kari' Kur'an eğitimi almışlardır. Rasülullah (s.a.v.), onu Din'de fakih ve Te'vil (tefsir) ilminde de alim kılması için Allah'a dua etmiştir. Sonradan kör olmuştur. Hicri 68 senesinde Taif'te vefat etmiştir. (bkz ez-Zehebi, “a.g.e.” , c.I, s. 129 vd. ; es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” ,s243; Al-Azami, “a.g.e.” ,s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s272; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s. 151; Yüksel,, “a.g.e.” , s. 67

²¹⁹ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 243; Al-Azami, “a.g.e.” , s. 65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.” , c. IX, s. 315; ez-

14) “ Ebu Hüreyre (r.a.) ” ²²², 15) “ Muaviye bin Ebi Süfyan (r.a.) ” ²²³, 16) “

Zurkani, “a.g.e.”, c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 269; Carullah, , “a.g.e.”, s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.”, c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 36; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , s. 82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s. 151; Yüksel, “a.g.e.”, s. 67

²²⁰ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; Al-Azami, “a.g.e.”, s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX, s. 315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 272; es-Suyuti, “a.g.e.”, c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s. 56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; ÇETİN, “a.g.e.” , . s82

²²¹ İsmi: **Amr İbnü'l-As** bin Vail bin Haşim el-Kuraşi es-Sehemi'dir. Abdullah'ın babasıdır, Mısır'ı fethetmiştir, Arapların ileri gelenlerindedir, hicri 43 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü'l-Veciz*” , s.41/dipnot) es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; Al-Azami, “a.g.e.”, s. 65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, c. IX, s. 44; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 272; Carullah, , “a.g.e.”, s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.”, c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 4.1; Yüksel, “a.g.e.”, s. 67

²²² **Ebu Hüreyre ed-Devsî el-Yemani**, İsmi hakkında değişik rivayetler vardır. Bu rivayetlerin en kuvvetlisi ve en meşhuru onun isminin: Abdurrahman bin Sahr olduğudur. Cahiliyye dönemindeki ismi, Abd-u Şems'tir. Hicri 7 senesinde annesiyle birlikte Müslüman olmuştur. Hayber'in fethedildiği gece Medine'ye hicret etmiştir. Kur'an eğitimini Übeyy bin Ka'b'dan almıştır. Said bin el-Müseyyeb, Eba Seleme bin Abdurrahman bin Avf, İbn-ü Sirin, Urve bin ez-Zübeyr ve Abdullah bin Abdullah bin Utbe eğitimlerini ondan almışlardır. İmam, fıkıh ve fetva konusunda alim, salih, güzel ahlaklı, tevazu' sahibi ve ümmetin sevilen bir şahsiyeti idi. Muaviye döneminde Medine emirliğini üstlenmiştir. Hicri 56 senesinde (başka bir rivayete göre 58 veya 59 senesinde) Medine'de vefat etmiştir. (bkz ez-Zehabi, “a.g.e.” , c.I, s. 127 vd. ; es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s. 243; Al-Azami, “a.g.e.”, s. 64; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, c. IX, s. 43; el-Ayni, “a.g.e.”, c. IX,

Abdullah bin ez-Zübeyr (r.a.) ”²²⁴, 17) “ Abdullah bin es-Saib (r.a.) ”²²⁵, 18) “

s. 315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s272; Carullah, ,
“a.g.e.”, s. 26; es-Suyuti, “a.g.e.”, c. I, s. 170; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s.
56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s. 171; Yüksel,, “a.g.e.” , s. 67

²²³ İsmi: **Muaviye bin Ebi Süfyan** Sahr bin Harb bin Ümeyye bin Abd-i Şems bin Abd-i Menaf el-Kuraşi el-Emevi'dir. Abdurrahman'ın babasıdır, Emevi Devleti'nin kurucusudur, Vahiy katiplerindedir, hicri 60 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “el-Mürşidü'l-Veciz” , s.41/dipnot), es-Sehavi, “a.g.e.” ,s. 425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s. 70; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c. I, s. 242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, c. I, s. 272; ebu Şame, “a.g.e.” , s. 41; Yüksel,, “a.g.e.” , s. 67

²²⁴ İsmi: **Abdullah bin ez-Zübeyr** bin el-Avvam el-Kuraşi el-Esedi'dir. Medine'de Kureyşli olarak İslam'da doğan ilk çocuktur, Abdulmelik bin Mervan döneminde, Haccac bin Yusuf tarafından hicri 73 senesinde öldürülmüştür. (bkz: Ebu Şame, “el-Mürşidü'l-Veciz” , s.41-42/dipnot), es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s272; Carullah, , “a.g.e.”, s26; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.” , s41; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s171; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; Yüksel,, “a.g.e.” , s67

²²⁵ İsmi: **Abdullah bin es-Saib** Sayfi bin Aiz bin Abdillan el-Mahzumi el-Mekki'dir. es-Saib'in babasıdır. (Abdurrahman'ın babasıdır diye de söylenir) Kurra' Ehli'ndendir, Mekke Ehli'nin Kari'sidir ve Mekke ehli kiraati ondan almıştır. Sahabenin küçükleri arasında sayılır. Babası veya dedesi, Nübüvvetten önce Peygamber'imizin ortağıydı. Kur'an eğitimini Übeyy bin Ka'b'dan almıştır. Mücahit de Kur'an eğitimini Abdullah'tan almıştır. İbnü'z-Zübeyr'in ölümünden 5 yıl önce vefat etmiştir. (yani hicri 68 senesinde); ancak Ebu Ma'şer et-Taberi, hicri 75 senesinde öldüğünü söyler. (bkz: Ebu Şame, “el-Mürşidü'l-Veciz” , s.42/dipnot) (bkz ez-Zehebî, “a.g.e.” , c.I, s. 132 vd. ;es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.”, s243; Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s272; Carullah, , “a.g.e.”, s26; es-Suyuti, “a.g.e.”,

Übeyy bin Ka'b (r.a.) ”²²⁶, 19) “ Muaz bin Cebel (r.a.) ”²²⁷, 20) “ Ebu'd-Derda' (r.a.) ”²²⁸, 21) “ Zeyd bin Sabit (r.a.) ”²²⁹, 22) “Mücemma' bin Cariye (r.a.) ”²³⁰, 23)

cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.” , s42; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s171; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²²⁶ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s241; Al-Azami, “a.g.e.” , s64; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s39; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s314; İbnü'l-Hatib, “a.g.e.” , s115; el-Ebyari, “a.g.e.” , s95; İbnü'n-Nedim, “a.g.e.” , s27; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.” , s53; Merzuk“a.g.e.” , s14; ; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s268; İbn-i Sa'd, “a.g.e.” , s355; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s167; ebu Şame, “a.g.e.” , s36; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s57; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s151; Yıldırım, “a.g.e.” , s61

²²⁷ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s241; Al-Azami, “a.g.e.” , s66; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s39; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s313; el-Ebyari, “a.g.e.” , s95; İbnü'n-Nedim, “a.g.e.” , s27; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.” , s53; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s268; İbn-i Sa'd, “a.g.e.” , s355; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s167; ebu Şame, “a.g.e.” , s36; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s151; Yıldırım, “a.g.e.” , s61; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²²⁸ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s241; Al-Azami, “a.g.e.” , s64; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s316; İbnü'l-Hatib, “a.g.e.” , s115; el-Ebyari, “a.g.e.” , s95; İbnü'n-Nedim, “a.g.e.” , s27; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.” , s53; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s271; İbn-i Sa'd, “a.g.e.” , s355; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s167; ebu Şame, “a.g.e.” , s37; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s57; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; Yıldırım, “a.g.e.” , s61; Karaçam, “a.g.e.” , s94; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²²⁹ es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s241; Al-Azami, “a.g.e.” , s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s42; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s313; İbnü'l-Hatib, “a.g.e.” ,

“ Enes bin Malik (r.a.) ” ²³¹, 24) “ Hz. Aişe (r.a.) ” ²³², 25) “Hz. Hafsa (r.a.) ” ²³³, 26)

s115; el-Ebyari, “a.g.e.”, s95; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.”, s53; Merzuk“a.g.e.”, s14; ; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s268; İbn-i Sa’d, “a.g.e.”, s355; Carullah, “a.g.e.”, s26; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s167; ebu Şame, “a.g.e.”, s37; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s57; ÇETİN, “a.g.e.”, s82; Yıldırım, “a.g.e.”, s61; Karaçam, “a.g.e.”, s94; Yüksel, “a.g.e.”, s67

²³⁰ es-Sehavi, “a.g.e.”, s425; el-Kürdi, “a.g.e.”, s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.”, s241; Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.”, s54; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; İbn-i Sa’d, “a.g.e.”, s355; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.”, s38; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s171; ÇETİN, “a.g.e.”, s82; Yüksel, “a.g.e.”, s67

²³¹ es-Sehavi, “a.g.e.”, s425; el-Kürdi, “a.g.e.”, s70; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s273; ebu Şame, “a.g.e.”, s42; ÇETİN, “a.g.e.”, s82; Yüksel, “a.g.e.”, s67

²³² e İsmi: **Aişe bint-i Ebi Bekr es-Sıddık**’tır. Mü’minlerin annesi, din ve edebiyat konusunda müslüman kadınların en fakihî ve bilginiydi, sahabenin alimleri din konusundaki sorularını, merak ettikleri ve öğrenmek istedikleri şeyleri ona soruyorlardı, hicri 58 senesinde vefat etmiştir.(bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü’l-Veciz*”, s.35/dipnot)s-Sehavi, “a.g.e.”, s425; el-Kürdi, “a.g.e.”, s70; Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s272; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.”, s42; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s171; ÇETİN, “a.g.e.”, s82; KESKİOĞLU, “a.g.e.”, s151; Yüksel, “a.g.e.”, s67

²³³ İsmi: **Hafsa bint-i Ömer bin el-Hattab**’dır. Hz. Ömer, kızı Hafsa’yı hicretin ikinci veya üçüncü senesinde Hz. Peygamberle evlendirmiştir. Hicri 45 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü’l-Veciz*”, s.42/dipnot), es-Sehavi, “a.g.e.”, s425; el-Kürdi, “a.g.e.”, s70; Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s272; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s170; ebu Şame,

“ Hz. Ümmü Seleme (r.a.) ”²³⁴, 27) “ Ümmü Varaka (r.a.) ”²³⁵, 28) “ Ebu Zeyd el-Ensari (r.a.) ”²³⁶, 29) “ Temim ed-Dari (r.a.) ”²³⁷, 30) “ Ebu Musa el-Eş’ari (r.a.) ”

“a.g.e.” , s42; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s171; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s151; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²³⁴ İsmi: **Hind bint-i Ebi Ümeyye** bin el-Muğire bin Abdillah, **Ümmü Seleme** el-Kuraşiyeye el-Mahzumiyye'dir. Hicri 59 senesinde vefat etmiştir. (bkz: Ebu Şame, “*el-Mürşidü'l-Veciz*” , s.42/dipnot) es-Sehavi, “a.g.e.” ,s425; el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; Al-Azami, “a.g.e.” , s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s272; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.” , s42; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.” , s171; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s151; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²³⁵ el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; Al-Azami, “a.g.e.” , s66; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s44; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s171; KESKİOĞLU, “a.g.e.” , s151; Yıldırım, “a.g.e.” , s61; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²³⁶ el-Kürdi, “a.g.e.” , s70; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s241; Al-Azami, “a.g.e.” , s64; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s42; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s314; el-Ebyari, “a.g.e.” , s95; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.” , s53; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s242; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s268; İbn-ü Sa'd, “a.g.e.” , s355; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s167; ebu Şame, “a.g.e.” , s37; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²³⁷ ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s241; Al-Azami, “a.g.e.” , s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.” , s52; İbn-ü Sa'd, “a.g.e.” , s355; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s170; ebu Şame, “a.g.e.” , s37

²³⁸, 31) “ Ukbe bin Amir (r.a.) ” ²³⁹, 32) “ Ebu Eyyub el-Ensari (r.a.) ” ²⁴⁰, 33) “ Sa’d bin Ubade (r.a.) ” ²⁴¹, 34) “ Sa’d bin Ubeyd el-Kari (r.a.) ” ²⁴², 35) “ Sa’d bin Münzir

²³⁸ İsmi: **Ebu Musa el-Eş’ari** Abdullah bin Kays bin Selim bin Haddar el-Eş’ari el-Yemani’dir. Kur’an’ı hıfzetmiştir, geniş ilim sahibidir, Kur’an okuyanların ses bakımından en güzel sesliydi, Nebiy (s.a.v.) Onun Kur’an okuyuşunu duyduğu zaman onun için şu ifadeyi kullanmıştır: “*Sana Hz. Davut’un nağmelerinden bir nağme verilmiştir.*”(Hz. Davut’taki güzel ses sana da verilmiştir ifadesiyle sesini övmüştür). Ebu Reca’ el-Ataradi (h.105), Said bin el-Müseyyeb (h.95) ve Hıtan bin Abdillah er-Rakkaşi (h.60) Kur’an eğitimini ondan almışlardır. Hz. Ömer’in Hilafeti döneminde Küfe ve Basra emirliği yapmıştır. Yine o dönemde Isfahan’ın fethi onun tarafından gerçekleştirilmiştir. Hz. Ali’nin halifeliği döneminde de, Hz. Muaviye ve Hz. Ali arasında vuku’ bulan hilafet tartışmasındaki ‘Hakem Olayında’ Hz. Ali’nin hakemliğini yapmış, Hz. Muaviye’nin hakemi Amr İbnü’l-As ile birlikte halkın karşısında hem Hz. Ali’yi hem de Hz. Muaviye’yi halifelikten azlettiklerini ilan etme noktasında anlaşmışlar ancak; Hz. Muaviye’nin hakemi Amr, Hz. Ali’nin hakemi Ebu Musa el-Eş’ari’nin: “*Ali’yi halifelikten azlettim*” ifadesini kullanmasından sonra halkın karşısına çıkıp: “*Ben de seninle birlikte Ali’yi halifelikten azlettim ve yerine de Muaviye’yi atadım*” diyerek Ebu Musa el-Eş’ari’yi tuzağa düşürüp Hz. Ali’yi halifelikten azlederek tarihe geçecek bir kavgayı başlatmıştır. Ebu Musa hicri 44 senesinin Zi’l-Hicce ayında vefat etmiştir. (bkz ez-Zehebi, “a.g.e.” , c.I, s. 121 vd. ; ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s243; Al-Azami, “a.g.e.” , s64; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s44; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; İbnü’l-Hatib, “a.g.e.” , s115; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s245; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s279; Carullah, , “a.g.e.” , s26; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s171; Subhi es-Salih, “a.g.e.” , s57; ; ÇETİN, “a.g.e.” , s82; Karaçam, “a.g.e.” , s94; Yüksel, “a.g.e.” , s67

²³⁹ İsmi: **Ukbe bin Amir** el-Cüheni’dir. Fakih, alim, şair ve Kari’dir. Hz. Muaviye’nin halifeliği döneminde Muaviye’nin Mısır emirliğini üstlenmiştir, Ancak daha sonra Muaviye onu azlederek hicri 47 senesinde deniz savaşına zorlamıştır, hicri 58 senesinde vefat etmiştir. (İbn-i Sa’d, “*es-Siretü’n-Nebeviyye*” , s.10)ez-Zerkeşi, “a.g.e.” , s243; Al-Azami, “a.g.e.” , s65; İbn-i hacer el-Askalani, “a.g.e.” , cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s171

²⁴⁰ Al-Azami, “a.g.e.” , s64; el-Ayni, “a.g.e.” , cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.” , c I, s244; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.” , cI, s271; İbn-ü Sa’d, “a.g.e.” , s356; es-Suyuti, “a.g.e.” , cI, s170

(r.a.) ”²⁴³, 36) “ Şihab el-Kuraşi (r.a.) ”²⁴⁴, 37) “ Ubade bin es-Samit (r.a.) ”²⁴⁵, 38) “ Fudale bin Ubeyd (r.a.) ”²⁴⁶, 39) “ Kays bin Ebi Sa’sa’a (r.a.) ”²⁴⁷, 40) “ Mesleme bin Mahled (r.a.) ”²⁴⁸, 41) “ Muaz Ebu Halime (r.a.) ”²⁴⁹, 42) “ İbn-ü Eba’z-Zahiriyye (r.a.) ”²⁵⁰, 43) “ Halid bin Velid (r.a.) ”²⁵¹, 44) “ Ebu Zeyd Sabit bin Zeyd bin en-Nu’mān (r.a.) ”²⁵², 45) “ Ata’ bin Merkeyd (r.a.) ”²⁵³, 46) “ Abdu’l-Vahid ”²⁵⁴

²⁴¹ Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s44

²⁴² Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s45; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; el-Ebyari, “a.g.e.”, s95; İbnü’n-Nedim, “a.g.e.”, s27; Muhammed Mekki bin Ebi Talib, “a.g.e.”, s53; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s171; ebu Şame, “a.g.e.”, s38

²⁴³ Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s45; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s171

²⁴⁴ Al-Azami, “a.g.e.”, s65

²⁴⁵ Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; ez-Zurkani, “a.g.e.”, c I, s244; Muhammed Salim Muhaysin, “a.g.e.”, cI, s271; İbn-ü Sa’d, “a.g.e.”, s356; Carullah, , “a.g.e.”, s26; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s170-171; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s171

²⁴⁶ Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s44; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s171; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s171

²⁴⁷ Al-Azami, “a.g.e.”, s65; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s45; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s171

²⁴⁸ Al-Azami, “a.g.e.”, s66; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s44; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s171; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s171

²⁴⁹ Al-Azami, “a.g.e.”, s66; İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315; es-Suyuti, “a.g.e.”, cI, s171; Subhi es-Salih, “a.g.e.”, s56; Menna Halil el-Kattan, “a.g.e.”, s171

²⁵⁰ İbn-i hacir el-Askalani, “a.g.e.”, cIX, s43; el-Ayni, “a.g.e.”, cIX, s315

²⁵¹ Carullah, , “a.g.e.”, s26

²⁵² İbnü’n-Nedim, “a.g.e.”, s27

²⁵³ Al-Azami, “a.g.e.”, s65

²⁵⁴ Al-Azami, “a.g.e.”, s66

SONUÇ

Peygamberimiz (s.a.v.) kendisine vahyolunan Kur'an ayetlerini ezberinde tutmuş ve sonra da onları gelip ashabına tebliğ etmiştir. Kur'an'ı hafızasına nakşedip ilk muhafaza eden kendisidir, ilk hafız odur; gecelerini Kur'an okuyarak ihya etmiş ve yine namazlarını da onunla süslemiştir.

Bununla birlikte Rasülullah (s.a.v.) her yıl ramazan ayında (o zamana kadar vahyedilmiş olan) bütün Kur'an'ı Cebrail (a.s.) ile mukabele(arz/arza) etmiştir. Yani ramazan ayına kadar inmiş olan ezberlediği Kur'an ayetlerini, her yıl ramazan ayında Cebrail(a.s.)'e okumuş Cebrail (a.s.) de, Hz. Peygamber'in ezberden okuduğu Kur'an ayetlerini dinleyerek kontrol etmiş, aynı şekilde bu sefer de Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'e okumuş, Hz. Peygamber dinlemiştir ve böylece Hz. Peygamber'in ezberindekiler, Cebrail'in getirdikleriyle karşılaştırılarak kontrolden geçirilmiştir.

Bu arza olayını günümüz hafızları da her yıl ramazan ayında tekrar ettirerek bir gelenek haline dönüştürmüşlerdir; ancak hafızların her yıl ramazan ayında camilerde veya evlerde ezberden okuyarak devam ettirdikleri gelenek "Arza" ismiyle değil; "Mukabele" ismiyle telaffuz edilmekte ve amaç bakımından da biraz farklılık arz etmektedir. Çünkü ilk dönemde hafız sahabeler ezberledikleri Kur'an'ın doğru ve tam olup olmadığını kontrol ettirmek amacıyla Peygambere arza (Peygamber'in huzurunda, Peygamber'e ezberden okuma) etmişlerdir, günümüz hafızları ise ezberledikleri Kur'an'ı camilerde veya evlerde halkın huzurunda okuyor, halk dinliyor, ramazan ayının sonunda ezberden okuyarak (halkın da dinleyerek) hatmettikleri

Kur'an'dan hasıl olan sevabı yakınlarının ve geçmişlerinin ruhuna gönderiyorlar. Yani ilk dönemde yapılan "Arza", kontrol amacıyla; günümüzde yapılan "Arza/Mukabele", sevap kazanıp yakınların ve geçmişlerin ruhuna göndermek amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Hiz. Peygamber, ilk hafız olmakla birlikte, ezberlemiş olduğu Kur'an ayetlerini sahabeye okuyarak, onlara Kur'an'ın bütün vecihlerini, kıraatlerini, tefsirini, açıklamalarını vs. öğretip ezberleterek; okuma yazma bilenlere de yazdırarak hangi ayetin hangi surenin neresine konacağını, hangi surenin hangi sureden önce veya sonra geleceğini belirterek onlara rehberlik eden İlk Kur'an Muallim'i, ilk hafızlık eğitimi veren hoca olmuştur.

Hiz. Peygamber kendisine gelen ayet veya sureleri ezberlediği gibi hemen gelip sahabeye okur, onlardan (gelen ayet veya sureleri) ezberlemelerini ister onlar da hemen ezberlerlerdi. Buna çok büyük bir önem veriyorlardı ve daha önce de belirttiğimiz gibi Peygamber'imizin çeşitli hadislerinde ifade buyurulan müjde ve derecelere layık olabilmek için adeta birbirleri ile yarış halindeydiler; onların birbirlerine olan üstünlüğü Kur'an'ı Kerim'e olan liyakatları ile ölçülmekteydi; çünkü asr-ı Risalette ve Nüzul sırasında Kur'an'ın bütün yönleriyle hıfzı(ezberlenmesi), en büyük ibadetlerdendi ve onlar da bu ibadeti ifa etmek için gece gündüz çalışıyorlardı. Peygamber'den bir ayet öğrendikleri zaman bu ayet veya sureyi tekrar Hiz. Peygamber'e okuyorlar ve Hiz. Peygamber'e, "sana indirildiği şekilde ezberlemiş miyim?" diye sorarak te'yid ettiriyorlardı. Sahabenin her biri bu şekilde sağlamlaşmış, iyice yerleşmiş Kur'an bilgilerini eşlerine, çocuklarına ve nazil olan ayetleri görmemiş olan Mekke ve Medine ehline ve de çevrelerindeki insanlara öğretiyorlardı.

Nazil olan ayetler, bir veya iki gün geçmeden sınırsız bir grup tarafından hemen hafızaya alınıyordu. Ayrıca sahabeden büyük bir grup Kur'an'ın ezberlenmesi ve okutulması için hoca olarak tahsis edilmişti. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) Hicret'ten önce Medine'ye, Medine halkına ve de çocuklarına Kur'an'ı öğretmesi için sahabenin hafızlarından bir grubu göndermişti. Mus'ab bin Umeyr ve İbn-ü Ümme Mektum bunlar arasındaydı.

Hicret döneminde de Hz. Peygamber, bir kişi Medine'ye hicret ettiği zaman onu bu hafız muallimlerden birine göndermiş, gönderdiği muallim sahabe de o şahsa Kur'an'ı öğretmişti.

Mekke fethedildiğinde de Rasûlullah yine Kur'an öğretmesi için sahabenin büyüklerinden olan Muaz bin Cebel'i Mekke'de bırakmıştı.

Hatta bu işe o kadar ehemmiyet göstermekteydiler ki, savaşta esir ettikleri düşman askerlerinden okuma yazma bilenleri, her on çocuğa okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakıyorlardı.

Sahabeler çok kısa bir zamanda, Kur'an'ın hükümlerini, kıraatlerini, lehçelerini, vecihlerini, manalarını ve inceliklerini öğrenmeye, ezberlemeye ve yazmaya büyük bir itina ile önem veren, canlarından, mallarından, sevgilerinden ve sevdikleri her şeyden feragat edip bütün zamanlarını bu yola adayan binlerce kişi olmuşlardı. Yemame savaşında 70 Kurra' sahabenin, Bi'r-i Maune savaşında bir o kadar Kurra' sahabenin şehit edilmesi, kalan sahabeler içerisinde ne kadar fazla hafızın bulunduğunu ortaya koymaktadır; bununla birlikte Ebu'd-Derda'nın, Dımeşk Mescidi'nde 1600 kişiyi 10'ar kişilik gruplara bölerek her bir grubun başına da bir hoca dikmesi ve bu yolla eğitim vermesi de hafızların çok kısa bir zamanda ne kadar çoğaldıklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İşte bu eksiksiz itina ve büyük önem sayesinde Kur'an yirmi küsur yıllık nüzul döneminde binlerce sahabe tarafından ezberlenerek ve okuma yazma bilenler tarafından yazılarak hiçbir şey kaybolmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Şu bir gerçektir ki, daha Rasülullah hayatta iken Rasülullah'ın ashabı arasında Kur'an'ı Kerim'i ezberleyip hafız olanların sayısı oldukça yüksekti.

Ancak bu hafızların sayısı kesin olarak tespit edilememekle birlikte isimleri de tarihin karanlık sayfalarında kaybolmaya hüküm giymiştir.

İşte biz bu çalışmamızda tarihin karanlık sayfaları içerisinden çeşitli kaynaklardan araştırarak binlerce sahabe arasından tespit edebildiğimiz ve sadece ismine ulaşabildiğimiz sahabeleri arz etmeye çalıştık. İsmine ulaşamadığımız binlerce hafız sahabe tarihin derinliklerinde yatmakta ve bizim onları keşfetmemizi beklemektedir. Allah hepsinin ve hepimizin takdiratını artırsın.

KAYNAKÇA

1. **Al-A'zami**, Muhammed Mustafa, “*The History of the Qur’anic Text (from Revelation to Compilation)*”, UK İslamic Academy, Leicester/England 2003
2. **Bigiyef**; Musa Carullah, “*Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif*”, el-Matbaatü'l-İslamiyye, 1323
3. **Cerrahoğlu**, İsmail, “*Tefsir Usulü*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976
4. **Çetin, Abdurrahman**, “*Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*”, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982
5. **Muhammed Salim muhaysin**, “*fi Rehabi'l-Kur'an'i'l-Kerim*”, Neşreden: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1400/1910
6. **Muhammed Salim muhaysin**, “*Tarihu'l-Kur'an'i'l-Kerim*”, Neşreden: Müesseset-ü Şebabi'l-Camiat-i İskenderiye
7. **Ebu Bekr bin el-Arabiy el-Maliki**, “*Sahihu't-Tirmizi bi Şerh-i'l-İmam Ebi Bekr bin el-Arabiy el-Maliki*”, Matbaatü's-Savi, 1353/1934
8. **Ebu Davud**, Süleyman İbn-ü el-Eş'ab es-Sicistani el-Ezdi, *Sünen-i Ebi Davud*”, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatü's-Saade, Mısır 1369/1950, 2. Baskı
9. **Ebu Şame**, Şehabüddin Abdurrahman bin İsmail bin İbrahim, “*el-Mürşidü'l-Veciz*”, Tahkik: Tayyar Altıkulaç, Dar-ü Sadir, Beyrut 1395h/1975m
10. **Ebu Ubeyd** el-Kasım bin Sellam el Herevi, “*Fedailü'l-Kur'an*”, Dar-u İbn-i Kesir, Dimeşk/Beyrut, 1415/1995, 1. Baskı
11. **el-Aynî**, Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed , “*Umdetu'l-Kâri fi Şerh-i Sahihi'l-Buhari*”, Dârrü't-Tabâati'l-Âmir, 1308 h.

12. **ed-Darimi**, İmam-ı el-Kebir Ebu Muhammed Abdullah bin Abdurrahman bin el-Fazl bin Behram, “*Sünen-i Darimi*” , Dar-ü Ahyai’s-Sünneti’n-Nebeviyye, 1981
13. **el-Buhari**, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail bin İbrahim ibnü’l-Mugire bin Berdizbeh, “*Sahih-i Buhari*” , Dar-u Ahyai’t-Türas el-Arabi, Beyrut/Lübnan 1958
14. **el-Ebyari**, İbrahim, “*Tarihu’l-Kur’an*”, Naşir:Daru’l-Kitabi’l-Mısri Kahire, Daru’l-Kitabi’l-Lübnanı Beyrut
15. **el-Kastalani**, “*İrşadi’s-sari li Şerh-i Sahihi’l-Buhari*”, el-Matbaatu’l-Kübra el-Emiriyye, Bulak, Mısır 1304, 6. Baskı
16. **El-Kürdi**, Muhammed Tahir bin Abdilkadir, “*Tarihu’l-Kur’an ve Garaib-u Resmihi ve Hukmihi*”, Matbaat-u Mustafa el-Babi el Halebî ve Evladihi, 2.baskı, 1372/1953
17. **ERSÖZ**, İsmet, “*Kur’an Tarihi*” , Ravza Yayınları, İstanbul, 1996
18. **es-Sehavi**, Ali bin Muhammed, “*Cemali’l-Kurra’ ve Kemalü’l-İkra’*”, Tahkik: Ali Hüseyin el-Bevvab, Mektebetü’t-Türas, Mekke’tü’l-Mükerreme, 1. Baskı, 1408/1987
19. **es-Suyuti**, Hafız Celaleddin Abdurrahman, “*el-İtkan Fi ulumi’l-Kur’an*”, Tercüme: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987
20. **es-Suyuti**, Hafız Celaleddin Abdurrahman, “*Tabakatu’l-Huffaz*” , Tahkik: Ali Muhammed Ömer, Neşreden: Mektebet-ü Vehbe, Kahire 1393/1973
21. **et-Tirmizi**, Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre, “*el-Camiu’s-Sahih vehüve Sünenü’t-Tirmizi*” , Tahkik: İbrahim Utvah İvaz, Şeriket-ü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el –Halebi ve Evladih, Mısır 1385/1965, 1.Baskı
22. **ez-Zebidi**, Zeynü’d-Din Ahmed bin Ahmed bin Abdî’l-Latif, “*Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*”, Tercüme ve Şerh: Kamil

Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Doğu Matbaası, Ankara 1981, 6. Baskı

23. **ez-Zehebi**, Şemseddin Ebi Abdillah Muhammed bin Ahmed bin Osman, “*Ma’rifetü’l-Kurrai’l-Kibar ale’t-Tabakati ve’l-A’sar*”, Tahkik: Tayyar Altıkulaç, Türk Diyanet Vakfı Yayınları (İslami Araştırmalar Merkezi) İstanbul 1995
24. **ez-Zerkeşi**, el-İmam Bedreddin Muhammed bin Abdillah, “*el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an*”, Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dar-u Ahyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1. Baskı, 1376/1957
25. **ez-Zurkani**, Muhammed Abdul Azim, “*Menahilü’l-İrfan fi Ulumi’l-Kur’an*”, 1980
26. **İbn-i Faris**, “*Makayisu’l-Luga*”, Tahkik: Abdu’s-selam Muhammed Harun, Reis-ü kısmi’d-Dirasati’n-Nehaviyye bi Külliyyet-i Dari’l-Ulum, 1423 h, 2002 m
27. **İbn-i Hacer el-Askalani**, el-Hafız Ebi’l-Fazl Şahabuddin Ahmed bin Ali bin Muhammed bin Muhammed, “*Fethu’l-Bari bi Şerh-i Sahihi’l-Buhari*”, el-Matbaatü’l-Hayriyye, Bulak 1300, Kahire 1325, 1. Baskı
28. **İbnü’l-Hatib**, “el-Furkan”, Matbaat-u Dari’l-Kitabi’l-Mısri, Kahire, 1. baskı, s. 114;
29. **İbn-i Hazm**, “*Cevami’u’s-Sire*” , Mütercim: M.Salih Arı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, 1.Baskı
30. **İbn-i Hişam**, “*es-Siretü’n-Nebeviyye*” , Tercüme: Hasan Ege, Kahraman Yayınları, 1985
31. **İbn-i Mace**, Ebu Abdillah Muhammed bin Yezid el-Kazvini, “*Sünen-i İbn-i Mace*”, Dar-ü Ahyai’l-Kütübi’l-Arabiyye İsa el-Babi el-Halebiy ve Şürekahü, 1372/1952
32. **İbn-i Manzur** el-Afriki el-Mısri, el-İmam el-Allame Ebi’l-Fazl Cemaleddin Muhammed Mükerrrem, “*Lisanü’l-Arab*”, Dar-ü Sadır/Dar-ü Beyrut, Beyrut 1375/1956

33. **İbnü'n-Nedim**, “*el-Fihrist*”, Mektebet-ü Hayyat, Lübnan/Beyrut, 1964
34. **İbn-ü Sa'd**, “*es-Siretü'n-Nebeviyye mine't-Tabakati'l-Kübra*” , Neşreden: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabi, 1409/1989, 1. Baskı
35. **İmam-ı Muhibbiddin** Ebi Feyz es-Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseyni el-Vasiti Ez-Zebidi el-Hanefi, “*Ta'cu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*”, Neşreden: Darü'l-Fikr, Beyrut/Lübnan 1414/1994
36. **İmam-ı Şatibi**, Telif: Abdurrahman bin İsmail bin İbrahim Ebu Şame, “*İbrazu'l-Meani Hırzu'l-Emani*” , Tahkik: İbrahim Utvah Ivaz, Mektebet-ü Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladihi
37. **KARAÇAM**, İsmail, “*Sonsuz Mucize Kur'an*”, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987
38. **KESKİOĞLU**, Osman, “*Kur'an'ı Kerim Bilgileri*” , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 3. Baskı
39. **KESKİOĞLU**, Osman, “*Kur'an Tarihi ve Kur'an'ı Kerim Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*”, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1953, 1. Baskı
40. **KÖKSAL, M. Asım**, “*İslam Tarihi (Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet-Medine Devri)*”, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, Tashihli ve İlaveli Baskı
41. **Leone Caetani**, “*İslam Tarihi*” , Mütercim: Hüseyin Cahit, Yeni matbaa, İstanbul, 1925
42. **Menna Halil el-Kattan**, “*Ulumu'l-Kur'an*” , Tercüme: Arif Erkan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997
43. **Merzuk**, Muhammed Abdul Aziz, “*el-Mushafu's-Şerif*”, el-Mektebetü's-Sekafiyye, 1975
44. **Mollamehmetoğlu, Osman Zeki** (Soyyiğit), *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, c. V, s. 45–46–48, Yunus Emre Yayınları, İstanbul 1975

45. **Muhammed Fuad Abdulbaki**, “*Mu’cem-u Elfazi’l-Kur’an’i’l-Kerim*” , Neşreden: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Amme, 1390/1970, 1. Baskı
46. **Muhammed Mekki bin Ebi Talib**, Hammuş bin Muhammed bin Muhtar el-Kaysi, “*el-İbane an Meani’l-Kıraat*” , Mektebetü’n-Nehadat-ü Mısır
47. **Muhyiddin Nevevi**, “*Riyazü’s-Salihin*”, Tercüme: Hasan Hüsnü Erdem, Kıyamüddin Burslan, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Yıldız Matbaası, Ankara 1954
48. **Müslim**, Ebu’l-Hüseyn bin el-Haccac bin Müslim el-Kuşayri en-Nişaburi, “*Sahih-u Müslim*” , el-Matbaatü’l-Amire, Darü’l-Hilafeti’l-Aliyye, 1330, 1. Baskı
49. **Râgıb el-İsfehânî** , “*el-Müfredât*”, Tahkik: Safvân Adnân Dâvûdî, Basımevi: Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut, 1996
50. **Said Havva**, “*el-Esas fi’s-Sünne*” , Çevirenler: Abdurrahim Ali Ural, Orhan Aktepe, M. Ahmet Varol, H. Ahmet Özdemir, Recep Altuntaş, Aksa Yayın Pazarlama , İstanbul, 1991
51. **Subhi es-Salih**, “*Mebahis-u fi Ulumi’l-Kur’an*” , Tercüme M. Said Şimşek, Hibaş Yayınları,1965
52. **Taberi**, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberi, “*Tarihu’t-Taberi*” , Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Darü’l-Maarif, Kahire, 5. Baskı
53. **Taşköprüzade Ahmed Efendi**, “*Mevzuatü’l-Ulum*”, Tercüme: Kemaleddin Muhammed Efendi, İkdam Matbaası, Dersaadet 1313/1997, 1. Baskı
54. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997
55. **Vakıdi**, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin Vakıd, “*Kitabu’l-Meğazi*” , Tahkik: Marsden Jones, Beyrut, 1404h./1984m. , 3. Baskı

56. **YILDIRIM**, Suat, “*Kur’an’ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983
57. **YÜKSEL**, Dr. Ali Osman; “*İbn-ü Cezeri ve Tayyibetü’n-Neşr*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996

TEZ ÖZETİ:

DAĞ, Ökkeş; *Hazreti Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Hâfız Sahabîler*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet PAÇACI)

Bu çalışma, Hz. Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi olayını ve bu olayı gerçekleştiren Hâfız Sahabîlerin kimliklerinin tespit edilmesini ve günümüz insanlarına aktarılmasını esas almıştır.

Çalışmamız, Hz. Peygamber zamanında “Kur'an'ı ezberlemek” anlamına gelen kavramları, bu kavramların kullanıldıkları ilk dönemden günümüze kadar geçirdikleri değişim süreçlerini, kazandıkları yeni anlamları (anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam değişmesi gibi durumları), ilk dönemde kullanılan farklı terimlerin günümüzde ortaya çıkardığı anlam karmaşası gibi konuları içermekle birlikte; Hz. Peygamber'in vahyi alışı, (gelen vahyi hafızasına alma gayretleri, vahyi alış sürecindeki psikolojik durumu), vahyin sahabeye aktarılması, sahabenin Allah ve Rasulü tarafından ayetlerle ve de hadislerle çoluk çocuk, kadın erkek her kesimiyle Kur'an'ı öğrenmeye ve öğrendiklerini tatbik ederek, çevresindekilere öğretmeye teşvik edilmesi süreçleri ve Sahabilerin kimlikleriyle ilgili kısa özlü bilgileri içermektedir. Ayrıca o dönemde cereyan eden “Bi'r-i Maune” katliamı, bu katliamda şehit edilen Kurra sahabilerin isimleri ve kimlikleri hakkındaki özlü bilgileri içermektedir.

ABSTRACT:

Dag, Okkes; The Process of Memorization of Koran and the Huffaz
Companions, Master's thesis, Advisor: Prof. Dr. Mehmet Pacaci.

Abstract

This study is based on the memorization of the Koran by heart during the time of the Prophet Muhammad, determination of the identities of his huffaz companions , as well as to convey this study to contemporary people.

Our study includes concepts which have the meaning of “Koranic memorization” in the time of the messenger, the process of transformation of these concepts from the first time of usage until today, their new meanings (contraction of meaning, expansion of meaning, the transformation of meaning, etc.), and the confusion of the meanings nowadays, which is caused by the collision of different usages of these concepts: the meanings in their first era versus contemporary meanings. It also includes the way the Messenger received the revelation (His efforts to memorize the revelation, his psychological situation during this event), the passing of the revelation on to the Companions, the processes of encouragement of learning and teaching of the Koran and Hadith to children, men, women of all levels of community; as well as short and basic information about the identities of the Companions. Additionally, it includes the massacre called “Bi’r-i Maune” which took place in that time and basic information of the names of the Reciter-Companions (Qurra) who were martyred in this massacre and their identities.